ÁBTL

BETEKINTŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

==========

> Grósz Károly és Nagy ~~Imre~~ ---------- Medgyesi Konstantin

> Egy kárpátaljai nyomozás ~~története~~ ---------- Kosztyó Gyula

> Péter Gábor ~~arcai~~ ---------- Kádár Éva

= 2022 = 01

Impresszum

Főszerkesztő: *Pócs Nándor*

Szerkesztők: *Katona Klára*
Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*
Olvasószerkesztő: *Tiszóczi Tamás*
Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*
Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*
Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Ukrán balettművészek, 1965. Fortepan / Lencse Zoltán.
Szövegközi fotók: Egy békétlen vidék arcai. Válogatás a *Fortepan* archívumából.
A helységek neveit a ma is használatos, illetve a magyar nyelvben meggyökeresedett formula szerint tüntettük fel.

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*
A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.
Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)
HU ISSN 1788–7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap
Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ÁBTL | Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

Szerkesztőségi közlemény 5

= = = = Portré részletek = = = =

Medgyesi Konstantin
„...itt van a nyakunkon”
Grósz Károly és Nagy Imre 9

Kádár Éva
Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében 37

= = = = Rossz szomszédság = = = =

Kosztyó Gyula
Csendőrségi házkutatás egy kárpátaljai görögkatolikus kolostorban 65

= = = = Irat által homályosan = = = =

Pál Zoltán
„Sziklai Barna” jelentései az mta Irodalomtörténeti
Intézetéről (1958–1964) i. rész 89

Szőnyei Tamás
Vándorszövegek
Korai punkperek és a CPg-t érintő torzítások az állambiztonsági
iratokban és a punk szubkultúrában 121

= = = = Szemle = = = =

Paréj-Farkas Katalin
Maszkot viselve – mindig szerepben 157

Antal Róbert-István
Mit kíván másfél millió magyar? 165

Joó Adrienn
Láthatatlanok
Film a mecseki hősökről 175

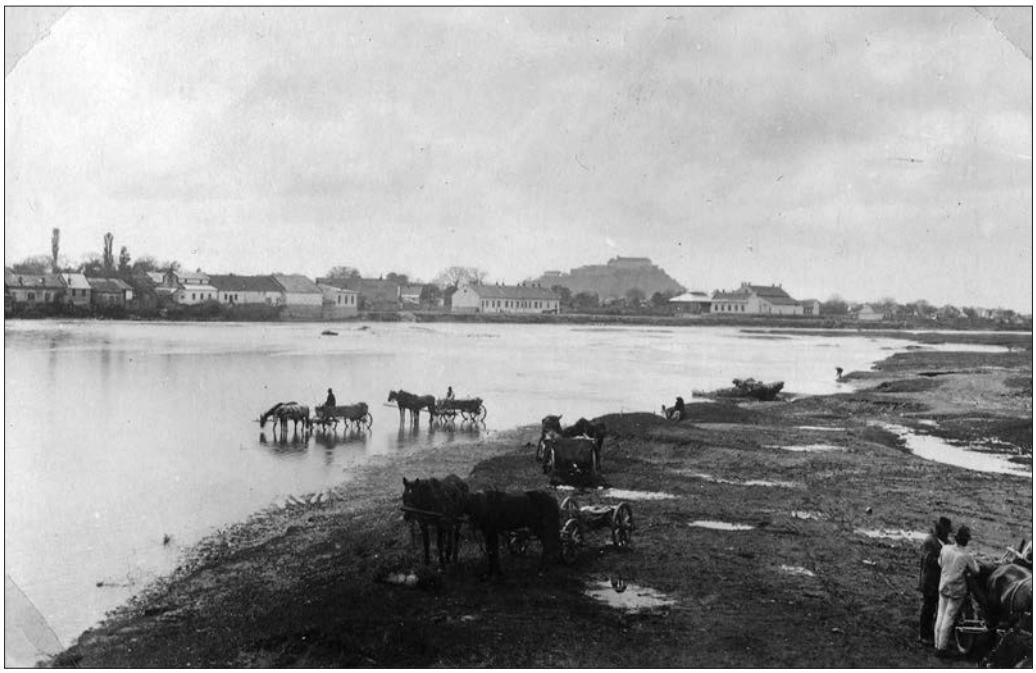

A Latorca partján itató kocsisok. Munkács, 1922 Fortepan /Korda Judit

/// Szerkesztőségi közlemény

A 2021. évi 3. – tematikus – számunkban megjelent Szőnyei Tamás *Zenei alvilág. Veszedelmes viszonyok az 1945 utáni Budapesten* című tanulmánya. A szerző jelezte, hogy a szerkesztési folyamat során a szöveg egy mondata elveszett. A hiányosságokat ezúton szeretnénk pótolni.

A 37. oldalon lévő, módosított mondat tehát így néz ki:

„A kudarc című regényében a zongorista – *„pettyes mintájú lepkenyakkendőt viselő férfi"* – elpanaszolja, mekkora gondot okoznak neki a számok, amelyeket nem lenne szabad eljátszania."

A szerző e helyütt az alábbi kötetre hivatkozik: Kertész Imre: *A kudarc.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988.

Figyelmetlenségünkért elnézést kérünk Szőnyei Tamástól és az olvasóinktól.

Budapest–Terézváros, 2022. március 11.

A *Betekintő* szerkesztősége

Kulcsszavak

szerkesztőség, kultúra, Budapest

Jalta a horizonton. Krím-félsziget, 1963 Fortepan / Lencse Zoltán

= Portré részletek =

IV. Károly magyar király kilép az ortodox Szentlélek katedrális kapuján. Csernovic, 1917

Fortepan / Österreichische Nationalbibliothek

Betekintő 16. évf. 1. sz. 9–35. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.1

= = = = Medgyesi Konstantin =

/// „...itt van a nyakunkon”

Grósz Károly és Nagy Imre

Grósz Károly, ahogy arról a későbbiek nyilatkozott, az 1956 előtti években és 1956 októberében „hitt” Nagy Imrében. Az 1980-as évek második felétől egészen haláláig azonban az akkor már több mint három évtizede halott Nagy Imre ádáz kritikusává vált. El akarta volna játszani azt a nem túl hálás történelmi szerepet, miszerint ő majd leleplezi a mártírhalált vállaló néhai miniszterelnök bűneit. Grósz kommunikációjában markánsan eltért a késő Kádár-kor kommunista szereplőitől; érthetőbben, világosabban, lényegre törőbben beszélt, ideológiai béklyóktól mentesebben volt képes megszólalni. Az 1990-es években adott visszaemlékező interjúiban őszintének tűnő módon szólt a múlt jelenségeiről. Az újságírók, akikkel akkoriban találkozott a bukott, súlyos betegséggel küzdő utolsó főtitkár, szinte egybehangzóan állítják: Grósz nem beszélt mellé, a közelgő halál árnyékában sem menekült semmilyen kényes kérdés elől.[1] Szavai mögött alig-alig érzékelhető indulat, harag, gyűlölet. Egy kivétel van: Nagy Imre. Neki nem tudott megbocsátani, őt nem tudta „elengedni” – ha róla volt szó, a szuggesztíven és őszintén kommunikáló Grósz nem tudta elfojtani indulatait. A Nagy Imre-ügyet érintő megszólalásaiban a lelki frusztráció paneljei egyértelműen azonosíthatóak; a pragmatikus politikuson, a szenvtelenül érvelő kommunikátoron úrrá lesznek a negatív érzései. De miért éppen Nagy Imre? E tanulmányban arra törekszünk, hogy e különös lelki és politikai jelenségnek a szerteágazó összefüggéseit megvizsgáljuk.

= = = Hit Nagy Imrében és a „borsodi Nagy Imrében”: adalékok egy árulás természetrajzához

Grósz 1945-ben Miskolcon 15 esztendősen lépett be a Magyar Kommunista Pártba. Ifjú aktivistaként nyilván – ha máshonnan nem, a sajtóból – ismerte a koalíciós évek baloldali politikusainak nevét, így a földművelésügyi és belügyminiszter, illetve országgyűlési elnök Nagy Imréről is hallhatott. A fiatal Grószt 1950-ben a párt Észak-

1 = = Bartus, 2020; Franka, 2020; Juszt, 2020.

Magyarországról Budapestre vezényelte. Néhány hónapig az Akadémia utcai központi MDP-székházban dolgozott mint politikai munkatárs – ekkoriban merő véletlenségből akár össze is futhatott a pártszékházban Nagy Imrével, aki a Központi Vezetőség tagja s 1950 kora nyarától az Adminisztratív Osztály vezetője volt. 1953 nyarán Nagy Imre miniszterelnök lett, Grósz Károly ekkor a Magyar Néphadsereg főhadnagyaként szolgált. Később Grósz úgy emlékezett, a Nagy Imre-program *„nagy élmény"* volt a számára, de arról is beszélt, hogy a hadseregben ellentmondásosan fogadták az „új szakasz" politikáját – akadt, aki a mezőgazdaság lehetőségeinek bővülését várta, de előfordult olyan tiszt is, aki „hibásnak" tartotta a fordulatot.[2] Az 1992-ben adott életút-interjúban Grósz *„nagyon rokonszenvesnek"* nevezte a Nagy Imre nevéhez kötődő 1953-as programot.[3]

1954 novemberében Grósz Károlyt leszerelték, és visszahelyezték pártmunkásnak Miskolcra, s nem sokkal később a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának vezetője lett. Évtizedekkel később úgy emlékezett, az apparátusba visszakerülve azonnal szembesült azzal, hogy az 1950-es évek első esztendeiben *„nagyon sok hiba"*[4] történt. Az agitációs munka részeként járt a diósgyőri gyárakban, és azt tapasztalta, hogy a hivatalos propaganda és a valóság között *„óriási differencia"*[5] van. Nagy Imre 1955-ös leváltása összezavarta, úgy érezte, *„valami itt nem stimmel".*[6] A kialakult helyzet *„megrázkódtatást"*[7] okozott a számára. Elbizonytalanodott. 1956 tavaszán eljutott addig a pontig, hogy azon töprengett, kilép a pártból. A depresszív hangulatot fokozták benne a Rajk-perről nyilvánosságra került információk. Demonstratív és identitáskereső szándékkal 1956. október 6-án Grósz részt vett Rajk László budapesti temetésén. Háromszázötvenezer ember emlékezett meg azon a napon Rajk Lászlóról. A temetés jelentőségteljes aktusa volt, amikor Nagy Imre részvétét nyilvánította az özvegynek, Rajk Júliának.[8]

A Kerepesi úti temetőben 1956. október 6-án egy helyen és egy időben tartózkodott Nagy Imre és Grósz Károly – sok tíz ezer másik ember jelenlétében persze. Nagy Imre a Rajk-temetésen való megjelenésével *„láthatóan"*[9] visszatért a közéletbe. Grósz a temetésről való hazaúton viszont lelkileg összetörve eldöntötte, hogy kivonul a politikából; úgy határozott, eredeti szakmájában, nyomdászként fog dolgozni a jövőben: *„arra a következtetésre jutottam, hogy ez a párt nem lehet az enyém, ahol ilyen dolgok meghonosodhattak"*[10] – emlékezett harminc év múltán az 1956. október

2 = = Bokor, 1995: 12.
3 = = Vitézy, 1992: 8.
4 = = Grósz, 1987: 150.
5 = = Bokor, 1995: 13.
6 = = Grósz, 1987: 150.
7 = = Uo. 153.
8 = = Pető, 2020: 183.
9 = = Uo. 184.
10 = = Grósz, 1987: 153.

6-i eseményeknek a rá gyakorolt hatásáról. Eltökélte, hogy szakít az apparatcsik-élettel. Ennek a radikális irányváltási szándéknak is betudható, hogy október 13-án felszólalt a borsodi pártaktíván, ahol kifejtette, nem ért egyet azzal, ahogyan a korábbi hónapokban az MDP Nagy Imre személyét kezelte.[11] E tanácskozáson Grósz azt is követelte, hogy *„egy párttag bárhol kifejthesse véleményét a párt határozataival szemben, ha azzal nem ért egyet”.*[12]

A fiatalembert magával ragadta a forradalmat megelőző eufória, ebből fakadóan egyelőre (tudjuk jól, végül 33 évig) nem lépett ki a politikából. Ekkor még közvetlen főnökénél, Földvári Rudolfnál, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság reformpárti első titkáránál is elkötelezettebben volt a változások híve. Földvári 1953 júniusában részt vett azon a moszkvai tárgyaláson, amin Lavrentyij Berija megalázó módon teremtette le Rákosi Mátyást a korábbi évek katasztrofális politikája miatt – s ekkor született döntés arról is, hogy Nagy Imre lesz az új miniszterelnök. Földvári fültanúja volt az elhangzottaknak,[13] s ennek az élménynek is betudható, hogy a későbbi hónapokban, években is Nagy Imre támogatója lett; igaz, azonkívül, hogy Földvári tagja volt a Központi Vezetőségnek, és a KV-üléseken találkozhattak, nem volt közöttük érdemi politikai nexus.[14] Mindennek azért van jelentősége, mert az 1956-os forradalomban vállalt miskolci szerepe miatt Földvárit a kádárista propaganda majd *„kis Nagy Imrének”,*[15] a „borsodi Nagy Imrének” bélyegezte. Grósz Károly és Földvári Rudolf között 1956. november 4. előtt kiegyensúlyozott munkakapcsolat volt. Grósz 1990-es évekbeli visszaemlékező interjúiból kitetszik: beosztottként tisztelettel viszonyult a nála kilenc évvel idősebb első titkárhoz, akire mint tapasztalt munkásmozgalmi harcosra tekintett, egyfajta „vagány báty”-karaktert látott benne. A rendszerváltozás utáni visszaemlékezésében arról beszél Grósz, hogy *„nagyon jó emberi viszonyban”*[16] voltak Földvárival. Az egykori borsodi első titkár – lelkében nyilván a későbbi árulás sebeivel – nyilvánvaló ellenszenvvel emlékezett az ifjú Grószra: *„Mindent elfogadott, amit ajánlottam neki. Mindig hozzám jött útmutatásért. Nem volt akkoriban határozott ember, nem tudott egyedül előre menni. Ha cselekedett valamit, mindig utólag kérdezte, hogy jól csinálta-e, de amit rábíztak, azt becsülettel megcsinálta. Félt egy kicsit az értelmiségtől, mert hiányzott a tudása a komolyabb intellektuális vitákhoz. Átlagos funkcionárius volt. Egy helyezkedő ember.”*[17]

Földvári Rudolf 1956. október 25-én a borsodi delegáció vezetőjeként találkozott Nagy Imrével. A Kossuth téri sortűz után nem sokkal érkeztek az Akadémia

11 = = Kis 2018; Szakolczai, 2003a: 233.

12 = = Szakolczai, 2003b: 125.

13 = = Földvári, 2011: 139–140.

14 = = 1952 és 1954 között mind Nagy Imre, mind Földvári Rudolf tagja volt a Politikai Bizottságnak. Rainer M., 1999: 262.

15 = = Ripp, 2003: 270.

16 = = Vitézy, 1992: 11.

17 = = Földvári, 2020.

utcai pártházba.[18] Földvári arra is kísérletet tett, hogy útmutatásért Kádár Jánoshoz forduljon. Be is jutott Kádár dolgozószobájába, de *„ott annyian voltak, mint a törökök”.* Nem tudott szót váltani Kádárral, így Kiss Károlyt, az MDP PB tagját kérdezte arról, hogy mi tegyen, ha visszatér Miskolcra, mire Kiss csak annyit mondott: *„Földvári elvtárs, tegye azt, amit jónak lát.”*[19] Több órás várakozás után néhány perc erejéig tudott beszélni Nagy Imrével. A miniszterelnök meghallgatta Földvári helyzetértékelését, s támogatásáról biztosította a miskolci pártvezetőt. *„Nagy Imrét rendkívül művelt, képzett tudóstípusú embernek ismertem meg. Nyugodt, barátságos ember volt, és olyan vezető, aki emberszámba vette vezetőtársait, munkatársait, meghallgatta őket, és elmondta a saját véleményét. Ebből a szempontból párját ritkító embernek tartottam őt a vezetők közül* [...]. *Évekig csak azt hallottam, amit Rákosiék mondtak róla. Most már látom, hogy túl egyoldalú, sőt ellenséges volt az a vélemény, alaptalanul vádolták, rágalmazták őt”* – emlékezett évtizedek múltán Földvári.[20]

A Földvári Rudolf vezette borsodi küldöttség november 1-jén ismét tudott Nagy Imrével beszélni a Parlamentben.[21] Igaz, Földvári éppen nem volt jelen, amikor a delegációt fogadta a kormányfő. A különböző tárgyalócsoportoknak órákon keresztül kellett várakozniuk a miniszterelnöki dolgozószoba előtt; Földvári úgy gondolta, inkább hasznosan tölti az időt, ezért a Parlament épületében próbált más politikusokkal is szóba elegyedni, így maradt ki a Nagy Imrével folytatott találkozóból. Kádár Jánost is szerette volna elcsípni egy-két mondatra, de nem járt sikerrel. Szimbolikus Földvári Rudolf története arról, hogy miként kereste november 1-jén az épületben Kádár Jánost: *„Szobáról-szobára jártam, de hiába, senki sem tudta megmondani, hol lehet. Ez már 7–8 óra felé volt. Visszaindultam a küldöttségünkhöz. És egyszer csak az egyik hosszú folyosó végén megláttam Kádár Jánost, amint kinyitja a folyosó végén lévő ajtót, majd belépve valahova becsukja maga után. Mire elértem az ajtóhoz – szaladtam és kinyitottam –, már csak egy sötét üres szobát találtam.”*[22] A borsodi küldöttségtől a fáradt Nagy Imre azt kérte, hogy álljanak ki helyben a kormánya mellett.[23] E kérésnek a miskolciak eleget tettek. November 3-án, a megalakuló MSZMP aktíváülésén – ahol Grósz Károly tartotta a beszámolót[24] – a jelenlévők egyetértettek a Nagy Imre-kormány legújabb intézkedéseivel. Földvári Rudolf Miskolcra visszatérve mindkét útról, a budapesti tapasztalatokról és természetesen a Nagy Imre-tárgyalásokról is részletesen beszámolt Grósznak. Mind Földvári-visszaemlékezéséből, mind Grósz Károly életút-interjúiból, mind a Földvári-per iratai-

18 = = Szakolczai, 2003b: 135.
19 = = Földvári, 2011: 222.
20 = = Uo. 223.
21 = = Szakolczai, 2003b: 165.
22 = = Földvári, 2011: 245.
23 = = Uo. 244.
24 = = Szakolczai, 2003b: 165.

ból[25] egyértelműen kitetszik, hogy a két férfi között a forradalom 12 napja során politikai együttműködés, őszintének tűnő emberi kapcsolat, egyfajta szövetségesi nexus lehetett.

Grósz interjúiban előkerül egy különös információ (vád?) Nagy Imre és Földvári 1956. őszi kapcsolatáról. 1992-ben Vitézy Lászlónak és 1995-ben Bokor Péternek is arról nyilatkozott, hogy Földvári Rudolf azért igyekezett annyira hűséges lenni Nagy Imréhez, mert a kormányfő azt ígérte neki, hogy ha a miskolciak lojalitását megszerzi a kormánya számára, akkor az újjáalakuló kabinetben ő lehet a belügyminiszter. *„Mikor Pestről visszajött, és mi beszélgettünk, nekem elmondta, hogy Nagy Imre azt ígérte neki, hogy ő lesz a belügyminiszter rövidesen”* – állította Grósz.[26] Minderről más információ, dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Nem is tűnik életszerűnek, hogy a forradalom lázas napjaiban, az egybefolyó monstre tárgyalások, az állandó bizonytalanság és kapkodás kellős közepén Nagy Imre miniszteri bársonyszékeket kínálgatott volna. Földvári Rudolf mindenesetre határozottan állította: ilyen egyáltalán nem került szóba a Nagy Imrével folytatott beszélgetése során.[27] Azt valószínűsíthetjük, hogy évtizedekkel 1956 után Grósz Károly egyszerre próbálta dehonesztálni Nagy Imrét és Földvári Rudolfot. A célja az lehetett, hogy Földvárit, a „borsodi Nagy Imrét” karrieristának állítsa be, aki lényegében a reménybeli pozícióért állt a forradalom és Nagy Imre mellé. Földvári Rudolf viszont úgy gondolta, Grósz Károly a *„köpönyegforgató”,*[28] aki 1956. november 4-én, a szovjet beavatkozás után hajtott végre radikális pálfordulást. Tény, amint erről már volt szó, Grósz november 3-án még támogatta a Nagy Imre-kormányt.

November 5-én a miskolci szovjet parancsnokságra gyűjtötték össze – nem minden kényszer nélkül – a helyi politikai vezetőket; a hosszú tárgyaláson jelen volt Grósz Károly, Földvári Rudolf és a miskolci forradalmi események számos alakja. A szovjeteknek alapvetően csak egy kérdésük volt: ki ismeri el a Kádár-kormányt, és ki nem.[29] A többség elutasította Kádár kormányfőségét, és Nagy Imre mellett állt ki; a kisebbség – közöttük Grósszal – viszont támogatta az új bábkormányt. Földvári álláspontja összetettebb volt: ő személyesen Kádár Jánossal szeretett volna beszélni, hogy megértse, mi történt az utóbbi napokban.[30] A szovjetek azonban csak igen és nem válaszokat vártak,[31] nem tolerálták az árnyaltabb hozzáállást. Grósz Károly viszont ott és akkor határozott választ adott a kérdésre. A szovjet intervenció után nyilván érzékelte a helyzetben beálló változást, s – megtagadva korábbi tetteit, „har-

25 = = Földvári Rudolf tanúvallomásai: MNL OL XX-5-h 36. doboz. Földvári Rudolf és társai operatív iratok.

26 = = Vitézy, 1992: 23.

27 = = Földvári, 2020.

28 = = Uo.

29 = = Szakolczai, 2003b: 178.

30 = = Földvári, 2011: 250.

31 = = Vitézy, 1992: 19.

móniában" a politikai *„idővel"*[32] – Nagy Imrével szemben Kádár János mellett tette le a voksát.

Nyilván más volt a helyzet 1956–57-ben, és más 1988–89-ben. A fizikai létét érintő veszélyeztetettség évtizedekkel később már nem merülhetett fel. Ha Földvári egykori közvetlen munkatársaként 1956–57-ben nem áll át, nem válik – Földvári szavaival élve – köpönyegforgatóvá, akkor akár még halálos ítéletet is kaphatott volna. Még így is, hogy ezt az árulást elkövette, 1957-ben Grósz Károlyt kizárták a pártból, ügyét szigorú vizsgálatnak vetették alá – személyi anyagában még 1967-ből is találunk arra vonatkozó dokumentumot, miszerint *„az ellenforradalom alatt követett el hibákat".*[33] Tudjuk, Földvári Rudolfot Nagy Imréék kivégzése után néhány héttel, hosszú meghurcoltatás után életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A morális teher viszont Grósz számára 1988–89-ben talán egyenértékű az 1956–57-es döntés súlyához viszonyítva is. Egy egész életutat kellett volna megtagadnia ahhoz, hogy az 1980-as évek végén a Kádár–Nagy Imre dilemmára legalábbis árnyalt választ tudjon adni, de erről majd később.

Az október 6-i Rajk-temetés után a csalódott, kiábrándult, a politikától való visszavonulását fontolgató Grósz Károly alig egy hónappal később – még ha kényszerűségből is, de – visszatért a fegyelmezett apparatcsik-léthez. Szembefordult addigi főnökével, Földvári Rudolffal, a „helyi Nagy Imrével", akit, mivel nem foglalt állást a Kádár-kormány mellett, a szovjetek letartóztattak és Kárpátaljára hurcoltak. A miskolci munkások erre sztrájkba léptek, s követelték, hogy a forradalom borsodi vezéralakját hozzák vissza Magyarországra. Grósz Károly november első heteiben az MSZMP egyik ideiglenes vezetője lett Borsodban. November 11-én a miskolci pártvezetés nevében tárgyalt Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettessel a Parlamentben.[34] Két fő téma volt napirenden: az egyik az új karhatalom felállítása, a másik pedig a Földvári-ügy. Grósz azt hangsúlyozta, hogy addig nem lehet nyugalmat teremteni Miskolcon, amíg Földvári nem térhet haza. November 12-én Szerov tábornok, a KGB elnöke utasította a Kárpátontúli terület állambiztonsági vezetőjét, hogy a „Földvári Rudolf nevű foglyot az első katonai konvojjal azonnal küldjék vissza Debrecenbe".[35] Szerov jelentéséből tudjuk, hogy maga Kádár János járt el nála Földvári hazaengedése érdekében. *„A napokban Kádár elvtárs fölvetette Földvári szabadon engedésének lehetőségét. Amikor közöltük vele, hogy milyen bűnöket követett el Földvári, Kádár elv-*

32 = = A politikai és történelmi idő metaforáját Kalmár Melinda tanulmánya alapján használjuk. Kalmár Melinda Kádár Jánosról és Nagy Imréről szóló történetfilozófiai mélységű elemzésében állapítja meg, hogy Kádárnak *„rendkívüli érzéke volt ahhoz, hogy harmóniában legyen a történelmi »idővel«; valódi függő változóként viselkedett egy alapvetően kívülről vezérelt rendszerben".* Kalmár, 2018: 98.

33 = = MNL OL M-KS 288-5 442. őe. 74–75. Pullai Árpád előterjesztése a PB számára Grósz Károly osztályvezető-helyettesi kinevezéséről, 1967. december 22.

34 = = Vitézy, 1992: 20.

35 = = Horváth–Pahirya, 2012: 253.

társ egyetértett azzal, hogy Földvári képes erre, ugyanakkor hozzátette, hogy ez egy olyan ember, aki aktívan szolgál bármely hatalmat, és amennyiben most szabadon engedjük, aktívan fog tevékenykedni kormányunk érdekében. Úgy döntöttünk, hogy Földvárit szabadlábra helyezzük" – olvasható Szerov Hruscsovnak írott beszámolójában.[36] Hozzátehetjük, Kádár tévedett, Földvári Rudolf – Nagy Imréhez hasonlatosan – szembehelyezkedett a kádári hatalommal. A Grósz által Münnichnek megfogalmazott kérés eljuthatott Kádárig is. A miniszterelnök-pártvezető minden bizonnyal ekkor hallhatott először Grósz Károlyról. Ahogy arról már volt szó, 1957-ben Grósszal szemben pártvizsgálatot indítottak, az év végére azonban visszatérhetett az apparátusba: a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának munkatársa, márciustól pedig ismét annak vezetője lett.

Egy 1957. december 13-i keltezésű, a budapesti pártközpontnak írott hangulatjelentésben Grósz Károly Nagy Imre személyével kapcsolatban is megnyilvánult. A dokumentum szövege alapján egyértelműen arra következtethetünk, hogy a forrás szerzője egy rendkívül kiszolgáltatott ember. (Grósz 1995-ös interjújában maga is beszélt arról – igaz, nem kis eufémizmussal –, hogy az 1956-ot követő két évben a *„gondolati szabadság"* nagyon *„leszűkített"* volt.[37]) *„Nagy Imre tevékenységével, magatartásával hathatósan elősegítette az ellenforradalom kirobbanását. Az ellenforradalom alatt tanúsított magatartása, tevékenysége, pl. a Szovjet* [sic!] *csapatok kivonásával, az* ENSZ *csapatok behívásával, a varsói szerződés felbontásával kapcsolatos álláspontja. Mindez világosan mutatja Nagy Imre ellenforradalmi, áruló magatartását, azt, hogy eljutott a Párt, a munkásosztály, a nemzetközi munkásmozgalom elárulásáig"* – olvasható a Grósz Károly által aláírt jelentésben. A dokumentum Rákosi Mátyás helyzetét is elemzi: *„Rákosi elvtárs szerepét másképp értékeljük, hibáival, eredményeivel együtt bíráljuk tevékenységét. Az igaz, hogy Rákosi vezetése alatt komoly és súlyos hibákat követett el, de munkáshatalmat, proletárdiktatúrát akart."* Grósz arról is szót ejtett, hogy az emberek között kérdések merülnek fel Nagy Imrét érintően, ugyanakkor a kor elvárásainak megfelelve – egyfajta kötelező kommunikációs panelként – reményét fejezte ki, hogy a *„felelősségre vonás nem fog elmaradni".*[38]

A dokumentumon Grósz Károly aláírása szerepel. A szövegben olyan állítások szerepelnek, amelyekről Grósz korábban, az 1956. októberi–novemberi történések idején egészen biztosan mást gondolt. A pártfegyelmi után megfélemlített ifjú pártmunkás persze rákényszerülhetett a teljes fordulatra, véleményének száznyolcvan fokos megváltoztatására. Ez igen valószínű verzió, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy Grósznak muszáj volt aláírnia – talán akár egyfajta próbatételképpen – a mások által megfogalmazott levelet. Ami meglehetősen gyanús elem lehet az elemző számára, hogy a Rajk-temetésen részt vevő, októberben a változások lázában égő Grósz Károly

36 = = Szereda–Sztikalin (szerk.), 1993: 162.

37 = = Bokor, 1995: 18.

38 = = MNL OL M-KS 288-22 3. őe. 84-87. Grósz Károly jelentése, 1957. december 13.

miért igyekszik relativizálni Rákosi Mátyás hibáit, bűneit. Tudhatjuk, hogy 1956 decemberében a borsodi sztálinisták-rákosisták, a helyi Rákosi-árvák kezdték el a Grósz Károllyal szembeni politikai hadműveleteket, a vegzálási folyamatot. Ezek a szélsőségesen baloldali körök 1957–58-ban még komoly befolyással rendelkeztek a megyei pártapparátus felett, így nem elképzelhetetlen, hogy az 1956-ban *„az ellenforradalmárokkal szemben engedékeny"* Grószt tudatosan hozhatták megalázó helyzetbe. Az aláírás nyilvánvalóan Grószé, tehát akár ő írta a levelet, akár más, tartalmáért az erkölcsi felelősség az övé. Bárhogy is történt, a levél egy ember megtörésének jelképe egy olyan diktatúra által, amelynek élete végéig híve maradt.

A dokumentumban – ahogy említettük – szó esik a Nagy Imrével szembeni felelősségre vonás szükségességéről is. Grósz Károly halála előtt alig több mint tíz hónappal, 1995 februárjában életút-interjút adott Bokor Péternek. Ebben a beszélgetésben arról is nyilatkozott, hogy 1958-ban Nagy Imre kivégzésére *„senki nem számított",* az apparátusban *„nem nagyon értették",* hogy mi és miért történik Nagy Imre ügyében, de olyan nagy volt a Kádár János iránti bizalom, hogy különösebben nem foglalkoztak Nagy Imre sorsával. *„Én azt nem tapasztaltam, hogy akár bennem, akár az akkori mozgalomban résztvevő emberekben maga a kivégzés az olyan meghasonlottságot hozott volna"* – mondta 1995-ben fájdalmas ridegséggel Grósz.[39]

= = = Az eltemetett, majd újra felszínre törő Nagy Imre-kérdés

Kende Péter egy írásában úgy vélte, a *„Grósz Károly-féle korlátolt belátású pártboncok"* a kádári évek során sosem gondolták, hogy a Nagy Imre-ügy *„valaha kérdés lehet".*[40] (Pozsgay Imre 2009-ben szintén arról beszélt, hogy neki is csak 1985–86 környékén vált egyértelművé, a párt hazudik a forradalomról.[41]) A Kádár-korszakból három olyan interjút sikerült fellelnünk, amelyben Grósz Nagy Imréről, illetve az 1956-os eseményekről beszélt. 1973-ban Kun László hivatalos párttörténésznek nyilatkozott 1956-ról. Ebben igyekezett összemosni, összekuszálni Nagy Imre és Földvári Rudolf tevékenységét, és úgy állította be, mintha Földvári már 1956 októbere előtt is szoros kapcsolatban állt volna a Nagy Imre-vonallal, és hogy mindennek nagy szerepe volt a későbbi miskolci eseményekben.[42] Ez nyilvánvalóan valótlan állítás. Amint azt fentebb láthattuk, Földvári soha nem volt szoros politikai nexusban Nagy Imrével. 1981-ben, a forradalom 25. évfordulóján adott Grósz Károly egy rádióinterjút a borsodi eseményekről.[43] A megyei pártvezető magabiztosan fejtette ki, hogy az eltelt

39 = = Bokor, 1995: 20.

40 = = Kende, 1999: 54.

41 = = Ablonczy Bálint: Győzelmeinket is elveszítjük. Interjú Pozsgay Imrével. *Heti Válasz,* 2009. január 29. 23–25.

42 = = Kis, 2018.

43 = = Grósz, 1981.

huszonöt esztendő bizonyította: ők, a kommunisták álltak a jó oldalon, a történelem őket és – a mondatok közül az is kiviláglik – személyesen őt is igazolta.

1986-ban az akkor már budapesti első titkár Grósz Károly hosszú interjút adott Mester Ákosnak. A *Kossuth Rádió*ban sugárzott érdekes és színes beszélgetésben az ország közvéleménye egy, a kor unalomig ismert politikusaitól eltérő stílusban megnyilvánuló közszereplőt hallhatott. Az informatív, őszinte hangvételűnek tetsző interjú hozzájárulhatott Grósz szélesebb körű ismertségéhez és talán népszerűségéhez is. Még akkor is, ha mondandójának tartalma nem tért el az uralkodó irányvonaltól. Az 1956-os történések értékelése kapcsán Grósz szavai szinte sütnek a Nagy Imrével szembeni ellenszenvtől, még úgy is, hogy elismerte, 1953 júliusát követően „hitt" Nagy Imrében. A politikus felemlegette azt is, hogy az 1950-es évek vállalhatatlan tetteiért „bűnös" Farkas Mihályt első miniszterelnöksége idején Nagy Imre maga mellé vette. Grósz vádlóan hozzátette: *„erről nagyon nem beszélnek, akik Nagy Imrét akarják mostanában 1956-os magatartásáért tisztára mosni".*[44] Ez a mondat egyértelmű utalás volt a magyar emigráció és a magyarországi ellenzék Nagy Imre rehabilitálására irányuló törekvéseire.[45] Ezeknek az interjúknak a hangvétele Kende Péternek az előbbiekben idézett szavait támasztják alá. Grósz Károly valószínűleg még az 1980-as években sem sejtette, hogy nemsokára fordul a kocka, és újból szembe kell néznie azzal a dilemmával, amelyen olyan gyorsan túllépett 1956. november 4–5-e tájékán.

Grósz Károlynak a nyilvánosság előtt – már miniszterelnökként, de még nem pártfőtitkárként[46] – 1988. május 6-án kellett szembesülnie a Nagy Imre-problémával. A magyar politikus a Margaret Thatcher angol kormányfővel folytatott londoni megbeszélését követő nemzetközi sajtókonferencián kapott kérdést *„1956 rehabilitálásáról",* illetve arról, hogy a magyar hatóságok ismerik-e Nagy Imre sírjának a pontos helyét.[47] A bátor kérdéseket a magyar emigráció legendás alakja, Krassó György, a BBC magyar nyelvű adásának munkatársa tette fel. Krassó a kérdés felvezetéseként szabadon idézte Grósz 1986. május 18-i szavait, melyek a munkásőrparancsnokok értekezletén hangzottak el. E fórumon az akkori budapesti első titkár 1956-ra utalva azt mondta, hogy *„a történelmi események felidézése, az akkori politikai viszonyokra való emlékezés azért is időszerű, mert olyanok is akadnak, akik megpróbálják újraértékelni és -értelmezni a 30 évvel ezelőtti eseményeket, s elfelejtik az akkor szerzett*

44 = = Grósz, 1987: 145.

45 = = A forradalom harmincadik évfordulójára a demokratikus ellenzék konferenciát rendezett az 1956-os eseményekről. Rainer M., 1999: 446.

46 = = Grósz Károly 1987. június 25-től 1988. november 24-ig volt miniszterelnök, az MSZMP főtitkári feladatait 1988. május 22-től 1989. október 7-ig látta el.

47 = = Ekkorra már évek óta napirendben volt a kérdés, miszerint a kommunista hatóságok valóban nem ismerik Nagy Imre és mártírtársai sírjának pontos helyét. Rainer M., 2012: 19–20.

tanulságokat".[48] A kormányfő válaszában taktikus kommunikátorként abba kötött bele, hogy az ellenzéki közszereplő nem idézte pontosan a szavait. A történésről és arról, hogy milyen választ adott Krassónak, Grósz néhány héttel később munkásőr-vezetők gyűrűjében kötetlen módon, vicceskedve próbált beszámolni: *„Uram, ha maga ide eljön és kérdéseket tesz fel, akkor készüljön fel. Ez a legkevesebb. Óriási csend. Maga nem jól idézte, amit én a munkásőrségnél mondtam. Szó szerint tudom, emlékszem, hogy mit mondtam. S ez a szöveg a következő. Elmondtam. Óriási csend. A pali leült. El is rendeztem a Nagy Imrét"* – büszkélkedett Grósz a kacagó munkásőrök előtt a kommunikációs trükkel, amelynek köszönhetően kikerülte a válaszadást Krassó György kérdésére.[49]

A történethez hozzátartozik, hogy Krassó *„magyarországi kapcsolatainak"* – minden bizonnyal a tőle megszokott szenvedéllyel, lendülettel – beszámolt arról, hogy a *„miniszterelnöktől nem kapott meggyőző válaszokat".*[50] A magyar állambiztonság erről a beszélgetésről értesült, s a történésről szóló tájékoztató szerepelt a május 10-i napi operatív információs jelentésben; ebből fakadóan a titkos dokumentumokat elolvasó párt- és állami vezetők is értesülhettek Krassó londoni – Nagy Imre személyét érintő – akciójáról. A magyarországi médiumok természetesen nem számoltak be Krassó angliai sajtóeseményen elhangzó kérdéseiről. Ám a BBC magyar adása sem adta le az anyagot, amelyben elhangzottak volna ezek a kérdések, és ezt Krassó György *„rendkívül fájlalta".*[51]

Grósz Károly 1988. május 6-án megkerülte, hogy Nagy Imre ügyében egyenes választ adjon a világsajtó képviselői előtt. Maga a kérdés kezelése azonban elkerülhetetlenné vált. Néhány nappal pártfőtitkárrá választása – más megközelítésben Kádár János leváltása – után adhatott utasítást arra, hogy a hatóságoknak fel kell deríteniük, hol van Nagy Imre eltemetve. Pajcsics József, a Belügyminisztérium III/I. Osztályának vezetőhelyettese visszaemlékezése szerint 1988 májusában, már Grósz főtitkársága alatt, Harangozó Szilveszter altábornagy, az állambiztonsági belügyminiszter-helyettes adott utasítást neki, hogy meg kell állapítani, hol van Nagy Imre sírja. Harangozó egyértelművé tette, a nyomozás szigorúan titkos, senki nem tudhat róla: *„Menjek át a BV-hez, a Kozma utcai börtönbe, annak a kertkapuján keresztül közelítsem meg a temetőt. Nem viccelek, szó szerint ezt mondta. Tehát hogy még az se legyen feltűnő, hogy a főbejáraton megyek be."*[52] Pajcsics első kísérlete nem járt eredménnyel, a belügyminiszter-helyettest arról tájékoztatta, hogy a *„301-es és*

48 = = Tudósítás a munkásőrparancsnokok országos tanácskozásáról. *Népszabadság*, 1986. május 19. 3.

49 = = Grósz a Munkásőrségnél, 1988.

50 = = Kenedi, 1996: 186.

51 = = Uo.

52 = = Molnár, 2009: 62.

a környező parcellák területe teljesen elhanyagolt. A sírok helye jelöletlen. A sírok és a sírhelyek sorszáma az elvadult növényzet miatt azonosíthatatlan."[53]

A közpolitikai és gazdasági reformokat elindító miniszterelnök-pártfőtitkár úgy gondolhatta, a humánum megköveteli, hogy a kivégzettek családtagjai a méltatlan módon és helyen nyugvó földi maradványokat tisztességesen eltemethessék, s ez nyilvánvaló kegyeleti joguk. Emberi mivoltában mindennek lehetővé tételét parancsoló kötelezettségnek érezte. Politikusként azonban azon kellett töprengenie, hogy az ügyet, mint közéleti kérdést, a már általunk is többször emlegetett Kádár János kontra Nagy Imre dilemmát miként képes úgy kezelni, hogy nem tagadja meg egész korábbi életútját és magát a mentorát, a még pártelnökként fungáló Kádár Jánost. Embert és politikust próbáló intellektuális s egyben morális feladat. Grósz 1988 nyarán döntött egyfajta – mint később láthattuk – sérülékeny stratégia mellett. Mindennek a lényege a következő: a család méltó módon eltemettetheti a földi maradványokat, de Nagy Imrét és társait nem rehabilitálják 1956-os „bűneikért". Ezt a stratégiát „élesítette" a kormányfő 1988. júliusi amerikai útja során.

Grósz Károly egyesült államokbeli látogatását megelőzően, június végén a kongresszus 44 tagja levélben fordult a magyar miniszterelnökhöz, felszólítva a magyar kormányt, hogy tegye lehetővé Nagy Imre újratemetését. Grósz július 18-án válaszolt a felhívásra. Frank Hortonnak, az amerikai képviselőház tagjának küldött levelében a következőképpen fogalmazott: *„Tudatában vagyok annak a lelki és érzelmi tehernek, amit a kivégzettek hozzátartozói hordoznak. Kormányomnak szándékában áll e problémát az emberiesség jegyében a közeli jövőben rendezni, lehetővé téve, hogy a hozzátartozók újratemethessék az elhunytakat, és a jövőben leróhassák kegyeletüket a síroknál. Hangsúlyozni kívánom, hogy egy ilyenfajta humanitárius gesztus független az akkori események értékelésétől."*[54] Július 24-én az amerikai magyarsággal való New York-i találkozón Grósz Károly kijelentette: *„az 1956-os magatartásáért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja, mert megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket. Viszont harminc év telt el a halálos ítélet végrehajtása után, s kormányunknak az az álláspontja, hogy amennyiben a család ezt kéri, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik Nagy Imre hamvait."*[55]

Grószt szuggesztív kommunikátorként tartják számon, de kommunikációs szempontból ezt a helyzetet nem tudta a maga javára fordítani: önmagában az a tény, hogy Kádár János utódának a szájából elhangzanak azok a régóta várt szavak, miszerint a család megadhatja a végtisztességet Nagy Imrének, óriási jelentőségű hír volt, ami elvileg javíthatta az új pártvezető nyugati megítélését. A főtitkár azonban éppen azért, mert nem akarta a bukott Kádár érzékenységét túlságosan próbára

53 = = Uo. 65.

54 = = A levélváltást közli: Koncz, 1999: 123–124.

55 = = Grósz Károly találkozott az amerikai magyarság képviselőivel. *Népszabadság*, 1988. július 26. 1–3.

tenni, a rehabilitálás témájában határozottan fogalmazott, metakommunikációjában is (egykori pártpropagandista tapasztalataira építve) magabiztosnak akart feltűnni, de ez sokak szemében inkább egyfajta önelégültségnek tűnt.[56] E bántó szavakkal és az agresszív kommunikációs tónussal viszont a családnak,[57] az 1956-os magyar emigrációnak,[58] illetve az erősödő honi ellenzéknek okozott újabb fájdalmas sebeket, egyúttal erodálta a saját politikai tőkéjét, az iránta lévő bizalmat, ami az 1988. június 16-i Nagy Imre-párti budapesti tüntetéssel szembeni durva karhatalmi fellépés miatt egyébként is megrendült. Ezért Grósz igyekezett tanulni a New York-i kommunikációs hibából. Amikor 1988. november 5-én Bécsben találkozott az ausztriai magyarság képviselőivel, már tapintatosabban fogalmazott. A miniszterelnök bécsi szavairól így tudósított a *Szabad Európa Rádió: „Míg Amerikában kirohanásokat intézett Nagy Imre ellen, és ellenforradalomról beszélt, itt Bécsben tragikus eseményeknek nevezte az 1956-osakat és Nagy Imrét illetően pedig megerősítette, hogy a többi névtelen sírban nyugvó kivégzettel együtt tisztességes temetést biztosítanak nekik."*[59] Néhány nappal később azonban ismét élesen bírálta Nagy Imrét. Franciaországi látogatása előtt nem sokkal a *Le Monde*-nak nyilatkozva arról beszélt, hogy *„Nagy Imre Sztálin és Rákosi egyik leghűségesebb szolgálója volt".*[60]

Az MSZMP Politikai Bizottsága – Grósz által vezetett – november 29-i ülésén engedélyezte, hogy a hatóságok tegyék meg az előkészületeket Nagy Imre földi maradványainak végső nyugalomra helyezése érdekében.[61] A kérdés a Központi Bizottság december 15-i plénumán is napirendre került. E tanácskozáson az akkor már csak a pártfőtitkári rangot viselő Grósz Károly úgy vélte, hogy körültekintően kell eljárni a temetés előkészítése érdekében, igaz, hozzátette: *„én a temetést illetően politikailag jó időpontot és jó helyet nem tudok".*[62]

56 = = Még egy évekkel későbbi, 1992-es interjúban is megkapta azt a kritikát a beszélgetés készítőitől, hogy *„önelégült ábrázattal"* beszélt a New York-i találkozón. Lásd: Farkasházy Tivadar – Gáti László – Selmeczi Tibor: Grósz. *Hócipő*, 1992. szeptember 3. 12–16.

57 = = Nagy Erzsébet sosem bocsátotta meg Grósz Károly Nagy Imrére vonatkozó amerikai szavait. Az érzéseiben mélyen megsértett asszony 1988. október 23-i hannoveri beszédében is kitért arra, hogy Grósz az Egyesült Államokban *„egészen képtelen vádakkal próbálta meg – sikertelenül – apám emlékét befeketíteni"*. Lásd: Nagy Erzsébet lemondása. Kié az '56-os forradalom? *Köztársaság*, 1992. szeptember 25. 95–97.

58 = = Nagy Károly amerikai magyar szociológus a Reutersnek ekképpen tolmácsolta Grósz Károly szavait: *„Ragaszkodott Nagy Imrét elítélő véleményéhez, és olyan bűnöket rótt fel neki, melyeket el sem követett. Sárba taposta Nagy emlékét, és megsértette az embereket."* MTI Hírarchívum, 1988. július 25–26.

59 = = MTI Hírarchívum, 1988. november 7.

60 = = MTI Hírarchívum, 1988. november 17.

61 = = MNL OL M-KS 288-5 1045. őe., 6–8. Az MSZMP PB 1988. november 29-i határozata Nagy Imre és társai kegyeleti kérdéseinek rendezéséről.

62 = = MNL OL M-KS 288-4 248-249. őe. 190. Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1988. december 15-ei ülésén.

= = = A lehetetlen küldetés

Grósz Károlynak a Nagy Imre-dilemma egyre súlyosabb teherré kezdett válni, s legkésőbb 1989 tavaszára az is egyértelművé válhatott számára, hogy a bírósági eljárás koncepciós volt, s *„az ítélet elfogadhatatlan”.*[63] Ebből fakadóan a New Yorkban megfogalmazott elképzelés – temetés igen, rehabilitálás nem – nyilvánvalóan egyre tarthatatlanabbá vált. Grószt a Nagy Imre-ügyben tovább szorongatta Kádár gyilkos öröksége és persze önmaga 1956-os tettei s a korábban idézett Nagy Imre-ellenes megnyilatkozásai. A főtitkár 1989. április 2-i rádióinterjújában hajtotta végre a megelőző hónapok történései által kikényszerített stratégiamódosítást. A beszélgetésben Grósz kénytelen volt a nyilvánosság előtt elismerni: a Nagy Imre-ügyben *„a jogi rehabilitálásnak van létjogosultsága”*[64] – vagyis szó nem volt már arról, hogy Nagy Imrét nem rehabilitálják, mert *„megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket”.* Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága[65] április 28-i titkos ülésén elhangzott megszólalásaiból, kérdéseiből kitetszik, hogy Grósz a Nagy Imre-dilemma miatt politikai és emberi értelemben is válsággal küszködött. Önmagát is fegyelmezve azt hangsúlyozta, hogy érzelemmentesen kell politikai döntést hozniuk, de a higgadtságra való törekvése magára erőltetett póznak tűnt.[66] A következő gondolatsor jól illusztrálja a vergődő főtitkár hozzáállását: *„Hát itt már nem tudunk mit csinálni, már itt állandóan nyomnak bennünket, mint Krahácsot. Hát most mit tudunk ebben csinálni? Le kéne zárni. Ha 15 évvel ezelőtt eltemették volna, nem lenne ilyen gondunk. De hát itt van a nyakunkon.”*[67]

A tanácskozáson ugyanakkor igyekezett azt az új stratégiát megfelelő szakmai és kommunikációs érvekkel körülbástyázni, miszerint a jogi rehabilitáció egyben nem kell, hogy politikai rehabilitálást jelentsen. Ezért is kérdezte Kulcsár Kálmán igazságügyi minisztertől, hogy *„a politikai rehabilitációnak vannak-e valamilyen kialakult normatívái a jogban?”.*[68] Kulcsár válaszában arról beszélt, hogy a jogi rehabilitálás szükségessége és megalapozottsága nyilvánvaló; a politikai rehabilitációnak pedig semmi köze a joghoz.

Grósz Károly részéről az a kísérlet, hogy különválassza az elkerülhetetlen jogi rehabilitációt és a politikai rehabilitálást, vérszegény próbálkozás volt a kibontakozó folyamatok lassítása érdekében; azt is mondhatjuk, ez volt az igazi lehetetlen küldetés. A BBC magyar adása május 23-án nem véletlenül fogalmazott így: Grósz Károly attól

63 = = Franka Tibor: Az utolsó első ember. Grósz Károly nem ezt várta I. *Új Magyarország,* 1994. augusztus 25. 12.

64 = = MTI Hírarchívum, 1989. április 2.

65 = = A Grósz Károly által csak „kimondhatatlan és soknevű” bizottságként emlegetett szerv működéséről: Riba, 2019.

66 = = A tanácskozáson elhangzottakat elemzi: Kahler – M. Kiss – Riba, 2019: 352–366.

67 = = MNL OL M-KS 288-62 4. őe. 154. Jegyzőkönyv az MSZMP Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottságának 1989. április 28-i üléséről.

68 = = Uo. 50.

tart, amennyiben feladja a pártnak Nagy Imrével és az 1956-os eseményekkel kapcsolatban fenntartott korábbi álláspontját, akkor ezzel aláássa *„az MSZMP uralmának törvényességét”.* A BBC maliciózusan és nem kevés előrelátással azt is megjegyezte, könnyen meglehet, *„hogy Grósz Károly lesz az 1956-os forradalom utolsó, talán a legutolsó politikai áldozata”.*[69]

Az MSZMP KB 1989. május 29-i ülésén hangzott el Grósz Károly – talán mondhatjuk így – legemberibb megnyilvánulása Nagy Imréről. A főtitkár leszögezte, *„egész biztosan”* állíthatja, hogy *„Nagy Imre halálos ítélete jogilag megalapozatlan”.* Mindezt fokozva még egyértelműbbé tette: *„az ítélet törvénytelen”.* Azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy *„mi nem azonosulunk azzal a halálos ítélettel”.* A felszólalás legerősebb eleme a következő volt: *„Egy halott embert, akit törvénytelenül kivégeznek, utólag elítélni, az képtelenség. Az az emberi ízléssel összeegyeztethetetlen, a jó ízléssel. És egyszer valahol le kell zárni a múltat.”*[70] E gondolatokat olvasva talán úgy is érezhetjük, Grósz Károly feloldotta magában a Nagy Imre kontra Kádár János dilemmát, és lényegében – korábbi álláspontját feladva – fejet hajtott a halott miniszterelnök emléke előtt. A június 16-i Nagy Imre-újratemetés előtt is mondott egy igen önkritikus beszédet a drámai ügyről. Két nappal a döntő politikai jelentőségű temetés előtt Salgótarjánban a főtitkár arról beszélt, hogy korábbi megnyilatkozásait *„információinak hiányossága”* határozta meg. Az MTI tudósítása szerint Grósz Károly kijelentette: *„véleménye az újabb dokumentumok megismerésének köszönhetően megváltozott”,* s újólag elismerte: *„Nagy Imre és társai nem követték el azokat a bűnöket, melyeket terhükre róttak, ártatlanul ítélték el őket.”*[71]

A Nagy Imre-temetés napján Grósz két közéleti programjáról tudunk. Aznap fogadta Achille Occhettót, az Olasz Kommunista Párt főtitkárát, s arról beszélt neki, hogy kétségtelenül fontos szerepe van *„az elmúlt évtizedekkel való őszinte szembenézésnek”.* Az olasz politikus pedig biztosította a magyar főtitkárt, hogy az OKP *„nagyra értékeli”,* hogy az MSZMP *„eljutott arra a következtetésre”,* hogy a Nagy Imre-perben hozott bírósági ítélet *„megalapozatlan”.* Június 16-án délután sajátos politikai performance keretében a Fidesz küldöttsége kereste fel Grósz Károlyt az MSZMP Jászai Mari téri székházában. A fiatal aktivisták nyílt levelet és a *„megemlékezés jeléül”* egy nemzetiszín gyertyát adtak át az akkor már keményvonalas, retrográd imázzsal rendelkező politikai szereplőnek. *„Mára sok minden megváltozott, de a múltat nem lehet megtagadni, ha pedig vállalni akarjuk, szembe kell vele néznünk”* – emlékeztette a nyílt levélben a Fidesz a főtitkárt.[72] Grósz Károly egy 1994. februári interjúban úgy emlékezett, belenézett a temetésről tudósító televíziós közvetítésbe, *„de nem ültem egész nap a tévékészülék előtt”.* Elmondta azt is, hogy fent volt a súlyos

69 = = MTI Hírarchívum, 1989. május 23.

70 = = MNL OL M-KS 288-4 262-263. őe. Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. május 29-i ülésén. Közli: MSZMP KB, 1993: 1047–1048.

71 = = MTI Hírarchívum, 1989. június 16.

72 = = Uo.

beteg Kádár János otthonában a Rózsadombon, s *„a munkába mélyedtünk”.*[73] Egy 1990-es riportban viszont arról beszélt, hogy csak a temetés után két nappal találkozott Kádárral, aki fenntartotta véleményét a kivégzett miniszterelnökről: *„Nagy Imrét magát mint politikust és embert nem nagyra becsülte.”*[74]

= = = Grósz és „Vologya”

Az újratemetés napján, 1989. június 16-án Vlagyimir Krjucskov, a KGB főnöke levelet intézett az SZKP Politikai Bizottságához. A dokumentumban olvasható: *„A hozzánk eljutó információk azt jelzik, hogy Magyarországon az ellenzéki erők által kibontakoztatott kampány Nagy Imre, az 1956-os események idején volt miniszterelnök ügyében, az MSZMP egész útjának diszkreditálását célozza, a párt és mostani vezetőségének tekintélyét akarja aláásni.”* A tájékoztatás érdemi része arról szólt, hogy a *„KGB kutatómunkája során”* kiderült, hogy Nagy Imre, miután 1929-ben a Szovjetunióba emigrált, *„azonnal kapcsolatot keresett”* a biztonsági szervekkel, és 1933-ban önként az NKVD titkos informátora lett, s *„Vologya fedőnéven dolgozott”.* Krjucskov arról is beszámolt a grémiumnak, hogy figyelembe véve a Magyarországon kibontakozott *„propagandakampányt”,* célszerűnek tartják az MSZMP főtitkárának tájékoztatását a birtokukban lévő dokumentumokról. A KGB elnöke leszögezte, hogy szükséges *„megtanácskozni”* Grósszal az ügy *„lehetséges hasznosítását”.*[75]

Vlagyimir Krjucskov 1993 áprilisában azt állította a *Népszabadság*nak adott interjújában, hogy 1988-ig a Szovjetunióban gyakorlatilag senki sem tudta, hogy léteznek ilyen anyagok Nagy Imréről. A KGB-főnök elmondása szerint csak 1988 októberében kapott jelentést ezekről a dokumentumokról.[76] Krjucskov, aki az 1950-es években diplomataként szolgált Magyarországon Andropov nagykövet beosztottjaként, kijelentette, hogy 1989 nyarán *„nem hátsó szándékból”,* azaz nem azért adták át ezeket a dokumentumokat Grósz Károlyéknak, hogy ezzel *„rontsák”* Nagy Imre megítélését. Elmondása szerint az anyagok fellelése után *„hosszasan”* gondolkodtak azon, hogy átadják-e őket a magyar pártvezetésnek. Ha igaz, hogy a KGB-főnök 1988 októberében értesült a Nagy Imre-iratokról, akkor valóban hosszú ideig töprenghettek. Grósz egyébként azt állította, hogy magyar kezdeményezésre 1989 márciusában abban állapodtak meg Gorbacsov szovjet pártfőtitkárral, hogy a közelmúlt magyarországi történelmére vonatkozó minden fellelhető szovjet levéltári forrást megosztanak a magyar féllel. A Vologya-dossziéra is ez vonatkozott.[77]

73 = = Kurcz Béla: A baloldali erők csak téli álmukat alusszák. Egy „félretett” számvetés Grósz Károllyal. *Magyar Nemzet*, 1996. január 20. 12.

74 = = Szendrei Lőrinc: Nem hiszek a békés átmenetben. Grósz Károly a régi és az új MSZMP-ről. *Magyar Nemzet*, 1990. március 3. 9.

75 = = Vlagyimir Krjucskov levelét közli: *Magyar Hírlap*, 1993. március 5. 8.

76 = = M. Lengyel László: A KGB volt főnöke hisz a Szovjetunió újjászületésében. Vlagyimir Krjucskov nyilatkozik lapunk moszkvai tudósítójának. *Népszabadság*, 1993. április 9. 8.

77 = = Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1–2. köt. 166 o.

Grósz Károlyt 1989. június 22-én hívta fel Vlagyimir Krjucskov. Thürmer Gyula, aki ekkor Grósz bizalmasa volt, így emlékezett a történésekre: *„Krjucskov tájékoztatja a főtitkárt, hogy előkerültek bizonyos dokumentumok Nagy Imre szovjetunióbeli tevékenységével kapcsolatban."*[78] A KGB elnöke azt kérte Grósztól, hogy küldjön ki valakit a stábjából, aki átveheti az iratokat. Végül Thürmer Gyula hozta Magyarországra a Nagy Imrét dehonesztáló források másolatait. Nyers Rezső 1993-ban arról beszélt, hogy neki először a miniszteri dolgozószobájában valamikor a Nagy Imre-temetés idején mutatta meg az iratokat informálisan, futólag Valerij Muszatov, a Szovjetunió Kommunista Pártja külügyi osztályának helyettes vezetője. Muszatov 1993-ban Rainer M. Jánosnak arról beszélt, hogy *„Grószék egyenesen fordultak Krjucskovhoz".*[79] Az akkor még (június 27-ig) államminiszter Nyers Rezsőt *„sokkolta"* az ügy, bár állítása szerint tudta, hogy Nagy Imrének különleges kapcsolatai lehettek a szovjet párttal és talán a hatóságokkal is, de mint mondta, *„ilyenre nem gondoltam".* Nyers azt nem tudta, hogy a szovjetek magyar kérésre vagy „önkéntesen" intézték az ügyet. A Budapestre hozott másolatokat amúgy Grósz is megmutatta neki.[80]

A június 23-i KB-ülésen Grósz általánosságban utalgatott arra, hogy a múlt feltárása tekintetében újabb fontos információk bukkantak fel. Elmondta, hogy másnap *„az egyik munkatársa"* Moszkvába utazik az ügyben. Azt is említette, hogy *„fokozatosan kerülnek elő anyagok".*[81] A július 28-i KB-plénumon Grósz továbbra is homályosan beszélt, pedig akkor ő maga már teljes mértékben tisztában lehetett a moszkvai csomag tartalmával. Szót ejtett arról, hogy folyamatosan zajlik a Nagy Imrére vonatkozó dokumentumok szerkesztése. Az ülés szöveges anyaga alapján úgy tűnik, mintha a főtitkár ködös megfogalmazásaival azt a látszatot akarta volna kelteni, hogy a Nagy Imre-pert érintően lennének új források a pártvezetés birtokában. A következő ülésre ígért konkrét tájékoztatást.[82] Ez szeptember 1-jén történt meg. Grósz előadói beszédében vészjóslóan szögezte le: *„Nagy Imre tevékenységével kapcsolatban a közvéleményben nagyon sok féligazság él."* A főtitkár a KB-tagok előtt arról beszélt: a féligazságok sorát gyarapítja, hogy Nagy Imre felszabadulás előtti tevékenységéről *„viszonylag kevés pontos ismerettel"* rendelkeznek. Ezt követően ismertette a Krjucskov-dosszié tartalmát: *„Nagy Imre 1930 és 1941 között a háború kezdetéig, az OGPU Sz-122. számú ügynökeként, majd a belügyi népbiztosság titkos munkatársaként működött* [...]. *Egy NKVD jellemzés kezdeményező ügynöknek nevezi, egy másik, 1933-ban kelt értékelés azt emeli ki, hogy Vologya – idézem – a munkája iránt nagy érdeklődést és kezdeményezőkészséget tanúsít."* Grósz bizonyos szempontból tárgyszerűen, más

78 = = Thürmer, 2009: 154.

79 = = Rainer M., 1996: 200.

80 = = Széchenyi Ágnes: Politikai plasztikbombának szánták. Nyers Rezső a Nagy Imre-iratokról. *Magyar Hírlap*, 1993. március 5. 8.

81 = = Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. június 23-i ülésén. Közli: MSZMP KB, 1993: 1253.

82 = = MSZMP KB, 1993: 1374.

megközelítésben gyilkos ridegséggel adott tájékoztatást a Központi Bizottságnak a Vologya-dokumentumokról. Azt javasolta, a forrásokat ne hozzák nyilvánosságra; úgy gondolta azonban, a KB-t mindenképpen tájékoztatnia kellett, mert *„a tényeket meg kell ismerni, és ezekkel szembe kell nézni”.* Az ülés levezető elnöke – az ekkora Grósszal már beszélő viszonyban nem lévő – Németh Miklós miniszterelnök volt. A kormányfő a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem engedett sem vitát kibontakozni, sem kérdést feltenni a témában. A Központi Bizottság így érdemi tárgyalás nélkül tudomásul vette Grósz Károly tájékoztatását.[83]

Felszólalás tehát nem hangzott el – legalábbis a hivatalos jegyzőkönyv szerint. Pozsgay Imre viszont úgy emlékezett, hogy amikor Grósz elmondta a Nagy Imre múltjáról szóló beszédét, akkor ő dühösen felugrott, bejelentés nélkül kiment a pódiumra, ott a fizikai inzultust kockáztatva *„majdnem letaszította”* a pulpitusról a főtitkárt, és indulatosan beszélni kezdett: még ha valódiak is az iratok, akkor is *„érvénytelenek”,* mert *„Nagy Imre a vérével mosta tisztára magát”.*[84] Pozsgay szerint *„gyalázat”,* ami történt, és saját érdemének tudta be, hogy a témát levették napirendről. Nyers Rezső 1993-as interjújában Pozsgay kirohanását nem említette, de arról beszélt, hogy – akkor már pártelnökként – ő is megszólalt a szeptember 1-i KB-ülésen: *„Azzal hárítottam el a vitát, hogy ezek az iratok így nem dokumentatív erejűek, alapos vizsgálatot igényelnek, a kort és a szovjet viszonyokat jól ismerő történészek bevonásával kell elemezni őket, és minthogy erre nincs mód, le kell venni a napirendről a témát.”*[85] Nyers szerint a baloldalnak egyáltalán nem volt érdeke a Nagy Imre imázsát negatívan érintő dokumentumok napvilágra hozatala, mert ez akadályozhatta, hogy Nagy Imre *„a mi mozgalmunk szellemi-politikai elődjének, előfutárának”* legyen tekinthető.[86]

Noha úgy tűnt, lezárták az ügyet, a következő KB-ülésen újból előkerült a kérdés. A szeptember 1-én szolgálati okok távol lévő Berend T. Iván, a Pozsgay Imre szövetségesének tekinthető akadémiai elnök a szeptember 12-i plénumon szóba hozta az ügyet. Berend szerint a Nagy Imre-dokumentumok manipuláltak, és azt valószínűsítette, hogy a téma egyfajta adu Grószék kezében a Nagy Imrét *„zászlónak”* és *„irányjelzésnek”* tekintő reformszárnnyal szemben. A történészprofesszor úgy vélte, ezzel a manőverrel Grósz és köre *„öngyilkos”* politikát folytat, és azt javasolta: a Nagy Imre-kérdést *„messzemenően ki kell kapcsolni a választásokig terjedő egész időszakban”.*[87] Grósz Károly sem finomkodott. Visszautasította, hogy „sandasággal” vádol-

83 = = Az MSZMP KB 1989. szeptember 1-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: MSZMP KB, 1993: 1515–1518.

84 = = Kiss–Pap, 2017: 152.

85 = = Széchenyi Ágnes: Politikai plasztikbombának szánták. Nyers Rezső a Nagy Imre-iratokról. *Magyar Hírlap*, 1993. március 5. 8.

86 = = Uo.

87 = = Berend T. Iván felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. Közli: MSZMP KB, 1993: 1627–1628.

ják.[88] Az is kiszakadt belőle, hogy *„bár lenne kinek törlesztenem”,* ebben az ügyben nem arról van szó, hogy ő törleszteni akarna. A főtitkár úgy fogalmazott, nehezen tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy *„Önök közül sokan csak a féligazságokat szeretik, lehetőleg azokat a féligazságokat, amelyek saját koncepciójukat igazolják”*. Grósz ugyanakkor azt is fontosnak tartotta hozzátenni, hogy az előkerült dokumentumok Nagy Imre *„reformeri értékéből”* nem vonnak le semmit.[89] Lényegében ezek voltak Grósz utolsó szavai Nagy Imréről főtitkári minőségében. A későbbeikben már nem aktív politikusként nyilatkozott Nagy Imréről.

= = = Grósz Károly mint Kádár Nagy Imre-vallomásainak „médiuma”

„A Nagy Imre-ügyet Kádár életében, az ismert okok miatt, nem lehetett előszedni, hallgatni kellett róla”[90] – emlékezett 1994-ben Grósz Károly. Kádár János még közvetlen környezetében sem engedte, hogy felhozzák a témát. Németh Miklós későbbi miniszterelnök fiatal apparatcsikként a pártközpontban gyakran tanúja volt, hogy esténként Kádár János beült Óvári Miklós és Havasi Ferenc KB-titkárok szobájába kötetlenül beszélgetni. *„Sok mindenről esett szó ilyenkor, de főleg Óvári makacsul vissza-visszatért 1956 témájára. Kádár azonban minden ilyen alkalommal felállt, azt morogta, hogy biztos megjött már a kocsi a feleségével, és távozott.”*[91] Egyszer Havasi is megpróbálta felhozni a témát, Kádár ekkor is sebtében távozott, majd nem heti kétszer, hanem csak havi egy alkalommal nézett be a KB-titkárokhoz. Egyszer Óvári Miklós az ifjú Némethet is kapacitálta, hogy vesse fel a témát az „Öregnek”, mert ha Kádár ezekről soha nem beszél, akkor a *„sírba fogja vinni”,* ezért minél több mindent ki kellene belőle szedni. Németh Miklós összegyűjtötte a bátorságát, de végére sem ért a kérdésének, amikor Kádár felállt *(„Megjött Mariska néni”),* és elment.[92] *„Nagy Imre tragédiája az én személyes tragédiám is”* – mondta Kádár János 1989 tavaszán Kanyó András újságírónak.[93] A beszélgetésben Kádár a Nagy Imre-ügy tekintetében érdemi részletekbe nem ment bele. Kanyó úgy emlékezett, hogy *„láthatóan nagyon nyomta”* az öreg főtitkár lelkiismeretét a kivégzett kormányfő végzete.[94] Aczél György szintén úgy látta, hogy Kádár Jánosnak bűntudata volt Nagy Imre miatt; a lelki-

88 = = Riba András úgy véli, *„Grósz Károly metsző határozottsággal fogalmazva zárt le az ügyet”*. Szekér–Riba, 2014: 110.

89 = = Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. Közli: MSZMP KB, 1993: 1627–1660.

90 = = Kurcz Béla: A baloldali erők csak téli álmukat alusszák. Egy „félretett” számvetés Grósz Károllyal. *Magyar Nemzet*, 1996. január 20. 12.

91 = = Oplatka, 2014: 154.

92 = = Uo. 156.

93 = = Kádár, 1989: 137.

94 = = Kanyó, 2016: 404.

ismeret-furdalás – ahogy Aczél fogalmaz – *„az őrület szélére”* sodorta.[95] Mindezeken túl nagyon keveset tudunk arról, hogy Kádár élete végén mit gondolt a Nagy Imre-kérdésről. Grósz Károlynak több alkalommal is beszélt Nagy Imréről.

Nem állíthatjuk, hogy Grósz hiteles, pártatlan szem- és fültanú lett volna, de mégis úgy gondoljuk, fontos információforrás, amikor életút-interjúiban a halálra készülő Kádár gondolatait idézte fel. Nem biztos, hogy Kádár János pontosan azt mondta Grósz Károlynak, amit az utolsó főtitkár később állított, de nem is várható el, hogy Grósz pontosan idézze fel a több éve elhangzott szavakat.

Ami viszont tény, hogy Grósz Károly több nyilatkozatban is beszélt arról, hogy Kádár bizalmasan miket mondott neki Nagy Imréről. Ezek közül leginkább a Vitézy László filmrendezőnek adott – publikálatlan – életútinterjú-részletek érdemesek a figyelmünkre. Nézzük az első gondolatsort: *„Talán jelzi Kádár viszonyát Nagy Imréhez, nagyon nem szerette, mint embert. Mert nekem egyszer azt magyarázta el, hogy őt becsapta Nagy Imre, amikor Kádár letartóztatása volt Rákosiék alatt, akkor a Politikai Bizottság Kádár ügyét megtárgyalta. Az előterjesztő a Politikai Bizottsági ülésen Nagy Imre volt, mint az Adminisztratív Osztálynak a vezetője. Az ülés előtt Kádár – még aznap reggel – beszélgetett Nagy Imrével. És Nagy Imre megnyugtatta, hogy hát persze le kell most már ezt az ügyet zárni, de hát ő egy olyan előterjesztést tesz a testületnek, amelyet egy ilyen pártelmarasztalással* [le lehet zárni], *tehát magyarul pártbüntetésnek felel meg. Közben Kádár, aki főtitkár-helyettes volt, akkor ott ült az ülésen és azt tapasztalta, hogy Nagy Imre pedig szigorú bírósági felelősségrevonást kezdeményezett a Politikai Bizottság ülésén. Mikor az ülésnek vége volt, akkor – Kádár nekem elmesélte – odament Nagy Imréhez és megkérdezte, hogy mondd hát miért csináltad ezt? Hát reggel beszéltünk és hát nem ezt mondtad és az ülésen pedig mást terjesztettél elő és akkor mondta neki Nagy Imre, hogy János ezzel akarok neked törleszteni mindazért a bosszúságért, amit nekem okoztál.*

– De milyen bosszúságot okozott?

– Na most hát ugye ez az, amit én, ugyanúgy ahogy most maga visszakérdez, én rögtön megkérdeztem, hogy milyen bosszúságot? Kádár ezt kikerülte, azt mondta, hogy volt köztük több személyi kérdésben vita korábban.”[96]

Amint azt Rainer M. János bizonyította,[97] ez így egész biztosan nem történt meg. Elég csak annyit mondani, hogy amikor a PB döntést hozott Kádár ügyéről, akkor ő már letartóztatásban volt, vagyis a sorsáról döntő ülés előtt nem beszélhetett Nagy Imrével. Vagy Kádár János emlékezhetett tévesen, vagy Grósz artikulálhatta

95 = = Aczél, 2001: 15.

96 = = Vitézy, 1992: 68–69.

97 = = Grósz 1994-ben a fentiekhez hasonlóan mesélte el a Kádár letartóztatásáról szóló történetet. Lásd: Juszt László: Körséta géppisztollyal, rendőrkutyával. Exkluzív interjú Grósz Károllyal. 168 Óra, 1994. október 4. 30–32. Rainer M. János a lap következő számában megjelent olvasói levelében tételesen cáfolta Grósz szavait: *168 Óra*, 1994. október 11. 33.

Kádár szavait pontatlanul, vagy akár mindkettő; annyiban a forrás mégis tanulságos, hogy meggyőző erővel illusztrálja, Kádár Jánosban – a nyilvánvaló bűntudat mellett, de azzal akár konkurálva is – komoly indulat bujkált Nagy Imrével szemben. Grósz tolmácsolásában azt tudhatjuk meg, hogy az öreg politikusban még 1989-ben is mélyen élt az ellenszenv a halott miniszterelnök iránt.

Ha hinni lehet Grósznak, ő egyenesen rákérdezett Kádárnál a Nagy Imre-ítélet megszületésére: *„És én ezt forszíroztam, hogy hát miért kellett ideáig eljutni* [ti. Nagy Imre kivégzéséig]. *Hát én úgy tudom, hogy a Hruscsovék nem akarták, hogy ilyen szigorú ítélet szülessék, vagy legalábbis nem tanácsolták. És akkor erre azt mondta, hogy nézze, lehet, hogy maga ezt nem fogja megérteni, de akkor a szovjet vezetés Rákosit mindenképpen vissza akarta hozni, és mi ott az ellenforradalom okaiként ugye nemcsak Nagy Imrééket, hanem Rákosiékat is ugye feltüntettük. És én azt mondtam a szovjet vezetőknek, azt mondtam Hruscsovnak is, hogy ha Nagy Imrét kivégeztük és Rákosit visszahozzák, a Rákosit is ki kell végezni. Mert az nem lehet, hogy csak egy halálos ítélet szülessen, amikor ez is az események egyik meghatározó oka volt.*

– Mégis csak egy ítélet született.

– Na jó, de erre azt mondta Kádár, hogy ezért nem hozták vissza Rákosit. Mondtam, hogy miért félt maga? Én rákérdeztem: miért félt Rákositól? Hiszen Rákosi akkor már politikailag nem volt tényező. Azt mondja, hogy nem jól látja maga. Ezt mondta nekem: a párton belül olyan volt az állapot, hogy Rákosi visszatérte megosztotta volna, tehát én mindent elkövettem, hogy Rákosi visszatérését megakadályozzam. A másik indok, amit Kádár nekem megismételt és ezt mondta el a KB *ülésen is azon a bizonyos beszédében, az az volt, hogy Nagy Imre nem volt hajlandó lemondani a miniszterelnökségről. Az* ENSZ [...] *feltétele volt, hogy egy országnak csak egy miniszterelnöke lehet. Tehát vagy Nagy Imre vagy Kádár. Akkor ugye Kádár volt a miniszterelnök. És ő állandóan azt üzente Nagy Imrének, hogy írja alá a lemondópapírt a miniszterelnökségről* [...]. *Tehát ő azt mondta, hogy két miniszterelnök nem lehet. Az ország nemzetközi elismertségének feltétele volt, hogy egy miniszterelnök legyen, nem volt más választása.*

– Tehát neki nem volt más választása mint Nagy Imre felakasztása...

– Ő nem így fogalmazott, hanem eltávolítása."[98]

Grósz Károly máshol úgy fogalmazott, hogy Nagy Imre és Rákosi ügyének ilyen értelmű összekapcsolása Kádár részéről *„elővágás"*[99] volt, vagyis Nagy Imre kivégeztetésével lényegében képes volt távol tartani Rákosit. Aczél György emlékiratfogalmazványában arról beszél, hogy *„Kádárnak személyes történelmi szerepe, sőt mondjuk úgy: győzelme, hogy megakadályozta Rákosi Mátyás visszatérését".*[100]

Grósz Károly először 1988-ban, már főtitkárként tett fel kérdéseket Nagy Imréről Kádárnak, aki neki nem hivatkozhatott arra, hogy megjött a kocsi Mariska néni-

98 = = Vitézy, 1992: 70–71.

99 = = Szegő, 2003: 288.

100 = = Aczél, 2001: 21.

vel, és mennie kell. A miniszterelnök-pártfőtitkár amerikai útja előtt, a felkészülés részeként kérdezte Kádárt a Nagy Imre-perről. Az MSZMP elnöke röviden válaszolt, érezhetően nem akar bővebben belemenni a témába.[101] Jó fél évvel később viszont már ő maga tért vissza a kérdésre: *„Sokat beszélgettünk akkoriban éjszakánként. Amikor dolgozott, akkor bent a pártszékházban, utána meg a lakásán. Egyszer Nagy Imrével kapcsolatban föltettem neki a kérdést, igaz-e, hogy a szovjetek szorgalmazták a kivégzést. S akkor Kádár kategorikusan azt mondta: nem igaz, ez csak szóbeszéd."*[102] E beszélgetéseken hangozhatott el mindaz, amit Grósz a későbbiekben Vitézy Lászlónak elmondott. Egy 1994-es interjúban, amikor a Kádárral való bizalmas szóváltásokról kérdezték Grósz Károlyt, felelevenítette, hogy Kádár a megtorlások időszakáról a következőképpen fogalmazott: *„Nagy teret engedtünk a szenvedélyeinknek."*[103]

A rendszerváltozás után, az 1990-es években Grósz Károly nyugdíjasként élte mindennapjait. Számos interjút adott, amelyek során mindenre, így a Kádárról és Nagy Imréről kapott kérdésekre is készséggel válaszolt. A láthatatlan ellenséggel, Nagy Imrével tovább folytatta a Don Quijote-i szélmalomharcot. Interjúiban morális alapról bírálta, egyfajta inkvizítori kitartással üldözte a mártír miniszterelnököt (Nagy Imre az NKVD-ügynöke, a szovjet titkosszolgálat megbízható embere, az 1950-es években Rákosi hűséges kiszolgálója). Azt a fajta morális érvet, hogy Nagy Imre az életét adta az általa képviselt ügyért, a politikától visszavonult Grósz Károly nem volt hajlandó számításba venni. Ami persze, ha jól belegondolunk, nem meglepő, hiszen az az „ügy" nem Grósz ügye volt. Grósz Károly Nagy Imrére vonatkozó szövegeinek alapján az utolsó pártfőtitkár mintha azt várta volna el Nagy Imrétől, amit ő maga is tett: a szovjet csapatok 1956. november 4-i megérkezésével egy időben a legitim kormányfőnek meg kellett volna éreznie az úgynevezett történelmi „időt". Azt már csakis az utókor bölcsességével és egyben hosszú távú reményével mondhatjuk: a történelmi idővel Nagy Imre maradt harmóniában.

101 = = Juszt László: Körséta géppisztollyal, rendőrkutyával. Exkluzív interjú Grósz Károlyval. *168 Óra*, 1994. október 4. 30–32.

102 = = Kurcz Béla: A baloldali erők csak téli álmukat alusszák. Egy „félretett" számvetés Grósz Károllyal. *Magyar Nemzet*, 1996. január 20. 12.

103 = = Franka Tibor: Az utolsó első ember. Grósz Károly nem ezt várta I. *Új Magyarország*, 1994. augusztus 25. 12.

= = = = Levéltári források = = = =

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 288-4. Az MSZMP KB iratai
M-KS 288-5. Az MSZMP PB iratai
M-KS 288-22. Az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztályának iratai
M-KS 288-62. Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága iratai
XX-5-h Legfelsőbb Bíróság, visszaminősített büntető TÜK iratok

= = = = Nyomtatásban megjelent források = = = =

MSZMP KB, 1993
A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1–2. kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Aczél, 1999
Aczél György: Egy Kádár-portré töredékei. Szerkesztette: Révész Sándor. *Beszélő,* 10. sz. 101–129.

Aczél, 2001
Aczél György: Közelkép Kádárról. Életútvázlat Aczél György hagyatékából. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Szerkesztette: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon–Aquila.

Földvári, 2011
Földvári Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú.* Budapest, Nagy Imre Alapítvány.

Grósz, 1987
Beszélgetés a Sorshelyzetek című rádióműsorban – 1986. szeptember 8. [Mester Ákos interjúja.] In: Grósz Károly: *Szocializmus és korszerűség. Nemzeti és történelmi felelősség.* Budapest, Kossuth. 123–170.

Horváth–Pahirya, 2012
Horváth Miklós – Olekszandr Pahirya: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956.* Budapest, Argumentum.

Kalmár, 2018
Kalmár Melinda: Nagy Imre és Kádár János. A politikai ellenállás és együttműködés paradoxonjai. *Korunk,* 2. sz. 97–104.
Kádár, 1989
Kádár János: *Végakarat. Kanyó András interjúja.* Budapest, Hírlapkiadó Vállalat.

Kahler – M. Kiss – Riba, 2019
Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *A snagovi tükör. Ecsetvonások a politikus pályaképéhez.* Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány.

Kanyó, 2016
Kanyó András: *Egy kirúgott hírszerző emlékei.* Budapest, Ad Librum.

Kende, 1999
Kende Péter: 1988. *Beszélő,* 9. sz. 53–61.

Kenedi, 1996
Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban.* Második kötet. Budapest, Magvető.

Kis, 2018
Kis József: *Grósz Károly ötvenhatja.* https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/grosz_karoly_otvenhatja (utolsó letöltés: 2020. november 1.).

Kiss–Pap, 2017
Kiss Dávid – Pap Zsolt: *A Munkásőrség. Interjúkönyv.* Budapest, Szépmíves–Athenaeum.

Koncz, 1999
Koncz Lajos: Adalékok Kis János tanulmányához. *Beszélő,* 11. sz. 122–124.

Molnár, 2009
Molnár Adrienn: *89:56. Ötvenhatosok a rendszerváltásról. Az Oral History Archívum életútinterjúiból Nagy Piroska 1988–89-es fényképeivel.* Budapest, 1956-os Intézet.

Oplatka, 2014
Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke." Rendszerváltás a kormányfő szemével.* Budapest, Helikon.

Pető, 2020
Pető Andrea: *Árnyékban. Rajk Júlia élete.* Budapest, Jaffa.

Rainer M., 1996
Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz.* Első kötet. *1896–1953.* Budapest, 1956-os Intézet.

Rainer M., 1999
Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz.* Második kötet. *1953–1958.* Budapest, 1956-os Intézet.

Rainer M., 2012
Rainer M. János: Temetés(ek), 1989. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések, VI.* Szerkesztette: Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány. 17–30.

Riba 2019
Riba András: Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága. Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának tanulmányozásához. In: *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről.* Szerkesztette: Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István. Budapest, NEB.

Ripp, 2003
Ripp Zoltán: Az MSZMP és a Földvári-ügy. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések, II. Miskolc és Északkelet-Magyarország 1956-ban.* Szerkesztette: Á. Varga László. Nagy Imre Alapítvány. 253–270.

Szakolczai, 2003a
Szakolczai Attila: A borsodi első titkár a miskolci forradalomban. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések, II. Miskolc és Északkelet-Magyarország. 1956-ban.* Szerkesztette: Á. Varga László. Nagy Imre Alapítvány. 227–252.

Szakolczai, 2003b
Szakolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In: *A vidék forradalma.* I. kötet. Szerkesztette: Szakolczai Attila – A. Varga László. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 121–198.

Szegő, 2003
Szegő András: Grósz Károly. Ki ideköp, ki megsüvegel. In: Szegő András: *Magánybeszélgetések.* Budapest, Park. 281–299.

Szekér–Riba, 2014
Szekér Nóra – Riba András: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.* Lakitelek, Antológia.
Szereda–Sztikalin (szerk.), 1993
Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Szerkesztette: Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin. Budapest, Móra.

Thürmer, 2009
Thürmer Gyula: *Az elsikkasztott ország.* Budapest, Korona.

= = = = Internetes források = = = =

MTI Hírarchívum, 1988–2005
Keresőfelület: http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx (utolsó letöltés: 2020. november 5.).

Grósz a Munkásőrségnél, 1988
Grósz Károly látogatása a Munkásőrségnél, 1988. június 12-én. Videófelvétel a párt-főtitkár miniszterelnök megérkezéséről: https://www.youtube.com/watch?v=gpzv_aZaKWo&feature=youtu.be (utolsó letöltés: 2020. november 5.).

= = = = Interjúk = = = =

Bokor, 1995
Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, kézirat. (Grósz Károly hagyatéka – Grósz Tamás magángyűjteménye.)

Grósz, 1981
Grósz Károly, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkár rádióinterjúja; hangfelvétel. (Grósz Károly hagyatéka – Grósz Tamás magángyűjteménye.)

Vitézy, 1992
Vitézy László életút-interjúja Grósz Károllyal, kézirat. (A kéziratot Tőkés Rudolf és Révész Béla bocsátotta a szerző rendelkezésére.)

= = = = A szerző által készített interjúk = = = =

Bartus, 2020
Bartus László, online interjú, 2020. február 24–26.

Földvári, 2020
Földvári Rudolf, telefonos interjú, 2020. március 4. és október 20.

Franka, 2020
Franka Tibor, telefonos interjú, 2020. május 26.

Juszt, 2020
Juszt László, telefonos interjú, 2020. február 17.

= = = = Sajtó = = = =

168 Óra, 1994
Heti Válasz, 2009
Hócipő, 1992
Köztársaság, 1992
Magyar Hírlap, 1993
Magyar Nemzet, 1990–1996
Népszabadság, 1986–1993
Új Magyarország, 1994

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = = =

1956, Magyar Szocialista Munkáspárt, történeti emlékezet

/ "...He's Still at Us" /

Károly Grósz and Imre Nagy

Károly Grósz "believed" in Imre Nagy in October 1956. From the second half of the 1980s until his death, however, he became a fierce critic of Imre Nagy – who had been dead for more than three decades. Grósz wanted to play the not-so-grateful historical role that he would expose the sins of the late prime minister who had undertaken martyrdom.

Grósz's communication differed markedly from the temperament of the communist characters of the late Kádár era; he could speak more freely, untinged by ideological shackles. He also spoke honestly about the phenomena of the past in his recollection interviews in the 1990s. There is little anger or rage behind his words. There is one exception: Imre Nagy. He could not forgive him, he could not "let him go" – when it came to him, Grósz, the suggestive communicator, could not get rid of his demons. In his remarks on the Imre Nagy case, the panels of spiritual frustration can be painfully identified; the pragmatic politician, the impassively arguing communicator, will be dominated by his negative feelings.

In this article, we seek to examine the diverse interrelationships of this particular spiritual and political phenomenon.

Csendélet a Lenin sugárúton. Lviv, 1977 Fortepan / MHSZ

Betekintő 16. évf. 1. sz. 37–61. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.2

= = = = Kádár Éva =

/// Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében

= = = Az engedelmes végrehajtó

Péter Gábor 1953. január 3-án történt letartóztatása előtt köztudottan Rákosi Mátyás hűséges embere, és az államvédelem vezetőjeként a koncepciós perek előkészítésének engedelmes végrehajtója volt már a kezdetektől fogva. Így nem csak őt érte váratlanul, hogy a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) Titkárságának 1953. januári ülésén Rákosi Mátyás mint egy kiterjedt, nemzetközi, cionista kémhálózat magyarországi vezetőjét nevezte meg. Rákosi előterjesztésére a Titkárság egy háromtagú ideiglenes bizottságot alakított az ügy kivizsgálása céljából, amelybe Rákosin kívül Farkas Mihályt és Nagy Imrét nevezte ki.[1] A Titkárság két héttel később kibővítette a vizsgálóbizottságot, Gerő Ernővel és Házi Árpáddal, de még ekkor is „szigorú párttitokként" kezelték a vizsgálat megindítását.[2] Rákosinak a Politikai Bizottság (PB) február 19-i ülésén mondott beszéde a meglepetés erejével hatott, és a gyanakvást, a félelmet a kollektív paranoia szintjéig fokozta a hallgatóság köreiben, ugyanis azt sugallta, hogy a párt állandó veszélyben van, hiszen az is ellenség, akire ők az állam biztonságát, a nép ellenségeivel szembeni védelmét bízták. Ennek során felhívta a figyelmet a Dwight D. Eisenhower választási győzelme utáni imperialista veszélyforrásokra és azok hazai kivetüléseire.[3]

1 = = MNL OL M-KS 276 f. 54. cs. 225. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1953. január 7.

2 = = MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. január 22.

3 = = *„Most, amikor Csehszlovákiában felmerült a Slánsky-ügy, utána pedig a Szovjetunióban a 9 orvos ügye, természetes, hogy nálunk is felfigyeltünk erre és most a Péter-ügy felgöngyölítésével kapcsolatban kiderült, hogy Péter körül – azonkívül, hogy rendőrspiclik voltak – ezek a rendőrspiclik túlnyomó többsége vagy cionista volt, vagy aktív nyilas, Gestapo-ember. És ezek az emberek már a felszabadulás előtt*

[folyt. a 38. oldalon]

A Rákosi által „leleplezett" „összeesküvés" azért keltett a párton belül felháborodást és rémületet, mert Péterről, a hűséges és tökéletes pártkatonáról senki sem hitte volna, hogy a „nemzetközi imperializmus" szolgálatában állna. Ő lett volna az utolsó, akiről a párt vezetői, tagjai vagy bárki, aki ismerte, vagy akár hallott róla, ezt feltételezte volna. A Politikai Rendészeti Osztályon (PRO) 1946-ban Péter egyik helyetteseként dolgozó Tímár István az 1980-as években úgy emlékezett, hogy felettese már ebben az időszakban is *„fanatikusan bízott a párt vezetőiben, elsősorban Rákosiban. Minden utasítását kritika nélkül végrehajtotta."* Már a háborús bűnösök kihallgatása során is rendszeresen közvetítette Rákosiék szavát a nyomozást végző részleghez.[4]

A főtitkárhoz való feltétlen hűségének gyökere részben Péter Gábor személyiségében rejlett. Gyarmati György szerint Péter az MDP-hez és Rákosi Mátyáshoz sokáig szinte gyermeki szeretettel, odaadással kötődött, mivel számára a párt és vezére a korán elvesztett családot és apát pótolta. A későbbi államvédelmi vezető gyerek- és fiatalkora sok megpróbáltatással telt. Apját ötéves korában elvesztette, a család szegénységben élt, iskoláit nehezen végezte el, számos kudarc érte, egy súlyos betegségen, a tbc-n is átesett. Nővérével jött a fővárosba, aki később Amerikába távozott, ahova csak édesanyjukat vitte magával, bár testvérét továbbra is támogatta. A magányos fiatal számára a szociáldemokrata, majd a kommunista mozgalom, a párt a családot helyettesítette. A szegénysége miatti lenézettség, „pária-lét" és sikertelenség után itt érezte először, hogy egyenrangú félként kezelik, elismerést, jó hangulatú, szeretetteljes közösséget talált, amely tartalmat, célt adott az életének. Ekkor alakult ki az az érzelmi kötődés, elköteleződés a baloldali eszme, a párt és annak vezetői irányába, amely később feltétel nélküli hűséggé, engedelmességgé alakult.[5]

Müller Rolf *Az erőszak neve: Péter Gábor* című, Péter életét és szerepét részletesen bemutató könyvében az államvédelmi vezetőnek Rákosi Mátyáshoz való viszonyulását úgy mutatja be, mint amelyet már kezdetektől fogva a teljes alárendelődés jellemzett. Ehhez hozzájárult az a szorongás, amely hiányos műveltségének is betudható. Ugyanis lényegében a nulláról kellett felépítenie az állambiztonság szervezetét mindenfajta komolyabb intézményvezetői tapasztalat, illetve rendvédelmi vagy jogi ismeretek nélkül.[6]

Péter Gábor a pártvezér iránti feltétlen hűségét számtalan esetben bizonyította. Az államvédelem a kezdetektől fogva a kommunista párt irányítása alatt műkö-

vagy a Horthynál, vagy a Gestaponál dolgoztak. Péterék egyik kártevő munkája abban merült ki, hogy elrejtették azokat a bizonyítékokat, amik a magyar cionistáknak a kémtevékenységére vonatkoztak, és amelyeket ha eddig ismertünk volna, akkor előbb tudtuk volna őket leleplezni." MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 30. ő. e. Rákosi Mátyás beszámolója a nemzetközi helyzetről a Politikai Bizottság 1953. február 19-i ülésén.

4 = = Zinner–Róna, 1986: 86–87.

5 = = Gyarmati (szerk.), 2002: 25–78.

6 = = Müller, 2017: 144.

dött, amely lehetővé tette a riválisok pártokkal való leszámolást a politika szolgálatába állított igazságszolgáltatás segítségével. A koncepciós perek tulajdonképpeni nyitányát a Magyar Közösség elleni 1947-es monstre per jelentette. A nyomozást itt a Katonapolitikai Osztály (Katpol) kezdte meg, és abba az Államvédelmi Osztály (ÁVO) 1946 végén kapcsolódott be.[7] Timár István államvédelmi ezredes, az ÁVO jogi szakértője (aki később, 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese lett) moszkvai mintára Rajk Lászlóval közösen ötölte ki, hogy a koncepcióban szerepeljen egy katonai és egy polgári vonal, valamint azt, hogy azok miként segítik kölcsönösen egymást. A kegyetlen nyomozati módszerek alkalmazása – főként a Katpolon – már ebben az eljárásban is megjelent. Az ügy katonai vonalát jelentő, a szovjet befolyást ellenző, katonatisztekből álló csoport, a „Földalatti Fővezérség" felderítését a Katpol végezte, de a további nyomozás és a koncepciós per előkészítése a két szerv együttműködését igényelte.[8]

Szintén a politikai ellenfelek kiiktatását, valamint az ellenzék megfélemlítését szolgálta a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen indított koncepciós per 1948-ban, amelyben a nyomozást és a koncepciógyártást nagyrészt a Gazdasági Rendészeti Osztály folytatta, de Péter a Magyar Közösség-ügy nyomvonalán haladva részletes jellemzéseket adott a különböző gyanúsítottakról pártja számára. Az ÁVO-vezetőnek döntő szerep jutott a stratégiai jelentőségű vegyes vállalat, a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. vezetői ellen koholt vádak alapján indított perben, amely utólagos „igazolást" jelentett a cégnek az állam által történt, kártalanítás nélküli kisajátításához.[9] A nyomozást Péter alárendeltje, Tímár István vezette, aki a vádlottakat és tanúkat könyörtelen vallatási módszerekkel kényszerítette a hamis vallomás megtételére.[10] Az államvédelem vezetője kapott parancsot a párt legbefolyásosabb világnézeti ellenfelének, Mindszenty Józsefnek a meghurcolását, lejáratását célzó politikai per előkészítésére is, akit már 1945-től megfigyeltek.[11] Rákosi a per során papír cetlikre írt utasításokkal instruálta a nyomozati munkát, világosan meghatározva, hogy mivel kell vádolni a volt esztergomi érseket.[12]

7 = = A koncepciós per célja nagyrészt az MKP fő politikai riválisának, a Kisgazdapártnak a megsemmisítése volt, de emellett előidézője lett a parlamenti többség kiküszöbölésének, a párt főtitkára, Kovács Béla elhurcolásának, majd Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásának és Varga Béla nemzetgyűlési elnök Egyesült Államokba történő menekülésének is. A vizsgálatot a kezdetétől úgy irányították, hogy az lehetőséget biztosítson a Horthy-rendszerből tovább élő politikai, értelmiségi, gazdasági és katonai körökkel való leszámolásra.

8 = = Szekér, 2017: 46–50.

9 = = Müller, 2017: 147.; Papp, 2000: 198.

10 = = Müller, 2017: 147.

11 = = Balogh, 2015: 833.

12 = = A vádpontok között szerepelt a Habsburg-restauráció, a köztársaság megdöntése, a földek, gyárak magántulajdona visszaállításának kísérlete, kémkedés és valutázás. A „sajtcédulákon" adott parancsok ellenére mégsem állt össze a kép a nyomozati anyagból a Rákosi által megálmodott koncepcióban szereplő, legfelsőbb szintű klerikális összeesküvésről és kémkedésről. Ezért a főtitkár ettől fogva „tollba mondta" a jegyzőkönyveket, amelyeket a testi és lelki kínzásoknak alávetett főpappal aláírattak. Balogh, 2015: 803–804, 816, 832–835.

A politikai leszámolás célkeresztjébe – szovjet mintára – ezt követően a háború előtt Nyugat-Európában élő és ott kapcsolatokkal rendelkező régi kommunisták kerültek. Közéjük tartoztak az egykori svájci és angliai emigránsok, valamint a spanyol polgárháborút megjárt veteránok is. Ebből kerekedett ki a Rajk-per, amelynek egyes fázisaiban a pártvezetés, az államvédelem és a szovjetek különböző arányban vettek részt.[13] Hegedüs András visszaemlékezése szerint noha Péter Gábor kételkedett az összeesküvők „csoportjának" létezésében, viszont egyéni bűnösségük vádjának az ügy kezdetén még feltehetően hitelt adott, ahogy az ügy vizsgálói közül sokan.[14] Janikovszky Béla államvédelmi alezredes a rehabilitációs eljárás során tett vallomásában beszámolt arról, hogy sokszor fültanúja volt Péter Gábor irodájában Rákosi telefonhívásainak, más alkalmakkor pedig Farkas Mihálytól és Kádár Jánostól értesült, mivel ők a bemikrofonozott kihallgatószobákban elhangzottakat közvetlenül ellenőrizni tudták.[15] A per kézi vezérlését bizonyítja Farkas Vladimir emléke arról, hogy felettese egy bőrdobozból kivett kis cédulákra jegyezte fel gondosan az MDP-főtitkár szóbeli utasításait.[16] A per kezdeményezője kétségtelenül Rákosi Mátyás volt, az ügyet nem Péter és az ÁVH vezérkara ötölte ki, azonban *„készséges, sőt túlbuzgó"* végrehajtói voltak a szovjet–magyar terv kidolgozásának.[17] Péter Gábor elmondása szerint Szőnyi Tibor kihallgatásának eredményéről Prágában tájékoztatták a nyomozás szovjet összekötőjét, Belkint, aki annyit mondott erre, hogy a gyanúsítottak közül *„valakinek feljebb is kell lenni",*[18] majd Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel együtt rögtön Balatonaligára, Rákosi Mátyáshoz siettek a hírrel. A főtitkár ennek hatására másnap, az Államvédelmi Bizottság ülésén kiadta a parancsot Rajk László letartóztatására.[19] Péternek valószínűleg ekkor még nem volt tudomása arról, hogy szovjet nyomásra a koncepció változni fog, mivel az ügy fő célja a Szovjetunióval szemben önállóságra törekvő Jugoszlávia megbélyegzése lett. Így Rajkot mint „titóista kémfőnököt" kellett szerepeltetni az új forgatókönyv szerint.[20] Farkas Vladimir 1956–57-es perük idején Farkas Mihálytól és Péter Gábortól azt hallotta, hogy Rajk megverésére Rákosi adott parancsot.[21] Ezt a főtitkár 1956-ban már határozottan tagadta, pedig az MDP KV 1953. júniusi ülésén elismerte, hogy adott utasításokat verésekre is.[22] Ezt írásos

13 = = Müller, 2017: 149–162.

14 = = Hegedüs, 1994: 15.

15 = = ÁBTL 2.1. I/14-a. Jegyzőkönyv Janikovszky Béla kihallgatásáról, 1954. május 12.; uo. Jegyzőkönyv Rajk László és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 24.

16 = = Farkas, 1990: 182.

17 = = Uo. 181, 197.

18 = = Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner (szerk.), 1994: 337–340.

19 = = Uo. 265–270.; Farkas, 1990: 192–193.

20 = = Müller, 2017: 153.

21 = = Farkas, 1990: 201–202.

22 = = Uo.

dokumentum, a KV határozata is bizonyította, amelyet viszont nemcsak az ország lakossága, hanem a párt tagjai előtt is titokban tartottak több mint harminc éven keresztül.[23]

1949 július–augusztusára a Rajk-ügy nyomozásának irányításában Péter háttérbe szorult. Erről tanúskodik Farkas Vladimir vallomása, amely szerint ebben a szakaszban az államvédelmi vezető már egyszer sem vett részt Rajk, illetve Brankov kihallgatásán.[24] Innentől kezdve már más feladatokat kapott: Rákosi parancsára külön megbízatásként listát készített a vallomásokban szereplő külföldi kommunistákról, és Romániába utazott Gheorghe Gheorghiu-Dej tájékoztatására, mivel a főtitkár azt kérte, hogy folytassák le az ügy jugoszláv vonalának felgöngyölítését.[25] A készülő nagyszabású kirakatper rendezésében is feladatokkal látta el a főtitkár. A Rajk-ügy vádiratát teljes egészében Rákosi készítette, és a későbbiekben Jankó Péter bíró és Alapi Gyula ügyész az ő utasításai alapján folytatták le a pert, majd az ítélet is ilyen módon született meg. Péternek ebben az volt a funkciója, hogy a tanúkat kellőképpen felkészítse szerepük eljátszására.[26]

A kényszervallatások eszköztára kibővült és egyre kegyetlenebbé vált. Ezek közé tartozott egyrészt a megfélemlítés, a durva hangnem, a közeli hozzátartozók (főként az anya, a feleség) sértegetése, az egyházi személyek esetében az istenkáromlás és a legkülönbözőbb módon (szovjet hatóságoknak való átadással, Szibériába történő deportálással, hozzátartozók meghurcolásával, kínzással) történő fenyegetések. A terror résztvevőinek és elszenvedőinek visszaemlékezéseiből a fizikai erőszak eszközeit is megismerhetjük. Ezek közé tartozott a talpalás, a pofozás, az ököllel verés, a rugdosás, a lámpával történő, hosszú ideig tartó elvakítás, a herék ütlegelése és szurkálása, vízcsepegtetés a fejre, égő cigaretta elnyomása a testen, gyógyszerek megvonása, nem megfelelő orvosi ellátás és a tudatmódosító szerek alkalmazása.[27]

Péter Gábor az általa kihallgatottakat azzal rémisztette meg, hogy tudtukra adta: ügyük annyira jelentős, hogy azt személyesen Rákosi felügyeli.[28] Voltak, akiknél a várt vallomást úgy kényszerítette ki, hogy veréssel fenyegette őket, vagy halálbüntetés kiszabását helyezte kilátásba ellenállásuk esetére.[29] Az ÁVH-vezető gyakran élt az „első kihallgatás jogával", főleg, ha ismertebb személyiség ellen indult büntetőeljárás. A pszichológiai ráhatás érdekében gyakran váltott hirtelen a hangnemen barátságosból fenyegetővé, ami váratlansága miatt ijesztően hatott a gyanúsítottakra.

23 = = Uo.

24 = = ÁBTL 2.1. I/1-e. Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.

25 = = Farkas, 1990: 225–226.

26 = = Major, 1988: 425.

27 = = Müller, 2017: 176.

28 = = Schiffer, 1989: 11.; Dénes, 1994: 22.

29 = = ÁBTL 2.1. I/40. Jegyzőkönyv Beck János és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 25. (Beck János vallomása); Uo. Jegyzőkönyv Pálffy György és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 29–30. Brankov Lazar vallomása.

Például Faludy Györgyöt az egyik percben kedvesen kínálta cigarettával, majd azonnal ráijesztett: *„Behoztak, itt fogsz megdögleni!"* Ilyenkor a hatás fokozása kedvéért gyakran behívta verőlegényeit is, maga mellé állítva őket.[30] Az ellenállás megtörésének eszközei közé tartozott emellett a gyanúsított megalázása is, amelynek legviszszataszítóbb módjai közé tartozott többek között a meztelenre vetkőztetés, leköpés, WC-ből itatás.[31]

A legkegyetlenebb módszer azonban a fizikai fájdalom okozása volt, amelynek széles körű eszköztára egyrészt a korábbi hazai nyomozati gyakorlatból áthozott „hagyományos" vallatási módokból állt, amelyet a Horthy-korszakban a kommunista vezetők szenvedő alanyként maguk is megtapasztaltak. Péter Gábor szerint Rákosi több alkalommal adott neki arra utasítást, hogy szervezzen verőcsoportokat, és sajátítsák el az előző korszak verési és kínzási módozatait, amelyekkel úgy tudtak erős fájdalmat okozni, hogy annak nem lett maradandó külsérelmi nyoma, és nem járt halálos következményekkel. Az ilyen módszerek alkalmazására az állományt Dr. Bálint István pszichiáter tanította meg, aki egy előadás-sorozatot is tartott a számukra erről a témáról. Ezt követően alakultak meg az ilyen célra létrejött különítmények, elsőként a Réh Alajos irányította 25 fős kulákverő csapat. Ezt a főtitkár kevesellte, és legalább egy századot követelt, ezért felállították a hírhedt, Princz Gyula vezette csoport, amelynek tagjai közé olyan államvédelmisek kerültek, akik a korábban elszenvedték a *„Horthy-csendőrök és nyomozók sanyargató módszereit",* és emiatt bosszúvágy élt bennük.[32]

Ezeket a vallatási módokat kiegészítették azok, amelyeket szovjet minta alapján honosítottak meg. Példa erre Vidovics Ferenc esete, akinek kihallgatását egy szovjet csoport végezte. Ezt testének egy orvos általi részletes vizsgálata előzte meg, amelynek során feltérképezték annak sajátosságait.[33] Fejére egy gumiból készült sisakot tettek, ennek következtében azon nem maradtak külsérelmi nyomok a rá mért számos ütés hatására sem. Ezután testének különböző részeit a vizsgálatot végző „egészségügyi szakértő" utasításai alapján tovább ütötték.[34] A Rajk-ügy „svájci csoportjához" tartozó gyanúsítottak módszeres kínzásáról számolt be Bánkuti Antal elítélt államvédelmi százados 1955-ben, aki szerint azt Péter Gábor alárendeltje, Kajli József ezredes végezte. Egyiküket, Földi Ivánt gúzsba kötötték, majd gumibottal ütötték a fenekét és a talpát. A Péter Gábortól kapott kérdések egy cédulára voltak felírva Kajlinál, és ezek alapján folytatták le a kínvallatást.[35] Ugyanennek a csoportnak egy másik tagjánál, Vági Ferencnél pedig úgy érték el, hogy hamis beismerő vallomást tegyen, hogy

30 = = Müller, 2017: 168.

31 = = Uo.

32 = = ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

33 = = Müller, 2017: 169–170.

34 = = Uo. 169.; Ispánki, 1995: 257.

35 = = Müller, 2017: 171–172.; ÁBTL 2.1. I/50. Jegyzőkönyv dr. Rosta Imre és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 29. (Bánkuti Antal vallomása).

a földről sót nyalattak föl vele, és ezt követően arra kényszerítették, hogy a WC-ből igyon vizet.[36] Az így nyert „beismerés" eredményeként Vági Ferencet halálra ítélték és kivégezték.[37] Az eset még az ÁVH-n belül is felháborodást keltett, de fegyelmi büntetést Kajli és Princz sem kapott.[38] A brutális verést és az alvásmegvonást vallatási módszerként többek között Rajk László,[39] Szalai András, Stolte István esetében is alkalmazták.[40] A későbbi felelősségre vonásuk idején kihallgatott egykori ÁVH-sok vallomásai szerint Péter Gábor és közvetlen alárendeltje, Szücs Ernő ezredes személyesen adott parancsot a verésekre és kínzásokra, ezekben viszont személyesen ritkán vettek részt.[41]

= = = Péter személyiségének rejtett oldala?

Felmerül a kérdés: Péter Gábor az előbb felsorolt, ellenvetés nélkül végzett, a Rákosi által meghatározott irányvonalat vakon követő magatartása, szolgálatai ellenére vajon miért vált nem csupán kegyvesztetté, hanem a tervek szerint a Rajk-per vádpontjaihoz hasonló elemeket tartalmazó koncepciós ügy fővádlottjává? Erre az egyes történeti elemzések, valamint az események tanúi visszaemlékezéseikben eltérő magyarázatokat adnak. Ezek többségükben a világpolitikai eseményeket, a Moszkvából induló cionista- és zsidóellenes kampányt tekintik a fő kiváltó oknak, és a magyarországi cionista pert az ennek következményeként indult koncepciós persorozat részének tartják. Ezek szerint nem Péter Gábor személye, cselekedetei, a párt vezetőihez és irányvonalához való viszonya, az azzal való esetleges szembenállása ad magyarázatot arra, hogy Rákosi Mátyás miért pont őt választotta ki a „nép első számú ellenségének" szerepére, hanem a sztálini forgatókönyv szerint szükség volt az ügyben egy államvédelmi vonalra és ennek megfelelően a kémszervezet élén álló „zsidó államvédelmi vezetőre" is, Péter Gábor pedig funkciójánál és származásánál fogva pont alkalmas volt arra, hogy a főszerepet betöltse.

Kétségtelen tény, hogy a magyarországi cionista per szovjet mintára és ukázra indult, és Péter Gábor letartóztatására Rákosi közvetlenül Sztálintól kapott utasítást. A főtitkár a száműzetése során írt emlékirataiban azt állította, hogy 1953. január 2-án meglátogatta őt egy Ivanov nevű belügyi tanácsadó, és személyesen adta át a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának levelét, amelyben a Péter Gábor azonnali őrizetbe vételére vonatkozó parancs állt.[42] Hasonlóképpen emlékezett vissza a történtekre Gerő Ernő is az 1962-es pártvizsgálata során, amely szerint

36 = = Müller, 2017: 171–172.

37 = = Uo.

38 = = ÁBTL 2.1. I/50. Jegyzőkönyv Vági Ferenc és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. október 6. (Bánkuti Antal vallomása).

39 = = Zinner, 1981: 26.

40 = = ÁBTL 2.1. I./1-e. Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.

41 = = Uo. Károlyi Márton saját kezű vallomása, 1954. május 18.

42 = = Müller, 2017: 189.

a letartóztatott Mihail Belkin vallomására alapozva Sztálin adott utasítást Péter letartóztatására.[43] A korabeli szovjet vizsgálati módszerek és a koncepciós perek felépítésének ismeretében biztosra vehető, hogy Belkin nem önszántából nevezte meg Péter Gábort CIA-ügynökként, hanem azért, mert kihallgatói pontosan ezt a nevet akarták hallani tőle. A vallatás eredményét Sztálin azonnal közölte Rákosival. Az ÁVH-főnök bűnösségére „tárgyi bizonyítékot" is találtak: a lakásán lefoglaltak egy fényképet, amelyen együtt volt látható Allen Dullesszel, aki akkor az amerikai katonai hírszerzés, az OSS rezidense volt. Valójában a fotó 1945-ben készült, amikor a háborús bűnösök kézre kerítése során „munkakapcsolatban" álltak egymással.[44] A szovjet modell alapján szerveződő koncepció szerint tehát a szerepek – köztük a „zsidó államvédelmi vezetőé" is – már előre készen álltak a készülő monstre perhez, és a megfelelő szereplőket csak ki kellett válogatni ehhez. Az, hogy a Szovjetunió vezérének forgatókönyvében pont Péter kapott központi helyet korántsem lehetett véletlen. Az okokra csak akkor kaphatunk pontosabb választ, ha megvizsgáljuk az egykori ÁVH-vezető személyiségét és azt, hogy hogyan viszonyult a vele szemben támasztott elvárásokhoz.

Az őt személyesen ismerő kortársak közül többen arról számoltak be, hogy Péter Gábor személyisége drasztikus változáson esett át a Rajk-pert követően. Ezt a folyamatot így fogalmazza meg egy szemtanú, Péter egy közeli munkatársa, Décsi Gyula államvédelmi alezredes: *„Az abszolút rendes és az abszolút ocsmány között, átmenet nélkül egy éjszaka alatt nála bekövetkezett."*[45] Ez a mondat azért keltette fel a figyelmemet, mert egy hirtelen törést, negatív irányba történő változást ír le. A megfogalmazásból egyértelműen arra lehet következtetni, hogy korábban Péter Gábor még nem az a könyörtelen, szociopata személyiség volt, mint amilyenné később vált. Kutatást igényel annak kiderítése, hogy mi volt az a kiváltó ok, amely ezt a személyiségtorzulást előidézte nála. Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetőjeként kegyetlenségéről vált hírhedtté, bár a fent idézett, múltbeli állapotra utaló kifejezés *(„a legrendesebből")* mellett több más, ezt az állítást megerősítő forrás is arról tanúskodik, hogy az egykori ÁVH-vezér személyisége nem volt mindig ilyen.

Ezek közé tartozik többek között Szálasi Ferenc népbírósági perének nyomozati és bírósági szakaszában, 1945–46-ban írt börtönnaplója. Szálasi kihallgatásait Péter Gábor végezte, aki ekkor a PRO vezetője volt. A napló sorai olyan képet festenek Péter Gáborról, amely a róla alkotott, köztudatban elterjedt ábrázolástól igencsak eltér. A volt hungarista vezető ugyanis itt *„elragadó ember"*-nek nevezi Pétert, akit nagyra becsült, és akivel a kihallgatások és informális beszélgetések során kimondottan jó személyes kapcsolatot alakított ki.[46] Az *„osztályvezető"* (ahogy Szálasi nevezte) a gya-

43 = = Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 67.

44 = = Hegedüs, 1988: 193–194.

45 = = Zinner, 2019

46 = = Karsai, 2016: 14.

núsított ellátásra vonatkozó és egyéb panaszait mindig megértően meghallgatta, és igyekezett azokat orvosolni. Még azt is megpróbálta elintézni, hogy a volt nyilas vezetőt szenteste a felesége meglátogathassa, bár ez állítólag rajta kívül álló okokból meghiúsult. Szálasi naplójában azt is feljegyezte, hogy Péter Gábor egy hungarista által írt levelet mutatott neki, amelyben az illető köszönetet mondott azért, hogy jól bánik egykori vezérükkel.[47] Amikor a nyomozati szakasz véget ért, Szálasi megköszönte Péter Gábornak a *„kifogástalan bánásmódot”,* és sajnálatát fejezte ki, hogy a személyes találkozásokra már nem kerülhet többet sor, mivel át fogják szállítani őt az Andrássy út 60-ból az ügyészség Markó utcai épületébe.[48] Farkas Vladimir a vele készült interjúm során olyan részleteket közölt Péter Gábornak Szálasihoz való együttérző viszonyulásáról, amelyet más források nem erősítettek meg, ezért az elmondottak hitelessége kétséges, azt forráskritikával érdemes kezelni.[49] Emellett ennek a forrásnak a megbízhatósága azért is kérdéses, mert Szálasi feltételezhető személyiségzavara sok esetben téves valóságérzékelést eredményezett. A háborús főbűnösök ügyében folytatott nyomozás pedig eszközeit tekintve lényegesen eltért a későbbi koncepciós perek előkészítésétől.

Farkas Vladimir személyes közlése szerint – amelynek valóságtartalma kontrollforrások hiányában szintén kétséges – Péter Gábort megrendítette Szálasi kivégzésének látványa. Ennek ellentmond a halálos ítélet végrehajtásánál szemtanúként szintén jelen lévő Marosán György visszaemlékezése, aki úgy látta, mintha Péter Gábor szadista élvezettel nézte volna végig a háborús főbűnösök akasztását: *„hallgat,*

47 = = Karsai E. – Karsai L., 1988: 19.

48 = = Uo. 37.

49 = = Farkas Vladimir személyes közlése, 1998. május 6. Ennek forrásként való felhasználása azért jelent problémát, mert Farkas Vladimir nem járult hozzá ahhoz, hogy a vele készült interjúról hangfelvételt készítsek, sem ahhoz, hogy jegyzeteljek, csak egyedül ahhoz, hogy közléseit kutatómunkámban felhasználjam. Közlésének megbízhatósága azért is kétséges, mert Farkas a vele korábban hosszas, részletes interjút készítő Zinner Tibornak mindezeket nem említette. Farkas Vladimir visszaemlékezése szerint a börtönőrök megbotránkoztak azon, hogy Péter Gábor Szálasit a cellájában is meglátogatta, *„vigasztalgatta”,* többek között akkor, amikor lelkileg megviselte őt felesége karácsony esti látogatásának elmaradása, magánya. Farkas Vladimir szerint Péter Gábor sajnálta Szálasit, és a nyomozás során állítólag enyhítő körülményeket talált az ügyében, amely a Wallenberg-féle menlevelek elismerésével és a budapesti zsidók deportálásának a németek felé történő megtagadásával állt összefüggésben. Farkas elmondta nekem, hogy a pártvezetés (főleg Rákosi Mátyás) emiatt nagyon felháborodott, az összegyűjtött, enyhítő körülményeket tartalmazó iratokat megsemmisíttette, és Péter Gábort arra utasította, hogy pszichiátriai kezelésnek vesse alá magát. Így a Rákosi által kiválasztott Bálint István pszichiáter már ekkor Péter kezelőorvosa lett. Beszélgetésünk alkalmával Farkas Vladimir úgy jellemezte volt felettesét, mint *„nyugodt, kedves, halk beszédű, kicsit visszahúzódó embert”,* aki lelkének számos féltett titkát megosztotta vele, például a Szálasi-üggyel kapcsolatos különvéleményét vagy azt, hogy Szálasi kivégzése annyira megviselte, hogy majdnem sírva fakadt, és rossz közérzetre, megfázásra, lázra hivatkozva tért ki a vele interjút készíteni akaró újságírók kérdései elől.

de szeme különösen csillog".[50] Ez a leírás viszont korántsem lehet mentes az elfogultságtól, mivel Marosán György azok közé tartozott, akiket később az ÁVH emberei hallgattak ki, és akik ezért haragot tápláltak magukban a volt ÁVH-vezető iránt.[51] Emellett Marosán visszaemlékezésében tetten érhető az igyekezet, hogy a Rákosi – és közvetve a Sztálin – által elkövetett bűnök miatti felelősséget Péter Gáborra, *„Berija emberére"* hárítsa.[52]

Farkas Vladimir emlékirataiban viszonylag részletes leírást adott Péter Gábor személyiségéről, mivel 1948-ban közelebbi munkakapcsolatba került vele, ugyanis a fontosabb operatív technikai feladatok megoldására Péter gyakran őt hívatta. Kettőjük kapcsolata egy idő múlva meghaladta a főnök-beosztott viszonyt, és barátivá vált. Farkas Vladimir számára főnöke egyfajta apapótlék is volt, mivel Farkas Mihályhoz, az apjához, nem fordulhatott segítségért, nem volt köztük bensőséges családi viszony. Az ÁVH-vezető is megosztotta bizonyos munkahelyen kívüli gondjait beosztottjával, aki egy ideig bizalmasa, „kedvence" volt, és pótolta számára azt a Csillag László nevű, sokak számára titokzatos kilétű és feladatkörű (valószínűleg a szovjet titkosszolgálat összekötőjeként dolgozó) kollégáját, akivel baráti viszonyt ápolt, és akinek a halála nagyon megviselte. Farkas szerint egykori illegális harcostársai is hasonlóan kedvező véleménnyel voltak Péter Gábor tevékenységéről és emberi magatartásáról is.[53]

Míg a korabeli sajtó Péter Gábort a háborús bűnösök nyomában loholó, velük szemben könyörtelen rendőrfőnökként ábrázolta,[54] a valóság ennél árnyaltabb volt. Állítólag olyanok is voltak közöttük, akik Péter jóvoltából menekültek meg a halálos ítélettől vagy a súlyos börtönbüntetéstől, és ezeket az eseteket a későbbi perében bűnként rótták fel neki.[55] Hetényi Imrét, a Horthy-rendszer politikai rendőrségének főnökét (aki akkor az egyik leggyűlöltebb személynek, közellenségnek számított) időskorában és betegen tartóztatta le a PRO. Péter Gábor emlékiratokat készíttetett vele, amelyből a politikai rendőrség nyomozati módszereit kívánta megtanulni. A feljegyzés megírását követően Péter szabadon engedte a volt rendőrfőnököt, pedig ő 1933-tól a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti, majd Államrendészeti Osztályának vezetőjeként központi szerepet játszott a baloldali mozgalmak üldözésében. Mindezek ellenére teljes bizonyossággal nem állítható, hogy

50 = = Marosán, 1988: 132.

51 = = Őt a szociáldemokraták ügyében halálra ítélték, majd peren kívül külön „konzílium" döntött a sorsáról. Ekkor Péter szólította fel arra, hogy kérjen kegyelmet Rákositól.

52 = = Müller, 2017: 179–180.

53 = = Farkas, 1990: 156.

54 = = Müller, 2017: 109–110.

55 = = Interjúm Farkas Vladimirrel, 1998. május 6. Farkas Vladimir beszámolt arról is, hogy főnöke számára elmondása szerint gyakran problémát okozott az, hogy szánalmat érzett a kihallgatott személyek iránt. Úgy vélte, és arra oktatta beosztottját, hogy egy politikai nyomozónak le kell tudni küzdenie ezeket az érzelmeit, és alá kell rendelnie a célnak: a rendszer ellenségei elleni harcnak és ezáltal az államrend védelmének. Ezt az információt egyéb források nem erősítették meg.

Péter Gábor csupán valamiféle alku eredményeképpen helyezte szabadlábra Hetényi rendőrfőnököt. Ő ugyanis nem az egyedüli volt a Horthy-korszak azon magas rangú tisztjei közül, akikkel Péter Gábor „emlékiratokat" készíttetett. Ilyen visszaemlékezéseket írattak Kádár Gyula, Sigetter Viktor és Garzuly József honvéd vezérkari tisztekkel a Vkf. (Vezérkari Főnökség) 2. (hírszerző és kémelhárító) Osztály szervezetéről és működéséről, vagy Ujszászy Istvánnal, az Államvédelmi Központ egykori vezetőjével saját szerepéről, politikai és hivatali kapcsolatairól, valamint a hírszerzési és kémelhárítási szolgálatok tevékenységéről, és Wayand Tibor detektív-felügyelővel, aki 1939 elejétől végezte a baloldali ügyekkel foglalkozó detektívcsoport irányítását.[56]

Wayandhoz hasonlóan – bár egészen más okok miatt – Ujszászy István vezérőrnagy sem menekülhetett meg a halálos ítélettől. Ujszászy a második világháború alatt a katonai és polgári hírszerzést vezette, és a Horthy-rendszer vezető garnitúráján belül azok közé tartozott, akik a nyugati szövetséges hatalmak felé orientálódtak, és vezető szerepet töltöttek be a háborúból való kiugrási kísérletben. Farkas Vladimir visszaemlékezése szerint Pétert 1948 decemberében arra kötelezték, hogy adja át Ujszászyt a Katpolnak, amelynek élén ekkor a szovjet katonai elhárítás által beszervezett Pálffy György állt. Farkas szerint Péter Gábor a *„legnagyobb sajnálatára"* kénytelen volt engedelmeskedni.[57] Ujszászynak Fekete Iván álnéven írt feljegyzései végén egy Péter Gábornak címzett üzenet olvasható: *„Mélyen tisztelt Altábornagy Úr! Csatolom a 17. füzetet, mely tárgykör hiányában már nem telt meg. Nagyon köszönöm a szép nyakkendőt. Nem tudom, hogy lesz-e alkalmam személyesen búcsút venni. Engedje meg, hogy ezúton hálás köszönetet mondjak azon korrekt, szívélyes, előzékeny magatartásáért, amiben részesített. Nem szívesen válok meg altábornagy Úrtól, akivel nagyon szerettem volna együtt dolgozni. Így jövőm és szabadságom irányában bizonytalanságban, nyugtalanságban vagyok. Még egyszer sokszor köszönök mindent, őszinte tisztelője. 1948. december 10-én. Fekete Iván".*[58]

Hetényihez hasonlóan menekült meg a halálos ítélettől Juhász Antal volt csendőr törzsőrmester is, akinek az önvallomásában azt kellett feltárnia, hogy milyen vallatási és egyéb nyomozati módszereket használtak a Horthy-korszak csendőrei a baloldali mozgalmak felderítése folyamán. Szolgálataiért jutalmul a volt csendőrtisztet szabadlábra helyezték, és új személyazonosság alatt folytathatta életét.[59]

Egy másik forrás, ahonnan Péter Gábor személyiségéről képet kaphatunk a Rajk-pert megelőző időszakból, nem más, mint Demény Pál visszaemlékezése, amely arról az eseményről tudósít, amikor Rákosi a moszkoviták számára konku-

56 = = Varga, 2009.

57 = = *„Péter több, a horthysta politikai rendőrséghez, csendőrnyomozó szervezethez és a VKF-2-höz tartozó vezetőt használt fel szervezési feladatok végrehajtására. … Ujszászy István is, akit Péter »felhasznált«, utóbb, legnagyobb sajnálatára, kénytelen volt átadni a Katonapolitikai Osztálynak."* – Rainer M., 2000

58 = = Haraszti (szerk.), 2007: 611.

59 = = ÁBTL 2.1. VII/20-b. Juhász Antal önéletrajza, 1950. október 11.

renciát jelentő, a kommunista párton belül „különutas" álláspontot képviselő Demény-„frakcióval" való leszámolás céljából koncepciós pert kezdeményezett a csoport vezetői ellen. Demény emlékei szerint Péter Gábor láthatóan szégyenkezve tartóztatta le, zavarban volt, és igyekezett megnyugtatni őt, azt ígérve neki: vendégként fognak bánni vele annak ellenére, hogy ő mostantól a *„párt foglya".*[60]

Amikor a nemzetgyűlési választásokon a legtöbb szavazatot kapott Független Kisgazdapárt főtitkára, Kovács Béla az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés ügyében indított eljárás során önként jelentkezett az Államvédelmi Osztályon, és vallomást tett, a kihallgatás közben megjelent ügyvédje, Pfeiffer Zoltán, s a Péter Gáborral történt szóváltás után Kovácsot elvitte az Andrássy út 60-ból. *„Péter tiltakozott, de mentünk az ajtó felé Kováccsal, mondván, az erőszaktól sem riadunk vissza. Péter Gábor látva elszántságunkat nem állt utunkba, hanem úgy tett, mintha udvariaskodna, kikísért bennünket a lépcsőházig, és szabad utat intett fogdmegjeinek."*[61] A leírásból pontosan nem állapítható meg, hogy Péter miért tartózkodott ekkor még az erőszak alkalmazásától. A korabeli belpolitikai helyzet azonban magyarázatot adhat erre: 1946-ban annak ellenére, hogy a politikai rendőrség kommunista irányítás alatt állt, még koalíciós kormány volt hatalmon, ezért az államvédelmi vezető bizonytalan lehetett abban, hogy mit engedhet meg magának egy honatyával szemben.

= = = Lázadás és megtörés

Megfigyelhető, hogy a sztálinista önkényuralom fokozatos kiépülése folyamán Rákosi utasításait a legtöbbször feltétlen hűséggel követő államvédelmi vezető kihallgatási módszerei, a gyanúsítottakkal való bánásmódja egyre kegyetlenebbé vált. A Rajk-pert közvetlenül megelőző hónapokban a korábbitól már teljesen eltérő személyiség képe rajzolódik elénk a koncepciós perek egykori gyanúsítottjainak visszaemlékezéseiből. Erre utal Pártay Tivadar visszaemlékezése is, aki szerint miután bevitték az ÁVH-ra, Péter felugrott, belevágott az arcába, és azt mondta neki: *„Na, te rohadt fasiszta, csakhogy te is itt vagy már!"*[62]

A verés és a kínzás bevezetését Péter Gábor (és sok más egykori ÁVH-s) szerint maga Rákosi követelte meg: *„1946. vagy 1947. évtől kezdődően Rákosi Mátyás évenként több ízben tett nekem olyan utasításszerű kijelentést, hogy a múlt érában úgy tudtak verni az erőszakszervezetek, hogy annak nyoma nem maradt, és nem járt halálos következményekkel, s erre utasítást adott, hogy ilyen verőcsoportokat szervezzek meg az Államvédelmi Hatóságon belül."*[63] A Rajk-per gyanúsítottjainál csak az egyre kegyetlenebb eszközökkel tudták elérni azt, hogy a legképtelenebb államellenes bűntetteket is valósnak ismerjék el. A kínvallatás ellenére Rajk László sokáig nem

60 = = Demény, 1988: 149.

61 = = Palasik, 2000: 194–229.

62 = = Müller, 2017: 154.

63 = = ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

tört meg, és nem volt hajlandó magára vállalni a koholt vádakba foglalt bűncselekményeket, pedig lelkileg és testileg annyira szenvedett, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet vezető belügyi alkalmazott felmentését kérte feladata alól, mert nem bírta hallgatni, ahogy Rajk sír.[64] Décsi Gyula visszaemlékezése szerint Rajkot olyan kegyetlenül bántalmazták, hogy abba majdnem belehalt: az *„egyik legbrutálisabb verés volt, amiről tudok, Szücs és a nyomozók lihegve jöttek ki, Rajk hörgött, utána napokig alig tudott járni".*[65] Péter Gábor a Rajkkal szemben alkalmazott verést 1949 júniusában önhatalmúlag leállíttatta.[66]

Farkas Vladimir emlékiratai arról tanúskodnak, hogy amikor ő először szembesült azzal, hogy Rajkot milyen kegyetlen módszerekkel vallatják, elborzadt, és feltette a kérdést elöljáróinak, hogy miért van szükség az ilyen szörnyű eszközök alkalmazására. Ekkor apja, Farkas Mihály, Gorkij szavaira hivatkozott, aki szerint *„hogy ha az ellenség nem adja meg magát, akkor azt meg kell semmisíteni".*[67] Szücs Ernő ÁVH-alezredestől, Péter helyettesétől pedig azt a választ kapta, hogy ha az ellenség a leleplezése után nem törik meg, akkor nincs más eszköz ennek elérésére, mint a kegyetlen verés. Szücs megszállottan hitt abban, hogy ők akkor a *„két világrendszer között kiéleződött osztályharc titkos háborújának frontvonalában harcolnak",* ahol a könyörtelen erőszak ugyanazt a funkciót tölti be, mint a háborúban a fegyverek.[68] Péter Gábor viszont olyan homályos választ adott Farkas Vladimir kérdésére, amelyből nem igazán lehetett arra következtetni, hogy egyetértene a brutális nyomozati módszerekkel. Csupán annyit mondott ugyanis, hogy a magyarországi illegális kommunista mozgalomban voltak olyan bátor emberek, akik kínzás hatására sem voltak hajlandóak árulóvá válni, és példának hozta fel Rózsa Ferencet és Kovács Istvánt, valamint feleségét és saját magát is.[69]

Rajk esetében a verés abbahagyása után áttértek a kifárasztás, alvásmegvonás módszerére: 48 órán keresztül vallatták, de végül ez is eredménytelennek bizonyult. Ezt követően Farkas Mihály és Kádár János folytatta a kihallgatást, akik a lelki ráhatás eszközével igyekeztek rávenni Rajkot, hogy a „párttal szembeni bűneit" azzal tudja csak jóvátenni, ha részletes beismerő vallomást tesz, amit tulajdonképpen *„Rákosi elvtárs és a párt"* számára tesz.[70] Emellett azzal hitegették, hogy a per csak színjáték lesz, az ítéletet valójában nem fogják végrehajtani. A főtitkár megunta a nyomozás elhúzódását, és a szovjet állambiztonsági szervek vezetőihez fordult segítségért, mivel a szovjetek is elégedetlenek voltak az ÁVH sikertelensége miatt.

64 = = Pető, 2001: 101–102.

65 = = Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner (szerk.), 1994: 443.

66 = = Zinner, 2013: 142.

67 = = Farkas, 1990: 202.

68 = = Uo.

69 = = Uo.

70 = = Farkas, 1990: 204.

A kihallgatások irányítását és lefolytatását a továbbiakban a szovjet állambiztonság (MGB) vette át, Fjodor Belkin vezetésével; Péter Gábor tevőlegesen abban már nem vett részt.[71]

Az ÁVH vezetője a magyar és jugoszláv belügyminiszter állítólagos paksi csőszkunyhóban történt találkozásának történetében kételkedett leginkább a koncepció egyes elemei közül. Péter Gábor később, a börtönben írt beadványában igyekezett a saját szerepét minél pozitívabb színben feltüntetni, és szinte már ellenállónak beállítva magát, azt állította, hogy kétkedésének hangot adott Rákosi felé is, de a főtitkár ragaszkodott elképzeléséhez.[72] Décsi Gyula visszaemlékezése szerint az ÁVH-vezérnek ekkor vált szavajárásává, ha a vallomásokban valami nehezen hihető, valószerűtlennek tűnő elem szerepelt: *„Remélem, ez nem valami Paks megint!"* [73] A kétségeivel küzdő Péter Gábor ekkor elmondása szerint vakmerő tettre szánta el magát: egy levélben panasszal fordult a szovjet állambiztonság vezetőjéhez, Viktor Abakumovhoz, amelyben szóvá tette, hogy a Rajk-ügyben erőltetés folyik, és az megalapozatlan vádakat tartalmaz.[74] Ez a dokumentum nem került elő, bár bizonyos források igazolják a létezését, valószínűleg az orosz állam levéltárában ma is megtalálható. A levélre Farkas Vladimir is utal visszaemlékezésében, bár szerinte ennek megírását Belkin kezdeményezte, emellett azt állítja, hogy ő az erre vonatkozó bizalmas információt Szücs Ernőtől kapta. Péter vallomásaiból az derül ki, hogy ezt a feljelentésként is értelmezhető levelet az oroszul tudó Szücs Ernő ÁVH-ezredes fogalmazta meg, Péter pedig aláírásával látta el.[75] Décsi Gyula a vele 1984-ben készült interjúban Péter Gábor állítását támasztja alá. Ebben ugyanis a következőképpen idézi fel a levél keletkezésének körülményeit: *„...amikor a Rajk-ügyben Péter a levelet íratta vele* [Szücs Ernővel], *akkor azt mondta, hogy »te ismered Abakumovot és te fordulj hozzá«.* [...] *Az ÁVH vezetőinek Abakumovhoz intézett, a figyelmét a készülő Rajk-ügy túlhajtott torzításaira felhívó leveléről beszélek. Hogy ez a levél létezett, azt tudom, mert aláírásának és elküldésének tanúja voltam. Azt azonban, hogy 1952. december végén, a moszkvai utódlási harcok idején valóban ezt a levelet küldték-e haza, és Pétert Rákosi ezért tartóztatta-e le vagy valami más dokumentum alapján, azt nem tudom."*[76] Egy év sem tel el, és az államvédelmi vezető újabb jelentést küldött Abakumovnak, amelyben részletezte Rákosi aggasztó, paranoiásnak tűnő viselkedését. Ez utóbbi dokumentumra vonatkozóan találhatunk olyan forrásokat, amelyek szerint ez az irat is az Oroszországi Föderáció Elnöki Levéltárában lelhető fel.[77]

71 = = Müller, 2017: 154.

72 = = Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 25.

73 = = ÁBTL 2.1. I/1-e. Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.

74 = = Müller, 2017: 154–155.

75 = = Farkas, 1990: 372.

76 = = Interjú dr. Décsi Gyulával, 1984. május 21. 75–76. Készítette: dr. Zinner Tibor.

77 = = Murasko, 1999: 160–169.

A Rajk-pert követő időszakban, a napi több órás pszichiátriai kezelés megkezdése után Péter mentális és fizikai állapota annyira leromlott, hogy az a szovjet tanácsadóknak is feltűnt. Kartasov 1950 februárjában a magyar államvédelmi vezetőről írt jelentésében a következőképp jellemezte őt: *„Rákosi elvtárs gyakran beszél arról, hogy bízik Péterben, értékeli őt, de kijelenti, hogy beteges állapota miatt Péternek ideje lenne nyugalomba vonulni. Lehet, hogy ez nem véletlen, mert Péter szavai szerint a Politikai Bizottságban nemegyszer negatív véleményt fejtett ki egyes pártvezetők bizonyos tevékenysége kapcsán, ami rosszindulatú viszonyt váltott ki Péter irányában. 1948-ban, azzal összefüggésben, hogy Péter átadta munkatársainknak a magyarországi trockistákra vonatkozó anyagot, Rákosi elvtárs Farkassal együtt – Péter szavai szerint – erősen szidták őt. A biztonsági szervek munkájában meglévő komoly hiányosságoknak nem kevésbé fontos oka, hogy Péternél hiányzik a szükséges tapasztalat, valamint betegsége miatt nem kellően operatív."*[78] Rákosi Mátyás emlékirataiban olvasható, hogy 1950–1951 táján tervbe vette Péter menesztését, amit személyesen Sztálinnal is közölt. Meglepetésére azonban a szovjet vezér dühösen utasította el ezt az ötletet: *„És javaslom magának, hogy ezekre az emberekre, ilyen nagyszerű emberekre, mint Farkas meg a Péter Gábor, vigyázzon nagyon és tartózkodjon az ilyenektől, és lehordott engem a sárga földig."*[79]

A Kartasov-jelentés egyébként amellett, hogy dicsérő szavakkal illeti Pétert, vádiratnak is beillő bírálatot jelentett az ÁVH-val és burkoltan annak vezetőivel szemben. Leginkább azt rótták fel nekik, hogy az általuk vezetett szervezet nem lépett fel kellő eréllyel a „nép ellenségeinek" bizonyos csoportjaival, köztük a háborús bűnösökkel szemben. Emellett az ÁVH zsidó származású vezetőit az állam biztonságára potenciális veszélyt jelentő elemként írja le, előrevetítve ezzel a későbbi, 1953-as cionista pert, amelynek Péter a fővádlottja lett: *„Mindazonáltal az országban a népi demokráciának jelentős számú, tömegében érintetlen, dühödt ellensége van, amely arra törekszik, hogy meghiúsítsa a nép erőfeszítéseit és megsemmisítse a munkásosztály vívmányait.* [...] *A JOINT széleskörű jótékonysági tevékenységgel leplezve magát az országban, gyakorlatilag azzal foglalkozik, hogy tanulmányozza és kiválasztja a kádereket az amerikai hírszerzés számára.* [...] *Amint az ismeretessé vált, a legutóbbi időkig még az ÁVH apparátusának zsidó származású ingadozó munkatársai is kaptak anyagi segítséget a JOINT-tól. Azon kívül az ÁVH úgynevezett szociális osztálya hosszú ideig hivatalos kapcsolatot tartott a JOINT-tal, anyagi és pénzügyi eszközöket kapott tőle, hogy ossza szét munkatársai között. Így maga az ÁVH bizonyos mértékben a JOINT költségén élt. Annak ellenére, hogy voltak anyagok a JOINT kémtevékenységére vonatkozóan, az MDP KV tilalmára hivatkozva az ÁVH nem tett semmilyen intézkedést a JOINT bomlasztó tevékenységének megszakítására.* [...] *Nem lehet elhallgatni azt, hogy hiányzik a szükséges munka a párt soraiba beférkőzött trockisták, nyugati emigránsok és más gyanús elemek ellenséges tevékenységének leleplezésére, akikre vonatkozóan az ÁVH-nál mind*

78 = = Baráth, 2008.

79 = = Baráth–Feitl, 2013: 54.

ez idáig nagy mennyiségű anyag fekszik el. Az országban a népi demokrácia ellenes reakció jelentős erői élnek és tevékenykednek, akiknek egy része befurakodott az államapparátusba, ahol bomlasztó munkát végeznek. [...] *Az egyik alapvető hiányosság az ÁVH szerencsétlen káderhelyzete. Annak ellenére, hogy az ÁVH-t alapvetően kommunistákkal töltötték fel, a biztonsági szervekbe beszivárgott nagyszámú társadalmilag idegen ember, többnyire zsidó nemzetiségűek, akiknek egy része rokoni és egyéb kapcsolatokkal rendelkezik a kapitalista országokban.* [...] *Az ÁVH vizsgálati munkájával és a politikai bűnözők büntetési rendszerével való megismerkedéskor felhívtuk a figyelmet arra, hogy a nagyszámú letartóztatott ellenség közül csak jelentéktelen rész kapott megérdemelt büntetést, a többiek szabadon maradtak. Másodszor – a vizsgálat gyengesége az ÁVH szerveinél, amikor siettek átadni az ügyet a bíróságnak, nem gondoskodva arról, hogy végig feltárják a letartóztatottak bűnös kapcsolatait és meggyőzően bizonyítsák a vádakat. A letartóztatottakat általában röviden, felületesen hallgatják ki és ezzel a vizsgálat befejeződött, ellenőrzés és dokumentálás nélkül, amivel összefüggésben az ügy kimenetele teljes egészében a többségükben reakciós bírók és ügyészek akaratától függött, akik csak formális jegyek alapján, a régi királyi vagy horthysta törvényekre hivatkozva, megszüntették az ügyet vagy a vádlottakat minimális mértékű büntetésre, néhány hónapos szabadságvesztésre ítélték. Így az ÁVH által letartóztatott több mint 45 ezer háborús bűnösből az ügyészek által 22 ezret szabadon bocsátottak vagy igazoltak rögtön a vizsgálat befejezése után, több mint 15 ezret pedig néhány hónap múlva szabadon bocsátottak, mint aki már letöltötte büntetését. Azon kívül néhány ügyben egyáltalán nem folyt vizsgálat, hanem a letartóztatottakat, többek között fontos bűnözőket, mivel nem leplezték le őket, internáló táborba küldték, ahonnan a törvény alapján fél év múlva automatikusan kiszabadultak.* [...] *Jelenleg gyakorlati segítséget nyújtunk Péter elvtársnak az ÁVH munkájának rendbe hozásában, miközben tapintatosan hallgat tanácsainkra és gyorsan reagál rájuk."*[80]

A Péter által a Rajk-per koncepciós elemeiről panaszt tévő, Abakumovnak küldött – ahogy a későbbiekben nevezte – „óvó levél" nem maradt sokáig következmények nélkül. Az ÁVH-n belüli tisztogatás azonban csak 1950 októberében vette kezdetét, szovjet parancsra. Vélhetően a Péter Gáborral való leszámolás része volt az is, hogy a következő, tervbe vett koncepciós per célpontja Szücs Ernő ezredes lett, aki Péterrel együtt küldte el a szovjet állambiztonsági vezető, Abakumov részére a Rajk-ügyről panaszt tevő levelet. A Péter Gáborral baráti viszonyban lévő Szücsöt kémkedéssel gyanúsították, és hogy Pétert erkölcsileg, lelkileg még jobban megtörjék, a vizsgálat feladata is rá hárult. Későbbi vallomása szerint Rákosi dühösen utasította őt: *„A tűz égesse meg ezt a rohadék Szücsöt! Két napig éjjel-nappal úgy veresse, hogy ropogjanak a csontjai!"* A parancsot Péter továbbította Farkas Vladimirnek és Károlyi Mártonnak, akiknek az alárendeltjei annyira megverték a volt ÁVH-ezredest és bűntársának tartott testvérét, Szücs Miklóst is, hogy a bántalmazásba mindketten bele-

80 = = Baráth, 2008: 6–10.

haltak. Bálint István a szintén a cionista perben történt 1953-as letartóztatása után beismerte, hogy Péter Gábor utasítására morfininjekciót adott Szücsnek, és ezzel ölte meg. Ezt Péter ugyanekkor tett vallomásával megerősítette.[81]

Ezek a beismerő vallomások azonban azért kétes hitelességűek, mert koholt vádak alapján indult eljárásban, szintén kínvallatás hatására születtek. Ezt támasztja alá Bálint István fiának visszaemlékezése is: *„Egy emlékem van ebből az időből. Mikor az anyám hazajött a börtönből, az apám ruháját hazahozta és ledobta a földre, és cafatokban volt és véres volt."*[82] A későbbiekben mindketten visszavonták vallomásaikat, és Bálint úgy módosította azt, hogy a vádakkal szemben pont a Szücs testvérek életben tartásához volt szükség az injekcióra, amely nem morfint, hanem coffein-cardisol szérumot tartalmazott. Az igazságügyi orvosszakértői jelentés végül a boncolás után *„külső erőszakot",* verést állapított meg a halál okaként.[83]

Péter Gábor szerint a Rajk-per törvénytelenségeit feltáró levél volt a kiváltó oka annak, hogy 1953-ban ő lett a szovjet utasításra indított újabb nagyszabású koncepciós per, a cionista ügy első számú gyanúsítottja, kiszemelt jövőbeni fővádlottja.[84] Mielőtt azonban Rákosi – sztálini parancsra – a koncepciós per eszközéhez folyamodott volna, más módon igyekezett Péter Gábor személyiségét megtörni. Több forrás, köztük Décsi Gyula egykori államvédelmi alezredes visszaemlékezése, a Péter Gábornál végbement pszichés változás legfőbb okaként azt a sajátos pszichiátriai kezelést jelöli meg, amelynek a Rajk-per után napi rendszerességgel alá kellett vetnie magát. Décsi a visszaemlékezésében beszámol arról, hogy főnökét *„a Rajk-ügy nagyon megzavarta és megrendítette. Bálint István már azelőtt is sokat járt hozzá, de 1949-től kezdve naponta órákat töltött vele, pszichológiai (szinte pszichoanalitikus) kezelője lett. Ettől kezdve egyetlen bizalmasa volt (ezt Bálinttól tudom), aki kora délutántól estig, néha késő estig vele töltötte minden idejét."*[85] A Zinner Tibor által vele készült interjúban Bálint István nem tagadta, hogy jelentős szerepe volt Rákosi bizonyos parancsaival kapcsolatosan már korábban is, de főképp 1949 nyarától a „paksi találkozó" koholt vádjával szemben kételyeket hangoztató főnöke meggyőzésében.[86] Janikovszky Béla államvédelmi ezredes második felesége, Janikovszky Éva szintén elmondta, hogy a pszichiáter közel lakott Péter II. kerületi villájához, amelybe naponta hivatali autó vitte. Ennek kertjében órákat sétáltak délutánonként, amikor arról győzködte főnökét, hogy hajtsa végre a főtitkártól kapott parancsokat.[87] A hírhedt főorvost az ÁVH-nál sokan Péter Gábor „rossz szellemének" tartották.[88] Péter 1954-ben így vallott erről:

81 = = Koltay–Bródy, 1990: 27–28.
82 = = Argejó, 2018: 48.
83 = = Huszár, 2009: 112–120.
84 = = Koltay–Bródy, 1990: 28.
85 = = Zinner, 2013: 397.
86 = = Zinner, 2019.
87 = = Uo.
88 = = Mező, 2017: 21–48.

„Kádárra Donát olyan befolyással volt... és legalább annyira tudott rá hatni, mint rám Dr. Bálint István idegorvos az ÁVH-n."[89]

Nem maradtak fenn írásos dokumentumok arról, hogy Bálint doktor pontosan milyen mentális betegséget diagnosztizált Péter Gábornál; Décsi Gyula csak arra tért ki a visszaemlékezésében, hogy a volt ÁVH-vezető skizoid személyiségzavarban szenvedett.[90] A „kezelés"-ről, azaz a beszélgetések tartalmáról sem lelhetőek fel adatok, mivel Bálint Istvánnak a cionista per kezdetén történt letartóztatásakor az erre vonatkozó iratokat, Péter Gábor kórtörténetét megsemmisítették, amelynek tényét az erre vonatkozó jegyzőkönyv bizonyítja.[91] Az előbbi visszaemlékezésekből arra lehet következtetni, hogy Péter Gábornak a Bálint általi kezelése nem a szó szoros értelmében vett, kizárólag a lelki egészség helyreállítását célul kitűző pszichoterápia volt. Mivel az ÁVH-vezető pszichoterápiájának folyamatát nem ismerjük, az általa kapott kezelés jellegét sem tudjuk pontosan megítélni. Azt azonban tudjuk, Bálint doktor nem idegengedett attól, hogy az elmegyógyászat eszközeit a meggyőzés céljára alkalmazza. Vannak olyan források, amelyek arról tanúskodnak, hogy az ÁVH orvosa ismerte a speciális „gyógykezelés", a politika szolgálatába állított pszichiátria rendhagyó módszereit, amelyeket a Szovjetunióban sajátított el. Az egyik közülük Töttösy Ernő *Téboly* című könyve, amelyben saját, az ÁVH börtönében átélt szörnyű élményeit tárja elénk. Töttösy budapesti ügyvéd volt, aki 1952-ben külföldre próbált szökni több társával. Emiatt az Államvédelmi Hatóság veszprémi, majd budapesti börtönében vetették alá pszichiátriai kényszervallatásnak, amelyet Dr. Bálint István végzett. Ennek során olyan gyógyszereket adagoltak az ételébe, amelynek keserű ízét megérezte, de a mellette álló börtönőr addig fenyegette, amíg meg nem ette azt. Ennek hatására folyamatosan visszatérő hallucinációi lettek, és dührohamokat kapott. Végül a hallucinogén szerek adagolása következtében mesterségesen előidézett skizofrénia alakult ki nála. Gyógyszerezését csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után hagyták abba, és „betegségéből" csak ekkor gyógyult ki.[92] Töttösy Ernő könyvében arról számol be, hogy az '50-es években a Chinoin Gyógyszergyárban készítették az akaratgyengítő és a vallomásra kényszerítő tudatmódosító szereket. Szerinte leggyakrabban a szkopolamin nevű anyagot használták erre a célra.[93] Egy, a magyarországi politikai pszichiátriát bemutató tényfeltáró könyv szerint a Rákosi-korszakban a nyomozók nagy valószínűséggel a kifárasztással, fizikai és lelki bántalmazással kombinált szuggesztió eszközét is bevetették annak érdekében, hogy a kihallgatott áldozat bármilyen képtelen vádat valósnak ismerjen el magára nézve.[94]

89 = = Kis-Kapin, 2007.

90 = = Zinner, 2019.

91 = = Mező, 2017: 22.

92 = = Töttösy, 1985: 34–214.

93 = = Uo. 48.

94 = = Gazsó–Zelei, 1989: 66.

Arra, hogy Péter Gábor sokszor kényszer hatására, meggyőződése ellenére cselekedett, és az általa elkövetett bűnök súlyos lelkiismereti válságot idéztek elő nála, következtetni lehet az utolsó szó jogán elmondott beszédéből is, amelyet az ellene és társai ellen indult büntetőügy tárgyalásán mondott 1954. január 15-én. Ekkor elismerte felelősségét Szücs Ernő agyonverésével kapcsolatban is, bár tagadta, hogy azon személyesen jelen lett volna. Beszéde közben többször sírva fakadt, mélységes megbánását, bűntudatát fejezte ki amiatt, hogy visszaélt a párt bizalmával. Arra kérte a bíróságot, hogy őt sújtsák halálbüntetéssel, de kegyelmezzenek meg feleségének, aki nála mindig *„keményebb és különb"* volt.[95] Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy Péter Gábor félreállítása mögött nemcsak a moszkvai vezetés direktívái húzódtak meg, hanem az ÁVH-vezető (feltételezhető) lelki összeomlása is, amely nem csupán Rákosira, hanem a szovjet érdekekre is veszélyt jelenthetett. Így bizonyos mértékig az a kép is árnyalható, amely Péter Gáborról a köztudatban eddig kialakult.

= = = = Levéltári források = = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I./1-e. Rajk László és társai

I/14-a. Pálffy György

I/20. Pálffy György, Németh Dezső, Nagy Pál Ignác, Korondi Béla, Konkoly Thege Barna, Horváth (Hönigsberg) Ottó

I/40. Beck János, Tőkés Ottó, Oszkó Gyula, Ráth Károly, Kovács Ferenc, Cséby Lajos

I/50. Rosta Endre, Ács Tamás, Balabán Péter, Hódos György, Földi Iván, Kuti Gyula, Vági Ferenc, dr. Kálmán András

VI/1. Péter Gábor és társai

VII/20-b. Juhász Antal

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-135778. Dr. Wayand Tibor

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. Magyar Dolgozók Pártja iratai

95 = = ÁBTL 2.1. VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Argejó, 2018
Argejó Éva: A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré Dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő,* 3. sz. 46–58.

Balogh, 2015
Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975).* 2. kötet. MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest.

Baráth, 2008
Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő,* 4. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_barath.pdf (utolsó letöltés: 2021. október 23.).

Baráth–Feitl (szerk.), 2013
Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai 1962. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Feitl István. Napvilág Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Dénes, 1994
Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai.* Kossuth, Budapest.

Demény, 1988
Demény Pál: *„A párt foglya voltam". Demény Pál élete.* ELTE–Medvetánc, Budapest.

Farkas, 1990
Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* InterArt Stúdió, Budapest.

Gazsó-Zelei, 2012
Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós: *Őrjítő mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába.* L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.

Gyarmati (szerk.), 2002
Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzának feltárásában. In: *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001.* Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 25–78.

Haraszti (szerk.), 2007
Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: Haraszti György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Hegedüs, 1994
Hegedüs András: *Rendhagyó életek. Szubjektív reflexiók.* BFI, Budapest.

Hegedüs, 1988
Hegedüs András: *A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések.* Kossuth, Budapest.

Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner (szerk.), 1992
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt"-ítéletek, rehabilitációk, az '56-os megtorlás iratai. Szerkesztette: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner (szerk.), 1994
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálati iratok, „párt" ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek. Szerkesztette: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Huszár, 2009
Huszár Tibor: *A pokol malmai – Szücs Ernő ezredes ügye és elágazásai 1946–1955.* Corvina Kiadó, Budapest.

Ispánki, 1995
Ispánki Béla: *Az évszázad pere.* Lámpás Kiadó, Abaliget.

Karsai, 2016
Karsai László: Bevezető. In: *Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946.* Közreadja: Karsai László. Magvető, Budapest.

Karsai E. – Karsai L., 1988
Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi-per.* Reform Kiadó, Budapest.

Kis-Kapin, 2007
Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen..." Péter Gábor

börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus. *Betekintő,* 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_kis_kapin.pdf (utolsó letöltés: 2021. október 23.).

Koltay–Bródy (szerk.), 1990
El nem égetett dokumentumok. Szerkesztette: Koltay Gábor – Bródy Péter. Szabad Tér Kiadó, Budapest.

Major, 1988
Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései.* Minerva, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Marosán, 1988
Marosán György: *Az úton végig kell menni.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Mező, 2017
Mező Gábor: Levelek az elmegyógyintézetből. Janikovszky Béláné tragikus története, *Arc és Álarc,* 1. sz. 21–48.

Murasko, 1999
Murasko, Galina Pavlova: Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk,* 2. sz. 160–169.

Müller, 2017
Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Jaffa Kiadó, Budapest.

Papp, 2000
Papp Simon: *Életem.* Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg.

Pető, 2001
Pető Andrea: *Rajk Júlia.* Balassi Kiadó, Budapest.

Schiffer, 1989
Schiffer Pál: *Börtönnapló (1953–1956).* Kelenföld Kiadó, Budapest.

Szekér, 2017
Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története.* Jaffa Kiadó, Budapest.

Töttösy, 1985
Töttösy Ernő: *Téboly. Egy művi tudathasadás története.* Griff Kontinent Kiadói Kft., Budapest.

Varga, 2009
Varga Krisztián: Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában. *Betekintő,* 1. sz. https://betekinto.hu/hu/2009_1_varga_k (utolsó letöltés: 2021. október 23.).

Zinner, 2013
Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér". A Rajk-Brankov-ügy.* I. kötet. Saxum Kiadó, Budapest.

Zinner–Róna, 1986
Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsben.* I. kötet. *A hűség házától az Andrássy út 60-ig.* Lapkiadó, Budapest.

= = = = Internetes hivatkozások = = = =

Palasik, 2000
Palasik Mária: A „Magyar Közösség"-ügy és tanulságai. http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/palasik2.htm (utolsó letöltés: 2021. október 23.).

Rainer M., 2000
Rainer M. János: Szovjet diktatúra magyar mintára – Interjú Farkas Vladimírral. Élet és Irodalom Online, 2000. július 14. https://www.es.hu/old/0028/interju.htm (utolsó letöltés: 2021. október 23.).

Zinner, 2019
Zinner Tibor: „Minden kényszer nélkül": Péter Gábor, a „skizoid"? Reflexiók Müller Rolf könyvéhez. Magyar Zsidó Történeti Intézet. https://www.facebook.com/311975426191799/posts/328855584503783/ (Utolsó letöltés: 2020.01.14.).

= = = = Interjúk = = = =

Interjú dr. Décsi Gyulával, 1984. május 21. Készítette: Zinner Tibor.
(Másolat a szerző birtokában.)

Interjú Farkas Vladimirrel, 1998. május 6. Készítette: Kádár Éva.

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = = =

ötvenes évek, politikai perek, politikai rendőrség

/ The Changes of Gábor Péter's Personality in the Light of the Reminiscences /

This article aims to explore why Gábor Péter, who had been performing Mátyás Rákosi's orders with unconditional obedience for years and had been one of the central figures of the creation of the communist dictatorship and the preparation of show trials as the head of the ÁVO and later ÁVH, became one of the most important defendants in the Zionist trial, a planned grand show trial, the fatal outcome of which he could only avoid because of Stalin's death. Using the accessible sources including the memoirs of Gábor Péter's co-defendants and those who he had interrogated, the trial documents, the analysis of the verdict as well as the literature on the Zionist trials in Hungary, the Soviet Union and Eastern Europe, I wanted to find out whether it was Gábor Péter's position in the state machinery that made him an eligible person for the role of "a state defence leader of Jewish origin" in an anti-Zionist trial, constructed on the model of the Abakumov trial, or the originators of the concept chose him because in a letter sent to Viktor Abakumov, the head of the Soviet state security, Péter protested because of the forged nature of the Rajk trial, and ordered to stop the torturous interrogation of László Rajk? In this context, I attempt to explore the deformity which developed in Gábor Péter's personality and the reason that triggered it, which resulted that he was willing to continue to follow the instructions and orders during the preparation work for further show trials even after his opposition during the Rajk case.

Rahói utcakép, 1942 Fortepan / Széman György

= Rossz szomszédság =

Ortodox szerzetes áll a kijevi Pecserszka Lavra barlangkolostor bejáratánál, 1959

Fortepan / Chuckyeager tumblr

Betekintő 16. évf. 1. sz. 65–85. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.3

= = = = Kosztyó Gyula =

/// Csendőrségi házkutatás egy kárpátaljai görögkatolikus kolostorban

= = = Bevezetés

Ebben az írásban azt mutatjuk be, hogy miként zajlott 1939. március 23-án egy csendőrségi házkutatás a munkácsi görögkatolikus szerzetesrend kolostorában, közvetlenül a terület Magyarországhoz csatolását követően. Igyekszünk megállapítani a házkutatás indokát, miközben bemutatjuk, hogy a katonai közigazgatás idején milyen sztereotípiák uralkodtak a Bazil-renddel kapcsolatban. Ezen túl azt is megvizsgáljuk, hogy milyen kedvezőtlen külpolitikai hatása volt a házkutatásnak, miközben az eset belpolitikai következményeivel is foglalkozunk. Fontosnak tartjuk bemutatni, hogy milyen narratívát alkottak az eseményről a magyar karhatalom házkutatást végrehajtó tagjai, a szervezet vezetése és a helyi közigazgatás, illetve az azt elszenvedő szerzetesrend. Ezzel kapcsolatban rávilágítunk a különböző elbeszélések azonosságára csakúgy, mint az ellentmondásokra, miközben az egész történetet a magyar belpolitika kontextusába helyezzük.

A történet eseményeit az alábbi források alapján igyekeztünk rekonstruálni. Egyrészt a Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd Hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése alapján, melyet a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefolytatott nyomozásról készített 1939. május 23-án, illetve a Munkácsi görögkatolikus püspökség irataiból, főleg annak levelezéseiből. Utóbbi források eddig érintetlenek voltak, tudományos munka tárgyát nem képezték.

A magyar történetírás a házkutatásról még nem alkotott képet, pusztán említés szintjén foglalkozott a témával. Célunk egyrészt ennek a hiánynak a pótlása, másrészt egy újabb példával igyekeztünk bemutatni, hogy a katonai közigazgatás idején hozott meggondolatlan intézkedések a nemzetiségi kisebbség körében nagyfokú bizalmatlanság kialakulásához vezettek. Bár a régi Magyarország nemzetiségei közül Teleki a ruszinságban látta a magyar államhoz leginkább lojális csoportot, mégsem akart egy horvát-típusú autonómiát, vagyis külön „szerződéses viszonyt" kialakítani velük.

Ehelyett a miniszterelnök az oktatásban és a hivatali ügyintézésben, illetve a saját önkormányzati szervek létrehozásában (vajdasági gyűlés) látta a ruszin önigazgatás megoldását, amelyről egy törvénytervezetet *(Törvénytervezet a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról)* is kidolgozott.[1] A visszacsatolt Kárpátalján kialakult hangulat azonban kedvezőtlen légkört teremtett a toleránsnak, türelmesnek beharangozott Teleki-féle Szent István-i nemzetiségi politika számára.

= = = A Munkácsi görögkatolikus püspökség helyzete Kárpátalja[2] visszacsatolása után

Az első bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz Dél-Felvidék, ezen belül Podkarpatszka Rusz területének 12%-a, nagyjából az Ungvár, Munkács, Beregszász, Feketeardó vonaltól délre fekvő, döntő többségében magyarok által lakott terület. A nagyhatalmi döntés komoly hatással volt a helyi egyházi életre. A döntés a Munkácsi görögkatolikus püspökséget tulajdonképpen feldarabolta, így Sztojka Sándor görögkatolikus püspök Ungváron, a püspöki palotában maradt – míg hívei nagy része Csehszlovákiában –, ahol várta, hogy Magyarország és Csehszlovákia megállapodásra jusson Rómával a püspökség sorsáról.[3] Serédi Jusztinián esztergomi érsek Rómában tárgyalt 1938 novemberében, ahol megállapodtak abban, hogy ezek a területek visszakerülnek a régi, Trianon előtti beosztásukba, az esztergomi érsek fennhatósága alá, míg a Csehszlovákiában – Kárpáti Ukrajna területén – maradt részeket adminisztrátorok kormányozzák.[4] Személyi kérdésekben is megállapodtak, így Sztojka Sándor – akit Teleki Pál kultuszminiszter is támogatott – megmaradt püspöki székében. Ugyanakkor Teleki kifogásolta a Huszton felállítandó görögkatolikus püspökség gondolatát, mert az szerinte az ukrán befolyást fogja szolgálni. Teleki azt is ellenezte, hogy a Csehszlovákiában maradt munkácsi görögkatolikus egyházmegye

1 = = Fedinec, 2009: 116.

2 = = A Kárpátalja kifejezést 1918–1919-ben még csak elvétve használták a köznyelvben, akkor is főleg csak földrajzi értelemben, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros történelmi vármegyék megnevezésére. A négy vármegye területének északi, hegyvidéki részén szláv (ruszin), a déli, síkvidéki részén döntő többségében magyar nemzetiségű lakosság élt 1918-ban. Az első világháborút lezáró békeszerződések jóváhagyták az antant katonai intervencióját, melynek következtében cseh és román megszállás alá került a terület. 1920-tól e négy történelmi vármegyét Podkarpatszka Rusznak nevezte a berendezkedő csehszlovák közigazgatás. Ez a megnevezés 1938. november 2-ig volt érvényben, amikor az első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolták e terület déli, síkvidéki, döntő többségében magyarok által lakott részét. Ezzel egy időben a hegyvidéki területen előbb megalakult az autonóm kárpátaljai kormányzat, 1939 tavaszán pedig Kárpáti Ukrajna. E hegyvidéki területet vette birtokba 1939. március 14. és 18. között a Magyar Királyi Honvédség, amelyet a korabeli magyar politikai elit Kárpátaljának (hivatalosan Kárpátaljai Kormányzói Biztosságnak, olykor Ruszinszkónak, Ruszinkónak) nevezett. Munkámban én is a korban használt jelentésnek megfelelően használom a Kárpátalja kifejezést, vagyis az 1939 tavaszán Magyarországhoz csatolt területet értem alatta.

3 = = Пекар, 1996: 503.

4 = = Gergely, 1999: 78.

élére Nyárádi Dionisiust (Dénes) nevezzék ki, akit a kultuszminiszter magyarellenesnek tartott. A magyar fenntartások ellenére a Szentszék a kőrösi görögkatolikus püspök, Nyárádi személyes irányítása alá helyezte Kárpáti Ukrajna görögkatolikusait.[5] Nyárádi november 29-én érkezett Husztra, és megérkezésének első napjától az ukrán eszme nyílt hívének mutatkozott, és támogatta Kárpáti Ukrajna függetlenségét.[6]

Az első bécsi döntéssel Kárpátalja déli, magyarlakta sávjával a munkácsi görögkatolikus püspökség töredéke: 35 parókiája került Magyarországhoz, a püspökség székhelyével, Ungvárral együtt, míg Csehszlovákia területén maradt a görögkatolikus parókiák jelentős része (280 darab). Serédi elképzeléseinek a végrehajtására csak 1939 nyarán került sor. Főleg azért, mert a válságos helyzetben lévő Csehszlovákiával annak bizonytalan geopolitikai helyzete miatt a Szentszék már nem kívánt tárgyalni, ráadásul megváltozott a politikai helyzet is. Hitler Csehszlovákia teljes szétzúzására irányuló terve áthúzta mind Volosin Avgusztin[7] és a fiatal ukrán állam[8] számításait, mind pedig Serédi hercegprímás – fentebb vázolt – egyházkormányzati elképzeléseit. Így miután 1939. március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, a Magyar Királyi Honvédség ezen a napon támadást indított – a Huszton Volosin által kikiáltott – Kárpáti Ukrajna elfoglalására. A terület birtokbavétele március 18-án fejeződött be.

A márciusi magyar katonai akcióval a Munkácsi görögkatolikus egyházmegye (a Romániában maradt töredékek kivételével) teljes mértékben visszakerült Magyarországhoz. Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter 1939 áprilisában Rómába utazott, ahol Luigi Maglione bíboros államtitkárral újra tárgyalták Serédi Jusztinián novemberi elképzeléseit. Ennek a Szentszék 1939. július 19-ei bullája lett az eredménye. A Dioecesium fines bulla egyebek mellett a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét – 278 parókia – az esztergomi érsek joghatósága alá rendelte.[9] Miközben a magyar diplomácia a Trianon előtti munkácsi egyházmegye visszaállításán dolgozott, addig a magyar katonai vezetés 1939. március 18-án katonai közigazgatást léptetett életbe Kárpátalján.

5 = = Botlik, 1997: 252–253.

6 = = Пекар, 1992: 304.; Vehes–Tokar, 2010: 118.

7 = = Volosin Avgusztin (1874–1945), görögkatolikus pap. Budapesten szerzett teológiai végzettséget. A két világháború között pedagógiai, pártpolitikai tevékenységet fejtett ki. 1925–1929 között a csehszlovák parlament képviselője. A müncheni konferenciát követően az első kárpátaljai kormány államtitkára, majd Bródy András letartóztatás után annak második miniszterelnöke volt. Politikai működésében az ukrán orientációt képviselte. Ő volt a miniszterelnöke a rövid életű Kárpáti Ukrajna nevű államalakulatnak 1939 márciusában. A magyar csapatok bevonulása után Prágában telepedett le, ahonnan 1945-ben a szovjet titkosszolgálat egy moszkvai börtönbe hurcolta, ahol hamarosan meghalt.

8 = = 1939. március 15-én hajnalban a Volosin-kormány kikiáltotta Kárpáti Ukrajna önállóságát, ami mindössze néhány óráig tartott. A Magyar Királyi Honvédség ugyanis megkezdte Kárpáti Ukrajna birtokbavételét, és ezzel az új állam is megszűnt.

9 = = Csíky, 2018: 238.; Gergely, 1999: 86.

= = = A Bazil-rend előtörténete 1939-ig

A Bazil-rendnek a Munkács melletti Csernekhegyen lévő kolostorát Korjatovics Theodor podóliai herceg szerzetesei alapították még a 15. században.[10] A baziliták társadalmi tevékenysége összetett volt. Ungváron nyomdát létesítettek, ahol számos könyvet és időszakos lapot adtak ki. Beregdédában intenzív földműveléssel foglalkoztak. Célul tűzték ki a vallási és tudományos jellegű nyomtatott olvasmányok kiadását, missziós és hitterjesztő munka végzését. A rend nagy hangsúlyt fektetett az oktatásra és az árvagondozásra is. A bazilita kolostorok közül a máriapócsi a Hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye területén volt, szervezetileg a magyarországi Provinciához tartozott, aminek központja a csernekhegyi monostor volt. 1918. augusztus 23-án „nagy káptalant" (gyűlést) tartott a Bazil-rend Ungváron, ahol elhatározták, hogy a rend magyar ágát megreformálják, amire a jezsuitákat kérték fel.[11] Mindezt azonban áthúzták az első világháborút lezáró békeszerződések, pontosabban a területi átrendeződések. A csernekhegyi kolostor Csehszlovákiához került. 1920. augusztus 2-án átvették a galíciai (ukrán) baziliták, akik végrehajtották a rend megreformálását.[12] A reformot először a magyar szerzetesek fogadták el, így 1921-ben Csernekhegyen megnyílt a noviciátus (szerzetesképzés). A magyar szerzetesek között is volt olyan, aki nem itt, hanem Galíciában végezte el a képzést. Az onnan hazatért szerzetesek vezették a máriapócsi kolostort is.[13] Az itteni rendházban azonban nem mindenki fogadta örömmel a Galíciában képzett szerzetesek működését. A Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége például 1929. június 11-én kérvénnyel fordult XI. Pius pápához, hogy vegye ki a máriapócsi bazilita kolostort a galíciai kötelékből, és szervezze önálló apátsággá. Kérésüket többek között azzal indokolták, hogy a galíciai baziliták az „ukranizmust", az ukrán egység gondolatát terjesztik. A Szentszék válasza az volt, hogy e kezdeményezésnek a máriapócsi szerzetesektől vagy a Hajdúdorogi Ordinátustól kell kiindulnia. Miután lezajlott a Bazilita Rend reformja, 1932. április 2-án újra egyesítették a Trianon előtti Magyarország bazilita rendházait, amely a Szent Miklós Provincia nevet kapta. Ehhez csatolták az öt csehszlovákiai,[14] egy jugoszláviai, egy magyarországi és két romániai bazilita rendházat. A tartományfőnök Bulik Polikárp Péter lett, aki Ungváron székelt. Minden országban helyi, regionális joghatósággal felruházott területi főnök működött.

A csernekhegyi kolostor nem került Magyarországhoz az első bécsi döntéskor, hanem csehszlovák fennhatóság alatt maradt. Mivel a dombra épült épület masszív, erős falakkal bírt, az ablakaiból pedig rálátás nyílt Munkácsra, kulcsszerepet játszhatott a csehek 1939. január 6-án végrehajtott támadásában az akkor már Magyarország-

10 = = Pirigyi, 1990a: 71.

11 = = Pirigyi, 1990b: 145.

12 = = Botlik, 1997: 248.

13 = = Uo.

14 = = Csernekhegyi, ungvári, husztbaranyai, kisbereznai, miszticei.

hoz tartozó város ellen, az ún. „vízkereszti csata" során. A csehek páncélgépkocsikat helyeztek el a kolostorban,[15] aminek ablakában golyószórót állítottak fel, ahonnan január 6-án tüzet zúdítottak a városra.[16] Főleg a város vízművét lőtték, pontosabban annak gépházát, abból a célból, hogy víz- és áramellátási gondokat okozzanak a városban.[17] A kolostor felől érkezett az a 17 gránát is, amelyek Munkács különböző pontjain csapódtak be.[18] *„Az volt a parancsuk, mondták az elfogott katonák, hogy a Szent Bazil kolostorból adott piros-kék fényjelre Oroszvéget kell megtámadni és visszafoglalni"* – mondta R. Vozáry Aladár munkácsi újságszerkesztő a *Pesti Hírlap*nak.[19] Azt nem tudjuk pontosan, hogy a szerzetesek tényleg támogatták-e a csehszlovák katonaság „bekvártélyozását" a kolostorba, vagy sem. Őket a csehek egyes források szerint kiköltöztették a támadás előtti nap a kolostorból.[20] Ennek ellenére a szerzetesek megítélése kedvezőtlen volt a magyar közigazgatás idején.

A negatív kép kialakulásához hozzájárulhatott az is, hogy a munkácsi incidens miatt mind a helyi, mind pedig az országos magyar sajtóban fellángolt az ukránellenesség, amely kisebb mértékben már 1938 novemberében is jellemző volt. A *Népszava* már 1938. november 16-án arról számolt be, hogy *„több helyütt összetűzés támadt az ukránérzelműek és a lakosság között".*[21] A korabeli napilapok szerint egyre erősebb ukrán agitáció zajlik a ruszinok körében Kárpáti Ukrajna megteremtésére, amely a magyar vélekedés szerint életképtelen lenne Magyarország nélkül, főleg ami a lakosainak élelmezését illeti.[22] 1939 tavaszán a helyi lapok állandó témája volt Kárpáti Ukrajna mindennapjai. *„Gyilkol a »Szics«-gárda!",*[23] *„Munkát és kenyeret az ukrán terrortól agyonsanyargatott ruszin népnek!",*[24] *„Minden demonstratív megnyil-*

15 = = A csehszlovák fogságba esett Gerzsenyi Zoltán határőr visszaemlékezése szerint a kolostorból érkeztek a cseh páncélosok. B. Stenge, 2019a: 123. Balogh László munkácsi hentes, aki civilként csatlakozott Munkács védelméhez, szintén megerősítette visszaemlékezésében, hogy a kolostor irányából érkeztek a páncélgépkocsik. Lásd: Mit mond egy szemtanú, aki részt vett a harcokban? *Az Őslakó,* 1939. január 15. 2.

16 = = Amikor Gerzsenyi Zoltánt és két másik társát a csehek elfogták és magukkal vitték, a csernekhegyi kolostorban helyezték el őket. „*Ezután bennünket hátrakísértek a kolostorba, és kb. 8h 30-ig ott őriztek. Itt láttam, hogy a kolostor egyik ablakából golyószóróval kilőttek Oroszvég és Munkács irányába.*" B. Stenge, 2019a: 123.

17 = = A Bazil-rendház tűz alá veszi a vízműveket. *8 Órai Újság*, 1939. január 8. 1–2.

18 = = Hős nemzetőrök. *8 Órai Újság*, 1939. január 8. 1.

19 = = Vozáry Aladár országgyűlési képviselő elmondja a cseh betörés ismeretlen részleteit. *Pesti Hírlap*, 1939. január 10. 17.

20 = = Újabb részletek az orvtámadásról. *Pesti Hírlap*, 1939. január 12. 1.

21 = = Szüntelenül folynak a harcok Ruszinkóban. *Népszava,* 1938. november 16. 14.

22 = = Ruszinkó csak Magyarországtól remélheti súlyos élelmezési válsága megoldását. *Népszava*, 1938. december 1. 12.

23 = = Gyilkol a „Szics"-gárda! Egy zaricsói ruszin gazdát holtra vertek a terroristák. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1939. február 17. 1.

24 = = Munkát és kenyeret az ukrán terrortól agyonsanyargatott ruszin népnek! *Az Őslakó,* 1939. február 12. 1.

vánulást a fegyveres ukrán terror-alakulatok elfojtanak"[25] – ilyen és ehhez hasonló cikkcímeket lehetett olvasni a korabeli helyi lapokban.

A szerzetesekkel szembeni ellenszenv fokozódásához is ez a sajtóban tapasztalható ukránellenes hangulat járulhatott hozzá, hisz a január 6-ai támadáskor úgy tűnhetett Munkácsról nézve, hogy a kolostorbéliek önként vettek részt a cseh támadásban, vagyis a cseh vagy az ukrán politikai irányzatot „védték", így ellenséggé minősítették őket. A negatív megítélés kialakulásában szerepe lehetett annak is, hogy Popoff Mihály görögkeleti prépost (1941-től görögkeleti püspöki helynök) is ukrán érzelműeknek tartotta a csernekhegyi szerzeteseket, akiket ukrán politizálással vádolt, még Kárpátalja magyar katonai birtokbavétele előtt.[26]

= = = A Bazil-rend a visszacsatolás és a magyar katonai közigazgatás idején

1939. március 14-én a Magyar Királyi Honvédség megkezdte Kárpátalja birtokbavételét. A hadműveletek végrehajtásához három fő támadó csoportot alakítottak ki: az ungvárit, a munkácsit és a beregszászit. A munkácsi támadó csoport parancsnoka Béldy Alajos ezredes, az 1. lovasdandár parancsnoka lett. Az ő vezetésével indult a munkácsi csoport korlátozott célú támadása 1939. március 14-én reggel hat órakor a Munkácstól északra fekvő Klastromalja és Oroszvég irányába.[27] Ekkor kerül Magyarországhoz a csernekhegyi kolostor, amelynek épületére délután négy órakor vonták fel a magyar zászlót.[28] A területi változásokkal 1939-ben öt kárpátaljai, 1940-ben – a második bécsi döntés nyomán – három romániai bazilita monostor került vissza Magyarországhoz. Ekkor a Szent Miklós Provincia vezetője Dolhy Leontin tartományfőnök volt, aki Máriapócson székelt. Nemzetiségi csoportfőnököket választottak, így a román ágat Maxim Athanáz, a magyar ágat Dudás Bertalan, a ruszin ágat Sztankaninec Antal vezette. Miután 1942-ben Dolhy tartományfőnök meghalt, Róma Dudás Bertalant nevezte ki helyére.[29]

Kárpátalján katonai közigazgatást vezettek be 1939. március 18-án,[30] és nyomban „tisztogatási akció" vette kezdetét, elsősorban a kommunista és az ukrán irányzat hívei ellen. Utóbbihoz tartozott a Bazil-rend csernekhegyi kolostora is, ahol Zöldi Márton csendőr főhadnagy 15 társával 1939. március 23-án házkutatást tartott. Ezt követően Sztankaninec Antal szerzetes feljelentést tett Angelo Rotta pápai nunciusnál ismeretlen katonák ellen a házkutatás során elkövetett rongálások és az alkalmazott erőszak miatt. Március 28-án Sztankaninec védelmet kért Serédi Jusztinián ér-

25 = = Ostromállapot Ruszinkóban! *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1939. január 30. 1.

26 = = A munkácsi öreg hársfa. *Budapesti Hírlap*, 1939. március 5. 5.

27 = = B. Stenge, 2014: 98.; A munkácsi helyőrség parancsnokának intézkedései. *Pesti Hírlap*, 1939. március 15. 2.

28 = = Lázadás az elnyomók ellen. *Budapesti Hírlap*, 1939. március 16. 3.

29 = = Pirigyi, 1990b: 148–149.

30 = = Kosztyó, 2020: 232–253.

sektől is, mert *„a magyar katonák házkutatással kapcsolatban kifosztották és megkárosították őket”*. Serédi hercegprímás március 31-én az ügyben Sztojka Sándorhoz, a munkácsi görögkatolikus püspökhöz fordult, akit kért, hogy derítse ki, mi volt a tényleges oka a házkutatásnak.[31] Sztankaninec páter április 15-én panaszt tett a munkácsi honvéd állomásparancsnokságnál is. Elpanaszolta, hogy a magyar katonák lövöldöztek, erőszakoskodtak, az ajtókat betörték, az értékesebb tárgyakat pedig teherautóra pakolták és magukkal vitték. A károkat 61 514 pengőre becsülte.[32] Kérte az állomásparancsnokot, hogy *„méltóztassék kárrevíziós bizottságot kiküldeni és az okozott kárt helyszínen megtekinteni”.*[33] A páter – a rendelkezésre álló iratok alapján – nem kapott választ.

Ezzel szinte egy időben Serédi érsek levelet kapott Andrej Septickij lembergi görögkatolikus érsektől, aki sajnálatát fejezte ki az erőszakos cselekmény miatt. (Nem tudjuk, ő kitől értesült a házkutatásról, feltehetőleg őt is tájékoztatta Sztankaninec Antal a történtekről.) Kérte Serédit, hogy az ügyet vizsgálják ki, és kárpótolják a Bazil-rendet.[34] Az esztergomi érsek azonnal továbbította a kérést Teleki Pál miniszterelnökhöz, hozzáfűzve a Sztojkától és Sztankaninectől beérkező információkat a házkutatás részleteiről, az okozott kár mértékéről. Serédi kérte Telekit, hogy vizsgálja ki az ügyet, és *„amennyiben a szerzetesek politikai magatartásukkal vétettek a magyar és ruszin egyesülés ellen, kellő kivizsgálás után bűnhődjenek”*. Hozzátette, mivel a csernekhegyi kolostor a ruszin zarándoklatok szent helye (címünnepe Szent Miklós püspök napján volt, amikor sokan keresték fel a helyet), a rend ellen ne legyenek ilyen akciók. Ahogy fogalmazott, *„a magyar államnak itt mutatott nagylelkűsége hatását messze vidékre szét fogja sugározni”.*[35] Teleki Pál Pataky Tibortól, a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának államtitkárától érdeklődött az esetről 1939. május 2-án. Mivel az államtitkár sem tudott érdemleges válasszal szolgálni, Pataky Werth Henrik gyalogsági tábornokhoz, vezérkari főnökhöz fordult.[36] Werth azt válaszolta, hogy ő kezdeményezte a nyomozást a házkutatás során elkövetett rablási és vagyonrongálási vádak kivizsgálására a kassai VIII. honvéd-hadtest

31 = = KTÁL, Fond 151., op. 18., od. zb. 1704., 1. 2177/1939. Serédi Jusztinián esztergomi érsek levele Sztojka Sándor püspökhöz a Bazil-rend csernekhegyi kolostorának házkutatásáról. 1939. március 31.

32 = = A viszonyítás kedvéért egy férfi napszámos bére a korabeli Kárpátalján kb. 3–5 pengő között változott.

33 = = Uo. 3–5. Sztankaninec Antal levele a munkácsi honvéd állomásparancsnoksághoz a március 23-ai házkutatás során okozott károkról. 1939. április 15.

34 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 3. Andrej Septickij lembergi érsek levele Serédi Jusztinián esztergomi érsekhez a csernekhegyi kolostorban lezajlott házkutatásról. 1939 (pontos keltezés neheze olvasható).

35 = = Uo. 2. 2525/1939. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálhoz a csernekhegyi kolostorban végzett házkutatásról. 1939. április 18.

36 = = Uo. Pataky Tibor levele Werth Henrik gyalogsági tábornokhoz a csernekhegyi bazilita kolostor főnökének panaszáról. 1939. május 2.

parancsnoknál még 1939. április 5-én.[37] Ez azonban csak részben volt igaz. Sztankaninec Antal március 27-én Angelo Rottának írt panaszlevele volt a kiindulópont, amelyben vagyonrongálással[38] és lopással[39] vádolt ismeretlen egyéneket.[40] A pápai nuncius a magyar Külügyminisztériumnak továbbította a panaszt, onnan értesítették Werth Henriket.[41]

A munkácsi csendőrőrs, feltehetőleg Werth utasítása után, 1939. április közepén kezdte meg a bizalmas nyomozást az ügyben. A május végén lezárt nyomozást Babós József őrnagy, hadbíró, honvéd ügyész végezte. A nyomozás, amely arra irányult, hogy az intézkedő csendőrök hivatali eljárása megfelelő volt-e, megállapította, hogy a házkutatás során Zöldi Márton[42] szabálysértést követett el. Megszegte a hivatali eljárást és a Cs-1. jelzésű Szolgálati Utasítás vonatkozó rendelkezését figyelmen kívül hagyta, hisz a házkutatás alkalmával a szerzetesek megmotozása során bizalmi egyéneket nem alkalmazott. Továbbá a rendház főnökét kizárta a szerzetesek motozásából, illetve a lefoglalt hadianyagokról nem készített jegyzéket, és annak egy példányát a rendház főnökének nem adta át. Szintén szabálysértést követett el azzal, hogy két szerzetest indokolatlanul megbilincselt, több helyiség ajtaját feltörte, holott

37 = = Uo. Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnökének beszámolója Teleki Pál miniszterelnökhöz az oroszvégi bazilita kolostor panaszának kivizsgálásáról. 1939. június 24.

38 = = Sztankaninec Antal levele szerint egy íróasztalt, egy írógépet, kettő zárat, kettő szekrényt és egy pénzszekrényt megrongáltak, összesen 3100 cseh korona értékben.

39= = Sztankaninec Antal levele szerint a szerzetesek beleegyezése nélkül elvettek: egy prémes télikabátot, két fényképezőgépet, egy megafont és mikrofont, egy Ciklostyle sokszorosítógépet, egy cirill betűs sokszorosítógépet, négy darab arany áldoztató kanalat, kettő ollót, egy amerikai fúrógépet, két mérnöki körzőt, egy darab benzin nittoló gépet, egy darab tükröt, 850 darab aranyérmét, egy aktatáskát, különböző toilette-dolgokat, fotópapírokat, Mária-kegykép votákat, egy bőröndöt fehérneművel, kettő zsebórát, kettő ébresztőórát, kilenc borotvát, 15 töltőtollat, négy írógépet, 17 pár fuszeklit, hat zsebkést, három pokrócot, három rasiergépet, borotvazsiletteket, három pár kesztyűt, 50 kg firneiszot, egy szentségtartót, egy pénztárcát (benne 60 cseh koronával), 12 üveg bort, 10 liter bort demizsonnal, egy fa oltókést, egy bőrvágó kést, egy üvegmetsző gyémántot (kést), egy tükröt, kettő zsebkendőt, kettő pasztát, kettő szíjat, egy szemüveget, egy noteszt, különböző igazolványokat, útleveleket, naplókat, számadási könyveket, a kolostor kasszájából 6000 cseh koronát, 90 dollárt, 150 pengőt, 2780 cseh korona templomi pénzt, 300 cseh korona misepénzt. Összesen 58 414 cseh korona, 90 dollár és 150 pengő értékben vettek el tárgyakat jogtalanul.

40 = = Sztankaninec Antal ugyanilyen mennyiségű kárértékről tett panaszt Serédi Jusztiniánnak és Nemes József ezredesnek, Munkács állomásparancsnokának is.

41 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 12–12a. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

42 = = Zöldi Márton (1912–1946) háborús bűnösként elítélt és kivégzett csendőrhadnagy. 1939-ben részt vett Kárpátalja „pacifikálásában", 1942-ben az újvidéki razziában is. 1943-ban hadbírósági eljárást indítottak ellene, de 1944-ben Németországba szökött, ahol beállt az SS-be. Magyarország német megszállása után hazatért, és vezető szerepet játszott a zsidóság deportálásában.

ezeket a szerzeteseknél lévő kulcsokkal vagy mesteremberekkel felnyittathatta volna. A nyomozás szerint Zöldi Márton csendőrhadnagy a munkácsi csendőrőrsön nem tájékozódott a helyzetről, valamint a házkutatás után a kolostorban állítólag összegyűjtött és Beregszászban leadott hadianyagról és felszerelésekről nem tett jelentést, mindössze annyit közölt, hogy *„különös eredmény nincs”.*

A vizsgálat végén Babós hadbíró arra a következtetésre jutott, hogy a mulasztás nem elegendő a bűnvádi eljárás megindításához, szerinte nem igazolódott minden kétséget kizáróan, hogy a csendőrök tényleg mulasztottak volna. Ezt azzal indokolta, hogy egyrészt hiányoznak a szükséges bizonyítékok, másrészt azok összegyűjtése, beszerzése rendkívül nehéz. Ezen okok miatt pedig a nevezett csendőrök elleni bűnvádi eljáráshoz nem volt meg a szükséges alap. Így azt javasolta, hogy „tegyék félre”, vagyis szüntessék meg az eljárást. (Zöldi Mártont időközben Kárpátaljáról a Pécsi csendőrkerület csurgói csendőrszárnyához helyezték át, emiatt a Magyar Királyi Csendőrség Főfelügyelője vette át az ügyet.)[43]

= = = A házkutatás menete a nyomozás eredménye szerint

A Babós őrnagy vezette vizsgálat megállapította, hogy a csernekhegyi szerzetesek magatartása erősen kifogásolható, *„magyarellenes”,* mert a csehek oldalán tevékenyen részt vettek a vízkereszti csatában, az „ukrán-mozgalom”-ban, és hadianyagokat rejtettek el a kolostorban. (A munkácsi csendőrparancsnokságot 1939. március 20-án értesítették Beregszászból, hogy a munkácsi kolostorban hadianyagot rejtegetnek.)

1939. március 23-án a Munkáccsal egybeépült Őrhegyalja csendőrőrsének vezetője parancsba adta a Rácz Jánosból és Horváth Ferencből álló csendőrjárőrnek, hogy Oroszvég és Klastromalja községekben gyűjtsék össze a csehszlovák eredetű fegyvereket, és szállítsák be az őrsre. A járőr betért az oroszvégi községházára, ahol Podolcsák Miklós jegyzőtől fegyverek iránt érdeklődött. Ugyanakkor érkezett a községházára a klastromaljai kolostorban vendégeskedő Matrinecz János szerzetes is, aki éppen arra kérte Podolcsákot, hogy szállíttassa el a csehek által hátrahagyott hadianyagot, mivel a helyiségekre a kolostornak szüksége van. A jegyző közölte a csendőrjárőrrel Matrinecz kérését, akik két oroszvégi lakost (Sponták Jánost és Huzsvai Mihályt), mint bizalmi embereket, magukhoz vettek, és a kolostorba mentek. A kolostorba érve felnyitottak két szobát Buzsára István szerzetes jelenlétében, ahol cseh és szicsgárdista katonai felszereléseket és lőszert találtak. A tárgyakat a kolostor kocsiján beszállították az oroszvégi csendőrőrsre. A csendőrjárőr éppen csak eltávozott a kolostorból, amikor egy tehergépkocsin megérkezett Zöldi Márton csendőrhadnagy (aki nem sokkal azelőtt fogott el és végzett ki – saját kezűleg – szicsgárdistákat Tiszaborkúton), illetve a parancsnoksága alá tartozó 15 egyenruhás csendőr és két

43 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 12–12a. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

polgári ruhás csendőrnyomozó. Zöldiék csendőrkülönítménye Beregszászból indult Munkácsra 1939. március 23-án reggel, Hódosy Pál csendőrőrnagy parancsával, mely szerint házkutatást kell tartaniuk a csernekhegyi kolostorban. Az indok az 1939. március 22-én a „Kárpát-csoport" csendőrzászlóalj parancsnoksághoz beérkezett jelentésben foglaltak ellenőrzése volt.

A csernekhegyi kolostor 1939-ben[44]

Amikor a teherautó megállt, Zöldi hadnagy kiadta a parancsot a kolostor átkutatására, majd fegyverükkel a kézben leugráltak a járműről, és elindultak a kanyargó úton gyalog a kolostor irányába. Miklós István sofőr egy géppisztollyal a teherautónál állt készenlétben, hogy szükség esetén a különítmény tevékenységét támogassa. Rövid séta után a csendőrök elérték a kolostor kapubejáratát, ami nyitva volt. Beléptek az udvarra, ahol a kőkerítés mellett két szerzetes állt, akik meglátva a csendőröket, beszaladtak a főbejáraton és bezárták maguk után az ajtót. Ekkor Zöldi parancsára Magyar Lajos a kőfalnál tüzelőállást vett fel, hogy a kolostorba bevonuló csendőröket támogassa. (A nyomozati jelentés szerint ugyanis Zöldi Márton *„tudta",* hogy a szerzetesek magyarellenes tevékenységet fejtenek ki, ezért attól tartott, hogy ellenállnak.) A bezárt ajtó mögött Zöldi *„izgatott mozgásokat hallott".* Mivel a felszólítás ellenére

44 = = Fortepan / Révay Péter.

a szerzetesek nem nyitották ki az ajtót, erősödött a gyanú Zöldiben, hogy a szerzetesek valamit rejtegetnek. Ekkor adott parancsot, hogy nyomják be az ajtót, így a csendőrök betörtek a kolostorba. Az egyik szerzetes a földszinti folyosó egyik szobájába, a másik pedig a folyosó végén lévő helyiségbe szaladt be. Utóbbit – Kubicska András – Zöldi Márton és két másik csendőr üldözőbe vette, és követték a pincébe. A csendőrök kézilámpával keresték a szerzetest, akit végül egy burgonyarakás tetején fogtak el. A többi csendőr a földszinten lévő helyiségeket átkutatta és az ott tartózkodó szerzeteseket a folyosóra kísérte. Már több szerzetes állt a folyosón feltartott kézzel, amikor Zöldi odaért a pincéből. Közöttük volt Sztankaninec Antal, aki felajánlotta Zöldinek, hogy ő majd lehívja az első emeletről a többi szerzetest. Zöldi nem fogadta el az ajánlatot, és utasítására a csendőrök mindenkit lekísértek a földszintre.

Ezzel egy időben a kolostorral szemben, a Latorca folyó bal partján dolgozó helyiek észrevették, hogy két személy a kolostor hátsó kijáratánál az erdő felé fut. Azonnal figyelmeztették Miklós István tehergépkocsi-vezetőt, aki a menekülők irányába golyószóróval tüzet nyitott. (A nyomozati jegyzőkönyv szerint azért nyitott tüzet, mert azt hitte, szicsgárdistákról van szó.) Ekkor lövések érkeztek a kolostor felé is, de több mint valószínű, hogy a golyószóró lövedékei tévesztettek célt. Ezek a lövedékek Kinach Gergely szerzetes szobájának ablakán keresztül a mennyezetbe fúródtak. Mindez akkor történt, amikor két csendőr éppen a szobába lépett. Zöldi időközben már a padláson kutakodott, ahonnan azonnal lerohant, és arra lett figyelmes, hogy Kinach szerzetes szobájából por száll ki a folyosóra. Mivel Zöldi azt gondolta, a lövéseket a csendőrökre adta le valaki, lesietett a földszinten felsorakozott szerzetesekhez. Zöldi megbilincseltette Kinach Gergelyt és Matrinecz Jánost, mivel a lövésekből támadásra következtetett. Majd megkérdezte, *„ki a rendház főnök”*. Matrinecz jelentkezett, mire Zöldi azonnal utasítást adott, hogy a bilincseket vegyék le róla, majd pedig kérte Matrineczet, hogy *„ne vegye rossz néven, hogy ilyen izgatott és túlfűtött hangulatban éppen őt bilincseltette meg”*. Eközben a csendőrök Zöldi parancsára már motozták a szerzeteseket. Zöldi utasította őket, hogy személyes tárgyakat ne vegyenek el tőlük, csak fegyvereket és lőszert. Ezután bekísérték őket a földszinten lévő ebédlőbe, ahol négy csendőr őrizte őket. Mivel az ebédlő ablakait bezárták, onnan sem a kolostor udvarára, sem az országútra nem lehetett kilátni.

Zöldi parancsot adott a többi csendőrnek, hogy kutassák át a kolostort. Az egyik csoport Zöldi vezetésével a földszintet és a pincét, míg a másik csapat az emeleti részt kutatta át. Házkutatás közben a csendőrök felfeszítették az ajtókat, elmondásuk szerint azért, mert nem voltak meg a kulcsok. A kutatás eredményeként Kinach Gergely szerzetes szobájában egy sokszorosítógépet és egy rádió hangerősítőt találtak, míg a földszinten, Kubicska András szerzetes szobájában egy lakattal lezárt faliszekrényben – a lakat felfeszítése után – egy bádogdobozt, amiben egy cseh ismétlőpisztolyt találtak. A pince átvizsgálásakor az egymásra rakott szőlőtaposókádak alatt egy cseh golyószórót, négy láda kézigránátot, egy láda lőszert, illetve az egyik szerzetes ágya alatt egy gyalogsági puskát fedeztek fel. Minden tárgyat a földszint

folyosójára hordtak, majd kihívták a szerzeteseket. A vizsgálati jegyzőkönyvek szerint a baziliták nem tudtak választ adni arra a kérdésre, hogy ezek a tárgyak honnan származnak. A csendőrök teherautóra rakták és a beregszászi csendőrőrs egyik szobájába szállították az összegyűjtött tárgyakat.[45]

= = = A nyomozás ellentmondásai

Babós hadbíró a nyomozás során a tényállást tizenhét csendőr, huszonhárom szerzetes és huszonhárom munkácsi lakos (például Dudinszky Endre oroszvégi görögkatolikus esperes, Dudinszky Béla járási főszolgabíró, Komáromy László szolgabíró, Sörös János munkácsi római katolikus plébános) kihallgatása alapján állította össze. A kihallgatások során Zöldi beismerte, hogy a kutatás során ő rendelte el egy-egy helyiség ajtajának, egy szekrény ajtajának és egy lakatnak a felfeszítését. Kifejtette, hogy a szerzetesek magatartása gyanús volt, de hogy ezt miből gondolta, azt nem fejtette ki. Hasonlóan nyilatkozott a többi csendőr is, de szinte mindannyian azzal védekeztek, hogy Zöldi parancsára cselekedtek.[46] Minden gyanúsított csendőr egybehangzóan és határozottan tagadta, hogy a szerzetesek által felsorolt ingóságokat jogtalanul eltulajdonították volna. A szerzetesek értetlenül álltak a házkutatás előtt, mivel valamennyien azt vallották, hogy ők magyarellenes mozgalomban soha nem vettek részt. A kihallgatott munkácsiak főleg a kolostor és a szerzetesek 1939 előtti működéséről és „magyarellenességéről" beszéltek. Azt azonban figyelembe kell venni, hogy többségük ahhoz a magyar politikai elithez tartozott, amely a csehszlovák uralom alatt üldözést szenvedett, illetve részben az első bécsi döntés után, 1938. november elején került hivatalba. A jelentésében Babós közli ezeknek a kihallgatásoknak a vázlatos kivonatát is, amelyek számos ponton – főleg a szerzetesek vallomásait tekintve – ellentmondanak Babós ténymegállapításának és a csendőrök vallomásainak is. Nézzük az ellentmondásokat az események sorrendjében.

A nyomozást vezető hadbíró szerint a házkutatás indokolt volt, mert a szerzetesek magyarellenesek voltak és így nemzetbiztonsági szempontból veszélyt jelentettek. Amint arra korábban is utaltunk, a szerzetesrend valóban az ukrán mozgalom fontos intézménye volt. Ezt azonban a habíró mindössze a helyi munkácsi magyar egyházi, katonai és világi vezetők egyszerű *„benyomására"* vagy a *„köztudomásúnak"* vélt állításokra alapozta. Ilyen állítás volt Szentgyörgyi József százados tanúvallomása, aki részt vett 1939. március 14-én a meginduló magyar támadásban, amely elérte a kolostort. Véleménye szerint a kolostor ablakából a csehszlovákok fegyverrel tüzeltek a honvédekre és az ott tartózkodó bazilitákat meglátva a századosnak *„az a benyomása alakult ki, hogy a figyeléssel a szerzetesek a cseh tűzgépet kezelő irányzó munkáját elő-*

45 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 12–22. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári csendőrzászlóalj parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

46 = = Uo.

gítették".[47] A szerzetesek „ukranizmusát" támasztotta alá a csehszlovák időszakban két, magyarsága miatt meghurcolt testvérpár Dudinszky Endre és Dudinszky Béla is. Dudinszky Endre[48] oroszvégi görögkatolikus esperes tanúvallomása szerint a kolostorba ukrán érzelmű, magyarellenes egyének rendszeresen bejártak, amiből az esperesnek *„az a benyomása alakult ki, hogy a rendház tulajdonképpen hivatásától olyan területre siklott át, amely különösen magyar szempontból erősen kifogásolható".*[49] Azt is elmondta, hogy a kolostorban egy szerzetes 1939. január 1-jén kihirdette, hogy január 6-án nem lesz szertartás, amiből arra következtetett a nyomozást vezető hadbíró, hogy a szerzetesek előre tudtak a csehszlovák támadásról. (A tanúvallomás arra már nem tér ki, hogy a szerzetesek mivel indokolták a szertartás elmaradását.) A hadbíró jelentésében megjegyzi, hogy ezt – mármint a január 1-ei kihirdetést – öt munkácsi lakos vallomása is alátámasztja. Babós azonban nem konkretizálta, hogy pontosan ki ez az öt szemtanú, vallomásuk mit tartalmaz, így nem tudható, pontosan mit is támasztanak alá: azt, hogy ők is hallották a bejelentést, miszerint a szertartás elmarad, vagy azt, hogy a támadásról a civileknek is tudomásuk volt.

Dudinszky Béla[50] munkácsi járási főszolgabíró megerősítette, hogy *„Munkácson köztudomású volt, miszerint a klastromaljai Szent Bazil szerzetesrend tagjai erősen ukrán érzelműek, vezetői ukrán emigránsok".*[51] Azt is állította – forrás megjelölése nélkül –, hogy a szerzetesek az ott tartózkodó cseh katonákat és csendőröket élelemmel és lakással látták el. (Megjegyezzük, Dudinszky Bélát a hadbíró elfogulatlan, érdektelen tanúnak nevezte, ami azonban fenntartásokkal kezelendő. Ő ugyanis tagja volt annak a küldöttségnek, amely a csehek felkérésére 1939. január 6-án délután tárgyalni ment át Oroszvégre, a fehér zászlóval érkező gépkocsijukat azonban a cse-

47 = = Uo. 18.

48 = = Dudinszky Endre a két világháború között Oroszvégen élő esperes volt, aki 1920–1938 között végig kiállt magyarsága mellett. A cseh hatóságok állandóan vegzálták, míg végül egész családjával öccséhez menekült Beregszászba, Dudinszky Béla főszolgabíróhoz. Lásd: Madarász (szerk.), 1940: 399. Dudinszky Endre 1939 után a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja szervező és aktív tagja lett Munkácson és környékén. Lásd: Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék Magyar Élet Pártja hírei. *Kárpáti Magyar Gazda*, 1940. május 30. 4.

49 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 18. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

50 = = Dudinszky Béla ellen 1927-ben a csehszlovák államvédelmi törvénybe ütköző bűncselekmény miatt letartóztatási parancsot adtak ki, de ő megszökött. 1938-ban tért vissza Beregszászba, majd Munkácsra a magyar csapatokkal. 1938 őszén a munkácsi járás főszolgabírója, 1941-ben pedig a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség vezetője lett. Lásd: Madarász (szerk.), 1940: 399.; A Dudinszky-eset s a magyar köztisztviselők. Új Közlöny, 1927. szeptember 1. 2.; A munkácsi járásban megindult az országépítő munka. *Az Őslakó*, 1939. február 26. 2.

51 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 18. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

hek tűz alá vették, a kocsi az árokba csúszott, Dudinszky pedig könnyebb sérülést szenvedett.[52] Ezért, illetve amiatt, hogy a csehszlovák vegzálások miatt 1927-ben elmenekült Kárpátaljáról, nem tekinthető „elfogulatlan" tanúnak.) Komáromy László munkácsi szolgabíró szintén elmondta, hogy a kolostor az ukrán propaganda *„főfészke volt",* de azt is kifejtette, hogy az ukrán érzelmű vezetői már rég elmenekültek a kolostorból.[53] A tanúvallomások alapján Babós hadbíró az alábbi következtetésre jutott: *„Ilyen terhelő adatok alapján tényként kellett megállapítani, hogy a klastromaljai Szent Bazil rendház sürgős átkutatására – figyelemmel az akkori rendkívüli helyzetre – állambiztonsági szempontból szükséges és teljesen indokolva volt* [sic!]."[54]

A szerzetesek kivonatokban közölt vallomásai főleg a motozásukról szóltak. A tizenhét letartóztatott szerzetes közül tizenhárom jelezte, hogy motozáskor vagy később a szobájából a csendőrök ingóságokat vettek el tőlük. Babós hadbíró a szerzeteseket újra és újra kihallgatta. Ez ahhoz vezetett, hogy néhány bazilita lényeges ellentmondásba került korábbi saját vallomásával, illetve némelyik rendtársáéval. Megala András például először azt vallotta, hogy az írógépét és sokszorosítót a csendőrök felrakták a teherautóra, amely az udvaron állt, közvetlenül az ebédlő bejáratánál. Később úgy módosította vallomását, hogy a teherautó az udvar bejáratánál állt. Babós kifogásolta ezt a vallomást is, hisz szinte mindenki azt vallotta, hogy az ebédlő ablakai, ajtói zárva voltak, így pedig nem láthatták, mi történik az udvaron. Sztankaninec Antal az Angelo Rottának írt levélben, amelyben a hiányzó tárgyakat sorolta fel, megemlített 850 darab Jézus szíve aranyérmet is, amit állítása szerint a csendőrök vittek magukkal. Ezt az állítását több vallomásban is megtette. Az utolsó kihallgatásán azonban beismerte, hogy a szóban lévő érméket nem rabolták el, mert ezek a rendház tulajdonában vannak. Szintén az ő vallomásában volt ellentmondás, amikor először azt állította, hogy a csendőrök magukkal vitték a kolostor számadási könyveit. Mint kiderült, ezeket a csendőrök nem vitték magukkal, a kolostorban maradtak.[55] Bendász János szerzetes azzal vált „hiteltelen" tanúvá, hogy nem emlékezett korábbi kijelentésére. Dudinszky Béla járási főszolgabíró ugyanis azt vallotta, hogy 1939. március 20-án négyszemközt beszélt Bendásszal, akitől megtudta, hogy a rendházban a vízkereszti csatát megelőző napon megbeszélés folyt a munkácsi cseh rendőrkapitány és Sztankaninec Antal között. Bendász János kihallgatásán kijelentette, hogy nem emlékszik rá, hogy ilyet mondott volna. Védelmére annyit hozott fel, hogy januárban beteg volt, de ezzel hitelét csak tovább rontotta, hisz Babós hadbíró figyelmeztette, Dudinszkyvel 1939. március 20-án beszélgetett.[56]

52 = = Rálőnek a magyar parlamanterre. *Pesti Hírlap*, 1939. január 8. 4.

53 = = MNL OL K 28 107. tétel. 1939/L/16630. 18. U.187/39. I. szám. A Magyar Királyi Kassai VIII. Honvéd-hadtest Parancsnokság ügyészének jelentése a Magyar Királyi Ungvári Csendőrzászlóalj Parancsnokságnak az ismeretlen tettesek ellen lefojtatott [sic!] nyomozásról. 1939. május 23.

54 = = Uo.

55 = = Uo.

56 = = Uo. 19a–20.

Mindössze három szerzetes volt, aki azt vallotta, hogy a kolostorban talált gránátokat és lőfegyvereket a csendőrök vitték oda. Sztankaninec szerint azért tették ezt, hogy *„kifogást találhassanak”.* Kinach Gergely állítása szerint is a csendőrök vitték magukkal a gránátokat ládákban, de szerinte azért, hogy ráijesszenek a szerzetesekre. Drebitka Demeter szerzetes is hasonló vallomást tett a fegyverek eredetéről: a csendőrök azért vitték oda ezeket, hogy *„ezt használják fel ürügyül a betörés végrehajtására”.*[57] A szerzetesek állítását – miszerint nem volt fegyver a kolostorban, és azt a csendőrök hozták magukkal, nyomásgyakorlás végett – látszik igazolni, hogy, mint láthattuk, Rácz János és Horváth Ferenc őrhegyaljai csendőrök március 23-án reggel, még Zöldiék előtt keresték fel a kolostort, ahonnan cseh puskatöltényeket és egyéb katonai eszközöket szállítottak a csendőrőrsre.

= = = A habírói nyomozás következményei

Jelenlegi tudomásunk szerint a hadbírói nyomozás nem járt felelősségre vonással, az ügyet megszüntették. A szerzetesek hiába állították az ingóságok jogtalan eltulajdonítását, a csendőrök ezt kitartóan tagadták. A nyomozást nem könnyítette meg Zöldi Márton mulasztása, hogy nem készített jelentést és kimutatást a házkutatásról, illetve a lefoglalt tárgyakról. Másrészről az is igaz, hogy a szerzetesek is felületes, ellentmondó vallomásokat tettek. Babós hadbíró végül arra a következtetésre jutott, hogy Zöldi Márton több szabálysértést is elkövetett. Ennek ellenére Babós nem indított bűnvádi eljárást, mert Zöldit áthelyezték a pécsi csendőrkerület állományába. Mivel a szerzetesek *„túlnyomó részben* [...] *téves és valótlan körülményeket állítottak”,* hitelt érdemlően nem igazolódott, hogy a csendőrök tényleg ingóságokat loptak vagy foglaltak volna le. A hadbíró feltételezése szerint a kolostorba beszállásolt cseh katonák, csendőrök és pénzügyőrök is hozzájuthattak a szerzetesek ingóságaihoz, így akár ők is ellophatták azokat. Babós a feljelentést áttette a Magyar Királyi Csendőrfelügyelőhöz; az eljárás végkifejletéről nem rendelkezünk információkkal. Továbbá kérte, hogy a szóban forgó csendőrkülönítmény legénységének feljelentését és a Zöldi terhére megállapított mulasztások ügyét tegyék félre. A csendőrök által elkövetett rongálások miatt keletkezett anyagi károk megállapítását és megtérítését a polgári bíróság hatáskörébe utalta.

Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke az 1939. június 24-én kelt levelében foglalta össze Teleki Pál miniszterelnöknek a Babós hadbíró által lefolytatott nyomozás eredményét. Kifejtette, hogy a házkutatásra a kolostor szerzeteseinek *„magyargyűlölete”,* illetve az 1939. január 6-i csehszlovák betöréskor tanúsított magatartása miatt volt szükség. Túlzottnak tartotta, hogy a házkutatást betörésként és lopásként állítják be a szerzetesek. Alaptalannak nevezte a szerzetesek állítását, miszerint a csendőrök bármit is elvittek volna, és tényként közölte, hogy csak azok gránátokat, fegyvereket, lőszert szállítottak el. A panaszok tárgyát, az ingóságok eltűnését Werth

57 = = Uo. 20–20a.

is a cseheknek tulajdonította. Ekképpen összegezte a magyar katonai közigazgatás álláspontját a történtekről: *„A panasziratokból a kivizsgálás során megállapítottam, hogy azok valótlanok, vagy rosszindulatú beállításon alapszanak és így alkalmasak arra, hogy a honvédséget indokolatlanul kedvezőtlen színben tűntessék fel úgy a bel-, mint a külföld előtt."*[58]

Az ügy kis híján komoly következményekkel járt a csernekhegyi kolostorra nézve. 1939. május 26-án Szombathelyi Ferenc, a kassai VIII. honvéd hadtest parancsnoka Novákovits Bélával, a kárpátaljai katonai közigazgatást vezető altábornaggyal egyetértésben elrendelte, hogy a klastromaljai Bazil-rend nyolc ukrán érzelmű novíciusát (oktatóját) helyezzék át Máriapócsra. A végrehajtásra egy hónapot adtak. Mivel ezt a rendház megtagadta, Szombathelyi parancsba adta, hogy 1939. július 1-én délután 16 órakor karhatalom igénybevételével hajtsák végre az átköltöztetést. Amikor erről Pataky Tibor értesült, azonnal telefonált a vezérkari főnökségnek a csapatok anyagi ellátásával foglalkozó 3. osztályára, és kérte, hogy a novíciusok átköltöztetését függesszék fel, ami meg is történt.[59] Bár Werth Henrik hozzájárult ehhez, Teleki Pálnak írt levelében figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy a Bazil-rend ügyét – mivel 1939. július 7-én megszűnt a katonai közigazgatás Kárpátalján – immár a polgári közigazgatásnak kell *„rendeznie".*[60]

= = = Összegzés

Miután Kárpátalja területe Magyarország fennhatósága alá került, Budapest megkezdte annak társadalmi és gazdasági integrációját. A terület visszaillesztésében, de főleg a konszolidáció folyamatában a budapesti politikai elit fontos szerepet szánt a munkácsi görögkatolikus püspökségnek, amely az ott élő ruszin lakosság szinte egyedüli értelmiségi rétegét jelentette. A görögkatolikus püspökség is partnerként tekintett Budapestre, mert annak segítségével kívánta orvosolni a két világháború között elszenvedett sérelmeket. Ez az egymásrautaltság volt az oka annak a reményekkel telt bizakodásnak, ami a két fél kapcsolatát már az első bécsi döntéstől és a visszacsatolás pillanatában jellemezte.

A katonai közigazgatás idején azonban meginogni látszott a kezdeti bizalom, nagymértékben a gyakorlatba ültetett „tisztogatási akció"-nak köszönhetően, amelynek fő célpontja az ukrán politikai irányzat volt, amelynek hívei közül sokan a görögkatolikus egyházhoz tartoztak. Vagyis nem kifejezetten a görögkatolikus egyház ellen léptek fel, ennek ellenére súlyosan érintették azt. Például Zöldi Márton csendőrkülönítménye szicsgárdistának tekintette és 1939. március 20-án kivégezte

58 = = MNL OL K 28 107. tétel 1939/L/16630. 9. Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnökének beszámolója Teleki Pál miniszterelnökhöz az oroszvégi bazilita kolostor panaszának kivizsgálásáról. 1939. június 24.

59 = = MNL OL K 28 107. tétel 1940/E/15159. 1. 56/8. Werth Henrik levele Teleki Pálhoz a Bazil-rend szerzeteseinek áttelepítéséről. 1939. július 7.

60 = = Uo.

Kupár Károly szentmihálykörtvélyesi görögkatolikus papot és társait.[61] 1939. március 23-án szintén Zöldi Márton házkutatást tartott az ukrán érzelműnek tartott munkácsi görögkatolikus kolostorban. 1939. június elején pedig a katonai közigazgatás kiutasította Kárpátalja területéről az ukrán érzelműnek tekintett nagybocskói és rahói görögkatolikus apácákat.[62] Úgy gondolom, hogy ezek az intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzetiségi lakosság körében nagyfokú bizalmatlanság alakult ki Budapesttel és az új magyar adminisztrációval szemben. Ennek kezelésére (megváltoztatására) talán békés évtizedek megfontolt, átgondolt szociálpolitikájára lett volna szükség, amire azonban a háborús körülmények között nem volt lehetőség. Ilyen helyzetben hiába hirdette Teleki Pál miniszterelnök toleranciát és türelmet hirdető Szent István-i nemzetiségi politikáját, a gyakorlatban a bizalmatlanság vált fokozatosan uralkodóvá a budapesti politikai elit és a munkácsi görögkatolikus püspökség kapcsolatában. A csernekhegyi kolostorban lezajlott házkutatás csak az el ső lépés volt a bizalomvesztés folyamatában, amelyet hamarosan újabbak követtek.

= = = = Levéltári források = = = =

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részleg (KTÁL)
Fond 151. A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
K 28. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Bacsó, 2019
Bacsó Róbert: *A bazilita szerzetesrend Kárpátalján a kezdetektől a XX. század közepéig.* Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza–Beregszász.

Botlik, 1997
Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

61 = = Ennek részleteit csak 1940 elején tudta meg Sztojka Sándor püspök. Így ez az ügy nem lehetett nagy hatással Sztojka Sándorra 1939 márciusában.

62 = = A görögkatolikus apácák kiutasítását Sztojka Sándor püspök tudomásul vette, és Máriapócsról új apácákat küldött a helyükre.

B. Stenge, 2014
B. Stenge Csaba: Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: *Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Szerkesztette: Fedinec Csilla. Kalligram Kiadó, Pozsony. 91–117.

B. Stenge, 2019
B. Stenge Csaba: A „vízkereszti csata". Csehszlovák-magyar határincidens Munkácsnál 1939. január 6-án. 1. rész. *Honvédségi Szemle,* 1. sz. 119–131.

Csíky, 2018
Csíky Balázs: *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest.

Fedinec, 2009
Fedinec Csilla: Milyen legyen a ruszin autonómia? A kárpátaljai vajdaság ügye. *Magyar Kisebbség,* 1–2. sz. 106–120.

Gergely, 1999
Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Pannonica Kiadó, Budapest.

Kosztyó, 2020
Kosztyó Gyula: A katonai közigazgatás kérdése Kárpátalján 1939-ben. Gazdasági és szociális keretek. In: *Veritas évkönyv 2019.* Szerkesztette: Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor. Veritas Történetkutató Intézet –Magyar Napló, Budapest. 232–253.

Madarász (szerk.), 1940
Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939). Szerkesztette: Madarász Elemér. Magyar politikai és közigazgatási compass Kiadóvállalat, Budapest.

Пекар, 1992
Пекар, Атанасій: Греко-католицька церква під час Карпатської України (A görögkatolikus egyház Kárpáti Ukrajna idején). *Analecta. Ordinis S. Basilini Magni,* 1–4. sz. 302–308.

Пекар, 1996
Пекар, Атанасій: Греко-католицька церква під час мадярської окупації Закарпаття (1939–1944) (A görögkatolikus egyház Kárpátalja magyar

megszállásának idején [1939–1944]). *Analecta. Ordinis S. Basilini Magni,* 1–4. sz. 500–520.

Pirigyi, 1990a
Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története.* I. kötet. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

Pirigyi, 1990b
Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története.* II. kötet. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

Vehes–Tokar, 2010
Vehes Mikola – Tokar Marian: Kárpáti Ukrajna egyházi ügyei. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Szerkesztette: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest. 117–119.

= = = = Sajtó = = = =

Az Őslakó
Budapesti Hírlap
Kárpáti Magyar Gazda
Kárpáti Magyar Hírlap
Népszava
Pesti Hírlap
Új Közlöny
8 Órai Újság

= = = = Fotó = = = =

Fortepan, 1939
Fortepan, 136249 / Révay Péter

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = = =

Horthy-korszak, egyházak, határon túli magyarok

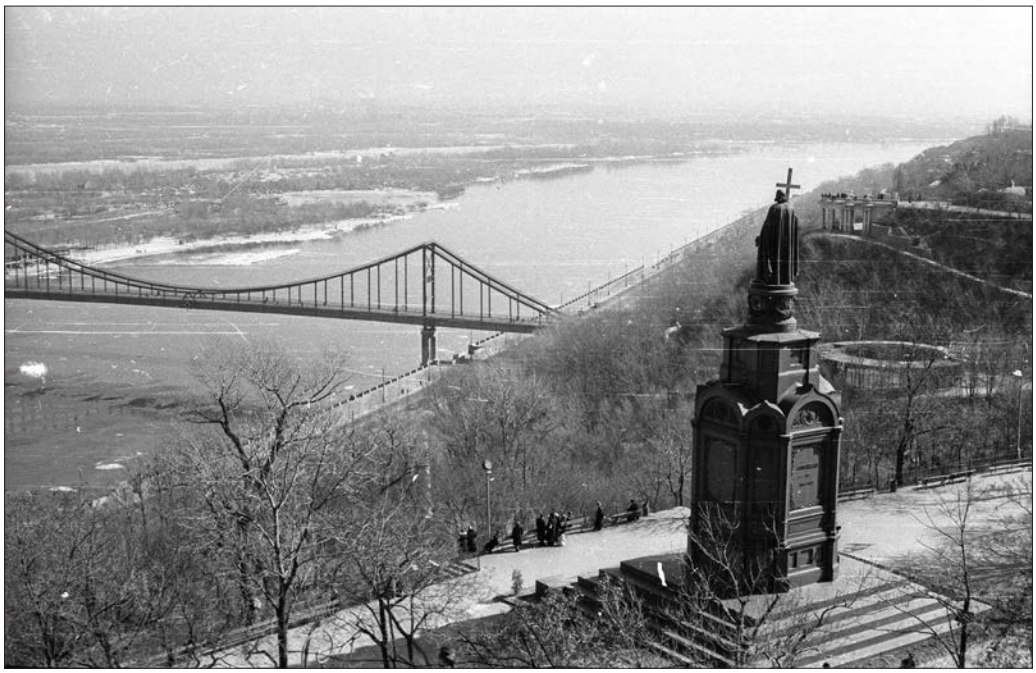

A Kijevi Ruszt keresztény hitre térítő I. Vlagyimir szobra a Dnyeper partján, 1959

Fortepan / Dobóczi Zsolt

/ Search at a Greek Catholic Monastery by the Gendarmerie in Transcarpathia /

The subject of the article is the search performed by the gendarmerie at the residences of Greek Catholic monks in Munkács on 23 March 1939, an operation conducted in search of arms as well as press material aimed against the Hungarian state. The operation took place following the reannexation of Transcarpathia by the Hungarian army and the subsequent introduction of military administration in the region. The gendarmerie were distrustful of the monks of the Basilian Order, which was clearly sympathetic with the Ukrainian cause, giving them enough reason for a raid. In the article I also aim to present the fact that the search was followed by a Hungarian official investigation due to a suspicion of anomalies in the work of the gendarmerie. The main findings of the investigation will be shown in detail as well as the similarities and differences between the findings and results of the official investigation and the reports of the monks themselves. I also considered it crucial to present the responses the search received from abroad as well as the reactions of actors in Hungarian internal politics on the matter.

Kényszerű megálló. Matkiv, 1958 Fortepan /Répay András

= Irat által homályosan =

Az „ukrán Csapajev”, Mikola Scsorsz lovasszobra
a kijevi Tarasz Sevcsenko sugárúton, 1959

Fortepan /Dobóczi Zsolt

Betekintő 16. évf. 1. sz. 89–119. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.4

= = = = Pál Zoltán =

/// „Sziklai Barna" jelentései az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről (1958–1964)

I. rész

= = = Az ügynök: Szekeres László („Sziklai Barna")

Az alábbi tanulmányban hivatkozott jelentések szerzője „Sziklai Barna" fedőnevű hálózati személy volt, aki azonos az irodalomtörténész és műfordító Szekeres Lászlóval. Szekeres 1927. február 1-én született Szajolon. 1945-ben érettségizett, majd a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán szerzett oklevelet. Ezután a szegedi egyetemen volt tanársegéd, illetve kari titkár a BTK-n.[1] Mivel 1956 őszén részt vett a forradalmi eseményekben, zsarolhatóvá vált, így 1957. májusban *„ellenforradalmi"* kategóriában, *„hazafias alapon"* beszervezték. „Sziklai" szeptemberig írt jelentéseket a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság belsőreakció-elhárításának, de 1956-os tevékenysége miatt feleségével, Ormos Mária történésszel együtt kirúgták az egyetemről. A politikai rendőrség azonban továbbra is igényt tartott szolgálataira: foglalkoztatását 1958 augusztusától a BM II/5-f alosztály vette át. Budapestre került, az MTA Irodalomtörténeti Intézetébe, státuszon kívüli állásba.[2] (Megmaradt jelentéseiből valószínűsíthető, hogy már augusztus előtt is rendszeresen megfordult a Ménesi úton, és jelentett az ott dolgozó tudósokról.)[3] Itteni feladata legalább olyan fontos volt, mint a forradalom vérbe fojtása utáni szegedi egyetemi élet ellenőrzése: a hatalom számára gyanús irodalomtörténészekről kellett információkat gyűjtenie.

1 = = Péter (főszerk.), 2000: 2087.; ÁBTL 3.1.2. M–41884. 193. Jelentés. 1959. május 30.

2 = = Szőnyei, 2012: 132. és 300.

3 = = Szekeres László ugyanis már 1957 őszén Budapestre került: ÁBTL 3.1. 2. M–41884. 89–90. Jelentés Szauder Józsefről, 1958. szeptember 11.

= = = A helyszín: az MTA Irodalomtörténeti Intézete

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetét az MTA I. Osztálya 1956. január 1-jén hozta létre az egyetemek melletti irodalomtörténeti kutatóállomások, továbbá az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ egyesítésével.[4] A többi szocialista országhoz képest Magyarországon viszonylag későn állt fel a kommunista kultúr- és tudománypolitika igényeinek megfelelő kutatóhely: a Szovjetunióban három össz-szövetségi és számos tagköztársasági intézmény keretében zajlottak irodalomtörténeti kutatások, de még Albániában, Bulgáriában, Kínában, Észak-Koreában és Vietnamban is korábban hoztak létre ilyen intézményt, mint hazánkban. Az európai szocialista államok közül a Magyar Népköztársaság volt az utolsó, ahol „a marxista irodalomtudomány" művelésére alkalmas akadémiai intézet létesült.[5] Az Irodalomtörténeti Intézet az 1950-ben megszüntetett (majd megváltozott formában 1956-ban újjáalakított) elitképző internátus, az Eötvös Collegium épületében kapott helyet.[6] Itt kezdte meg működését, a Collegium épületének földszinti jobb szárnyán és az első emeleten, a Collegium kiváló könyvtára pedig az intézet könyvtára lett.[7] A kutatóhely élére két egykori Eötvös-kollégista került: igazgatónak Sőtér Istvánt, helyettesének pedig Klaniczay Tibort nevezték ki, akinek döntő szerepe volt az intézmény megszervezésében.[8] Az intézetet azzal az alapvető rendeltetéssel állították fel, *„hogy segítse az élő szocialista irodalom és kulturális élet kérdéseinek megoldását, a magyar irodalomtörténet marxista művelésével hozzájáruljon a szocialista tudat kialakításához, a köztudatban még meglévő antimarxista nézetek leküzdéséhez".*[9] Ez a cél a forradalom kitörése előtti feszült, bizonytalan hónapokban nem valósult meg. Több munkatárs is támogatta az MSZMP által később „revizionistának" bélyegzett eszméket, bár maga az intézet elhatárolta magát a Petőfi Kör vitáitól, melyekbe többször is be akarták vonni. Ezt jól mutatta az 1956. július 4-én, az intézet Világirodalmi Osztálya által rendezett disputa a „szocialista realizmusról", ahol többen támadták a kommunista diktatúra kultúrpolitikájának számos alapelvét. (A vitán részt vett többek között Erdei Sándor, Déry Tibor és Eörsi István is, akik közül egyik sem számított a kora Kádár-rendszer kegyeltjének.)[10] A forradalom kitörésének napján a kutatóhely „hivatalosan", szervezetten nem csatlakozott a tüntető tömeghez, mindössze 8–10 munkatárs vonult ki az utcára az ELTE bölcsészkarával.

4 = = Bodnár, 2000: 9.

5 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 69.

6 = = Az Eötvös Collegium és az Intézet közti kapcsolathoz lásd: Varga (szerk.), 2003.

7 = = Markó, 2011: 233–234.

8 = = Simon, 2011: 44.

9 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének helyzetéről (1961. október 10.). 9.

10 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 70. Továbbá: Simon, 2011: 99.

Viszont november 2-án megválasztották az intézet Forradalmi Bizottságát, mely határozatban nyilvánította ki, hogy egyetért *„az Írószövetségből kiindult forradalmi törekvésekkel”,* s hogy folytatják tudományos tevékenységüket.[11] Az intézet tagsága emellett megszavazta azt a javaslatot, hogy ne vegyék fel állományba a kommunista Szabolcsi Miklóst, a *Csillag* folyóirat 1953 és 1956 közötti főszerkesztő-helyettesét.[12]

A szabadságharc leverése után, 1957-től folytatódott az intézményi szervezet kiépítése, és megkezdődhetett annak üzemszerű működése.[13] Sőtér István más szervezetekben viselt tisztségei miatt csak 1957. június 1-jével vette át igazgatói hivatalát. Áprilisban megalakult az intézet pártszervezete, melybe kipróbált kommunistákat állítottak csatasorba (Nyirő Lajost, Somogyi Sándort, Tóth Dezsőt, és a november 2-án leszavazott Szabolcsi Miklós is munkába állt 1956 decemberében).[14] Mindemellett (még Szekeres László érkezése előtt) egy ügynököt is sikerült szerződtetni a Ménesi úti kutatóhelyre: Nagy Péterről van szó, aki 1956 decemberében[15] kezdett dolgozni az Irodalomtörténeti Intézetben, és „Borisz” fedőnéven segítette a politikai rendőrséget. (Őt még 1951-ben szervezte be az Államvédelmi Hatóság, a hálózatból 1962-ben zárták ki).[16]

A kommunista restauráció során, nagy valószínűséggel 1957-ben készült egy intézeti párttitkári beszámoló, melynek címzettje a XI. kerületi MSZMP Értelmiségi Bizottsága volt. Ezen dokumentumban arra törekedtek, hogy a fiatal kutatóintézetről a hatalom számára minél elfogadhatóbb képet nyújtsanak. Megállapították, *„hogy az ellenforradalmi események nálunk* [...] *viszonylag kevesebb zavart, egyes felsőoktatási és tudományos intézményekhez képest kevesebb kárt okoztak”.*[17] Igyekeztek menteni a munkatársakat: *„Az Intézet egyetlenegy emberének sem volt a kezében fegyver, fegyveres akcióban senki sem vett részt, a nemzetőrségbe senki nem lépett be. A november 4. utáni helyzetre a hosszan tartó fontolgatás nyomta rá a bélyegét. A volt MDP-tagok nehezen lábaltak ki az események okozta megrendülésből.* [...] *Egyesek kezdettől bizalmatlanul, fenntartásokkal fogadták a Kádár-kormány intézkedéseit. Ezek nem is léptek be az MSZMP-be. Az Intézet sajátságos arculatának megértéséhez tudni kell, hogy nálunk nincs olyan jellegű kollektív élet, mint egyéb akadémiai intézményekben. Az Intézetben kötelezően eltöltendő heti két délelőttön kívül mindenki szétszórtan különféle könyvtárakban vagy otthon dolgozik.”* Az intézet dolgozóit generációnként értékelte a jelentés: *„Az idősebb nemzedék tartózkodóan szimpatizált és*

11 = = Simon, 2011: 99–100, 124.; MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 70.

12 = = Simon, 2011: 124.

13 = = Bodnár, 2000: 9.

14 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 70–71. Továbbá: Simon, 2011: 124.

15 = = Simon, 2011: 101.

16 = = Papp, 2011: 628.

17 = = Simon, 2011: 101.

lényegében szimpatizál most is a párt politikájával. [...] *A másik generációhoz tartoznak, akik 1945 előtt végezték el az egyetemet, s 1945 után bekapcsolódtak a párt politikájába. Ez a réteg is viszonylag kisebb megrázkódtatással élte át az elmúlt esztendők próbára tevő politikai viharait. A harmadik csoport a harminc évnél fiatalabbak csoportja. Ez a generáció sodródott a legnagyobb konfliktusba, ebben a körben érezni leginkább az elmúlt esztendő káros hatásait. Van, aki belebetegedett az eseményekbe, van, aki ide-oda kapkod irányvesztetten – általában a világnézeti válság tüneteit közöttük lehet leginkább tapasztalni."*[18]

Természetesen a hatalmon lévőket nem nyugtatták meg ezek a mondatok. A kommunista politikusok szemszögéből az Irodalomtörténeti Intézet rendkívül gyanús helyszínnek számított, nem véletlen, hogy a pártközpont többször is foglalkozott vele: először 1957 decemberében vitatták meg az intézet helyzetét az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Bizottságának tagjai.[19] K. Nagy Magda személyzeti vezető 1957. december 13-i feljegyzése igyekezett jó színben feltüntetni az intézményt, de nem hallgatta el a „hibákat" sem. Kitért arra, hogy az *„Intézet munkatársai irodalomtörténészi vitát nem rendeztek a Petőfi Körben, mint más társadalomtudományok képviselői, s ezért politikailag nem zavarodott úgy össze a helyzet, mint más intézetekben.* [...] *A november 3-i közgyűlésen is elsősorban klikkharcok domináltak, aminek azonban bizonyos politikai kicsengése is volt.* [...] *Az intézet jó része november 4-e után lecsillapult, és Sőtér igazgatói kinevezése után különösen komolyan megindult a tudományos munka és lassan a pártélet is.* [...] *Az 50 tudományos munkatárs közül azonban csak 10-nek van tudományos fokozata.* [...] *Az intézet szociális összetétele: 40% értelmiségi származású, 40% alkalmazotti, 12% munkás, 6% paraszt, 2% egyéb."*[20]

= = = A „polgári gondolkodású"[21] Szauder József és a „nemzeti kommunisták" megfigyelése

Szauder József, a kiválóan képzett irodalomtörténész kezdetben az intézet 1956-ban felállított XIX. Századi Osztályát vezette. Ez a szervezeti egység (mely ideiglenesen a Klasszikus Magyar Irodalmi Osztály nevet viselte) 1970-ig magában foglalta a XVIII. század második felének kutatóit is.[22] Szauder művelt tudós volt, amit „Sziklai Barna" is elismert: *„Kitűnően képzett szakember, ki a reformkorral és a felvilágosodással foglalkozik.* [...] *Érdekli és ismeri a kor történeti, filozófiai és politikai problémáit, nagyon lelkiismeretes filológus. Mint vezető, általában pontosságot, komoly megfeszített munkát követel, ugyanakkor igyekszik emberileg is közel kerülni beosztottaihoz.*

18 = = Uo. 124–125.

19 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 70–71.

20 = = Simon, 2011: 137–138.

21 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 140. Hangulatjelentés és Szauder József megnyilvánulása, 1958. december 4.

22 = = Bodnár, 2000: 14.

Minden nagyképűség nélkül, munkatársi alapon igen szívélyes és segítőkész."[23] Szekeres jelentéséből egy óvatos, mindenki számára megfelelni akaró tudós képe rajzolódik ki: *„A megbeszélések vezetésének elvi-politikai részét illetően is az egészséges vitaszellem híve, – különösen ha közben nem érintenek »kényes« kérdéseket, amelyekből esetleg baj« származhat.* [...] *elmondotta, hogy a maga részéről nem kíván »senkinek sem ártani«, de azt sem szeretné, ha az általa négyszemközt elmondottak értelmüket és összefüggéseket vesztve köröznének különböző politikai és irodalomtörténeti körökben, s ezek alapján igyekeznének őt megítélni. Éppen ezért a lehetőségekhez képest nem jár senkihez, nem beszélget túlságosan bizalmasan senkivel, mert véleménye szerint nem lehet bízni az emberekben, nem lehet tudni mikor ferdítik el kijelentéseit.* [...] *Szauder József alapos, komoly munkát végző szakember, akiben van egy jó adag titokzatosság, láthatólag idegenkedik attól, hogy a beosztottai személyes-politikai problémáival is megismerkedjék, mert ezt »veszélyes« hatáskör átlépésnek tartja, s így igyekszik elkerülni az esetleges kölcsönös »kellemetlenségeket«."*[24] Óvatossága érthető volt: saját szülei mellett felesége szüleiről is gondoskodnia kellett, akiket egykor indoklás nélkül kitelepítettek.[25]

Mivel Szauder meglehetősen lassan, körültekintően nyílt meg mások előtt, nem alakult ki nagy baráti köre az intézetben. Az ügynök néhány apró, árulkodó jelből, elejtett megjegyzésből próbált rájönni, hogy a tudós kikkel szimpatizál, és kiket kedvel kevésbé. *„Sőtérrel* – írta „Sziklai" – *nem lehet valami közeli viszonyban, mert amikor Sőtér lakást cserélt, irigykedve-fanyalogva jegyezte meg, hogy gyönyörű autója maga után vonja, hogy szép lakása legyen, az egyik maga után vonja a másikat."*[26] Klaniczayt dicsőítette, Komlós Aladárról jó volt a véleménye (bár igyekezett elvi bírálatban részesíteni), a megszorult Nagy Pétert pedig azzal segítette, hogy pénzért lefordíttatott vele egy francia nyelvű cikket. Szauder nagyon tartózkodóan nyilatkozott Rejtő István, Dienes András és Törő Györgyi munkásságáról. *„Az intézeti vitákon Lukácsy Sándort és Oltványi Ambrust favorizálja, ami azt jelenti, hogy az indokolt dicséret mellett egy fokkal emeltebb hangú elismerésben részesíti őket."* Sebestyén Sándor rendőr őrnagy szerint a jelentésben említettek legtöbbje „nemzeti kommunista", és nézeteik ellen sem Szauder, sem az MTA nem folytat elvi harcot. Úgy vélte emellett, hogy „Sziklai Barna" az *„intézet tudományos munkatársainak nagy részét jól ismeri és igen jól jellemzi. Eddigi megállapításainak alapján a Szauder Józsefre vonatkozó megjegyzései is helytállók."*[27]

23 = = ÁBTL 3. 1. 2. M–41884. 89. Jelentés Szauder Józsefről, 1958. szeptember 11.

24 = = Uo. 89–90.

25 = = Keresztury, 1987: 87.

26 = = ÁBTL 3. 1. 2. M–41884. 90. Jelentés Szauder Józsefről, 1958. szeptember 11.

27 = = Uo.

Vajon kik lehettek a politikai rendőrség embere szerint a „nemzeti kommunisták"? A hatalom különösen erősen gyanakodott azokra, akik korábban az MDP tagjaiként építették a szocializmust, majd 1953 után a reformer Nagy Imre mellé álltak, és kivették részüket a forradalom előkészítéséből, majd részt is vettek a küzdelemben. Az ilyen emberekre sokszor ragasztottak olyan jelzőket, hogy „revizionista", „zavarodott", vagy éppen „nemzeti kommunista". Sokuk egykor hitt a szocializmusban, de Rákosi Mátyás rendszerében hamar kiábrándult belőle. Ilyen ember volt Lukácsy Sándor, aki az Eötvös Collegium tagja és a budapesti tudományegyetem hallgatója volt 1941-től 1946-ig. 1947–1948-ban részt vett a *Valóság* című folyóirat megalapításában, majd 1948-tól az Országos Könyvhivatalban, 1949 és 1951 között pedig a Népművelési Minisztériumban dolgozott.[28] A „Meszlényi" fedőnevű ügynök 1957 januárjában azt írta, hogy Lukácsy volt az első, aki nyilvánosan felemelte a szavát Rákosi Mátyás ellen a Rajk-per miatt.[29] Az 1956. október 28-án megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának kiáltványát is ő fogalmazta Sipos Gyulával.[30] 1957. április 1-jén, a Hungária kávéházban azt közölte „Meszlényivel", hogy a párt, amelyben hitt, becsapta, vezetői a nép érdekei helyett saját szempontjaikat tartották szem előtt, s mostanában ismét erre utaló jeleket vél felfedezni: *„Olyanokat hirdet és mond a kormány és a pártvezetőség, melyről a legbutább magyar is tudja, hogy hazugság."*[31] A forradalomban kifejtett tevékenysége miatt 1960-ig nem publikálhatott.[32]

Lukácsyhoz hasonlóan kezdetben Oltványi Ambrus is szimpatizált a baloldali eszmékkel, közelebbről Lukács Györggyel, aki tanította is az egyetemen. Belépett az MDP-be,[33] de rokonsága miatt nem számíthatott sok jóra: apja a koalíciós korszakban kisgazdapárti politikusként viselt számos tisztséget. A gyermekbénulás miatt egész életében mozgássérült Oltványi 1956. július 1-jén került az intézethez, ám ekkorra már a sztálinista diktatúra szörnyűségeinek nyilvánosságra kerülése kikezdte a rendszerbe vetett hitét, Lukácstól is eltávolodott. 1956. november 15-én szovjet katonák forradalmi röpiratok terjesztésének vádjával letartóztatták, s bár néhány nap múlva kiszabadult, letartóztatása idején édesanyja öngyilkos lett.[34] Ezután határozott idejű szerződéssel visszavették az intézethez, de rendszerellenessége közismert volt: „Döme" fedőnevű ügynök 1958. június 10-i jelentésében arról írt, hogy Oltványi Ambrus *„jó intelligenciája ellenére is rengeteg zavaros* [értsd: ellenzéki] *nézettel küszködik, amelyek talán nyomorékságával is összefüggésben vannak.* [...] *Egyáltalán nem*

28 = = Simon, 2011: 133–134.
29 = = Szőnyei, 2012: 133.
30 = = Standeisky, 1996: 54.
31 = = Szőnyei, 2012: 133.
32 = = Simon, 2011: 134.
33 = = Németh G., 1996: 128.; Simon, 2011: 125.
34 = = Németh G., 1996: 128., Simon, 2011: 106.

hangadó személyiség. 56-ig sokat foglalkozott a szovjet esztétika kérdéseivel, de most inkább csak úgynevezett »apró filológiával«, művek sajtó alá rendezésével foglalkozik."[35]

Az idősebb nemzedékhez tartozó Komlós Aladár évtizedekkel korábban került kapcsolatba a baloldali eszmékkel. A Galilei Kör tagja volt, az első világháborúban megsebesült, olasz hadifogságba került. A világégés után, 1919 őszén hazatért a Felvidékre, és Kassán helyezkedett el tanárként. Itt azonban csak néhány hónapot tölthetett, mert egy cikke miatt a szlovák hatóságok elbocsátották állásából. Bécsbe költözött, a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa lett, emellett a *Tűz* című pozsonyi folyóiratban, az *Újság* vasárnapi mellékletében, majd a *Nyugat*ban és a *Korunk*ban jelentek meg költeményei, tanulmányai és kritikái. Később Budapestre költözött, és a zsidó gimnáziumban helyezkedett el. 1937-ben a csehszlovákiai *Magyar Nap* című baloldali lapnak adott nyilatkozata miatt a kormánypárti sajtó hajszát indított ellene, két évre felfüggesztették tanári állásából. Magyarország német megszállása után Komlóst a bergen-belseni koncentrációs táborba deportálták. Svájcon keresztül, 1945 őszén tért haza. 1946-ban a budapesti bölcsészkar oktatója lett.[36] Szociáldemokrata volt, ezért 1949-ben ott kellett hagynia az egyetemi katedrát, ráadásul műveinek kiadását is megakadályozták.[37] Néhány éves középiskolai tanári kitérő után az Irodalomtörténeti Intézet XX. Századi Osztályának élére került.

K. Nagy Magda említett, 1957 végi feljegyzése szerint Komlóssal volt a legnagyobb baj, *„aki politikailag igen destruktív, s szakmailag sem képes az osztályát vezetni, pedig ennek az osztálynak kellene ideológiailag is a legjobbnak lennie".*[38] Komlós ekkorra már kiábrándult a rendszer ideológiájából, s annak a híve lett, hogy *„a kommunizmus nem politizál"* – jelentsen ez bármit is.[39] K. Nagy Magda javasolta, hogy jelentős tudományos múltjára való tekintettel minősítsék Komlóst „kiemelt tudóssá", hagyják meg meglévő fizetését, de távolítsák el az osztály éléről, és helyezzék oda Szabolcsi Miklóst. Mivel Komlós képes volt komolyan befolyásolni az írókat, K. Nagy úgy vélte, ha Komlós Szabolcsin akarná kitöltené a dühét, akkor Nagy Pétert nevezzék ki 2–3 hónapra a helyére, mert ővele jóban volt.[40] Ez nem történt meg, Komlós leváltása után, 1958-ban rögtön Szabolcsi lett a XX. Századi Osztály irányítója.[41]

= = = Viták a népi írókról

1958-ban olyan események történtek az Irodalomtörténeti Intézet életében, amelyek komoly aggodalommal töltötték el a kutatóhely élén álló Sőtér Istvánt és Klaniczay

35 = = Simon, 2011: 392.
36 = = Péter (főszerk.), 2000: 1175.
37 = = Simon, 2011: 125. és 391.
38 = = Uo. 137–138.
39 = = Uo. 391.
40 = = Uo. 138.
41 = = Szőnyei, 2012: 139.

Tibort. Az állampárt irányító testülete 1958. január 9-én határozta el, hogy állásfoglalást ad ki a magyar népi mozgalomhoz tartozó alkotókról.[42] Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes az általa nagyon kedvelt Pándi Pál irodalomtörténészt bízta meg azzal, hogy készítse el az állásfoglalás alapdokumentumát. Pándi Király Istvánnal kezdett neki a munkának, mert a forradalom után ő foglalkozott a népi írókkal. Az alapvető koncepciót Király 200 oldalas nyers változatban fejtette ki, Pándi ebből készített egy rövidített változatot, s ezt nézte át Szabolcsi Miklós, akit Aczél – Pándihoz hasonlóan – szintén régebbről ismert.[43] Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. április 29-én tárgyalt az anyagról, és keményíteni kívánt a szövegen; maga Kádár János úgy vélte, hogy a népi és a polgári-urbánus alkotók között az előbbiek voltak „kártékonyabbak". Mégis úgy gondolta több politikustársához hasonlóan, hogy az elsődleges cél az, hogy a nagy tekintéllyel rendelkező népi írókat visszacsalogassák a „szocialista irodalmi életbe", de úgy, hogy közben felszámolják őket mint politikai csoportot.[44]

Az állásfoglalás lesújtóan nyilatkozott a népi írókról. Axiómája szerint a mozgalom *„egy erős nacionalizmussal telített harmadikutas"* koncepció alapjára helyezkedve, egy nem létező *„külön magyar útnak"* az illúzióját kergette.[45] A „harmadik út" eszméjét kispolgári jellegű ideológiává nyilvánították, mely a „nacionalizmus"-t erősítette, és eltávolította a hatása alá került rétegeket a szocializmustól. A mozgalom 1945 utáni ideológiájának egészét s a benne részt vevők tevékenységének jó részét „haladásellenesnek" bélyegezték. Az állásfoglalás szerzői (és jóváhagyói) úgy vélték, hogy az 1956-os események eszmei előkészítéséért súlyos felelősség terheli a népi írókat, mert a népre hivatkozva tagadták a kommunista párt vezető szerepét, s így 1956 tavaszától *„tömegeket szállítottak a revizionistáknak".*[46] Az állásfoglalást 1958. júniusban tették közzé az MSZMP elméleti folyóiratában, a *Társadalmi Szemlé*ben. Ezután „vitákat" rendeztek a szövegről (kettőt az Irodalomtörténeti, egyet pedig a Történettudományi Intézetben), melyek nem voltak valódi disputák, szerepük az volt, hogy megerősítsék, kiegészítsék a népi mozgalomról megfogalmazott hivatalos véleményt.[47] Azonban a pártközpont elvárásaival ellentétben ez nem ment könnyen.

Az első „vitát" az intézet 1958 júliusában rendezte meg, nem sokkal a hírhedt állásfoglalás megjelenése után. Ennek nem maradt fenn a jegyzőkönyve, de a lényege állambiztonsági forrásokból is rekonstruálható. A hivatalos álláspontal szemben a felszólalók többsége kiállt a népi mozgalom mellett: *„A párt állásfoglalással szemben álló hangvételre Czine Mihály nacionalista beállítottságú, rossz indulatú referátuma adta meg az alapot. Hozzászólásaikkal támogatták Oltványi Ambrus, Németh G. Béla,*

42 = = Salamon, 2002: 243.

43 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 162., 193–194.

44 = = Révész, 1997: 96–98.

45 = = N. Pál, 1989: 186.

46 = = Uo. 186–188.

47 = = Papp 2012: 241–242.

Bodnár György, s az akkor még szabadlábon lévő Fekete Sándor. A vitáról értesülvén Király István renegátoknak bélyegezte meg a vitában felszólalókat."[48] Czine felszólalását többen meggondolatlannak, felelőtlennek tartották, hiszen a Nagy Imre elleni koncepciós perhez hasonlította a népi írók elleni állásfoglalást.[49] Sőtér István igazgató felháborodott munkatársa viselkedésén, mert joggal tartott attól, hogy az intézetben elhangzott „pártellenes" vélemények hamar az illetékes politikusok fülébe fognak jutni, s ez az egész kutatóhelyet rossz színben tüntetheti fel.[50]

A vitában főszerepet vállaló, a népi írók mellett látványosan kiálló Czine Mihályt 1948-ban vették fel a híres, de éppen átalakulóban lévő, autonómiáját elvesztő (majd 1950-ben megszűnő) budapesti Eötvös Collegiumba, ahol felfigyelt rá Király István.[51] Ekkor kezdődik évtizedekig tartó, ellentmondásos tanár-diák, illetve munkatársi viszonyuk. Czine sok kortársához hasonlóan belépett az MDP-be, mert hitt abban, hogy ez a rendszer, amely neki is lehetőséget adott a felemelkedésre, képes lesz azokon a szegényeken segíteni, akik közül ő maga jött. Néhány év alatt ő is csalódik a rezsimben. 1953-ban fejezi be magyar–történelem szakon az egyetemet. 1952–1955 között aspiráns, 1956-tól az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lesz. 1964-től tanított az ELTE bölcsészkarán.[52] Prédikátori eltökéltséggel járta élete során az ország művelődési házait és könyvtárait, hogy közérthető nyelven előadásokat tartson a XX. századi, nemzeti elköteleződésű íróinkról. Vállalta ezt annak ellenére, hogy a létező szocializmus alatt olykor egzisztenciálisan is veszélyes volt a népi írókat látványosan dicsérni.[53] Az 1956-os forradalom eltiprása után várták, hogy kérje felvételét az MSZMP-be, de ő ezt 1957. januárban megtagadta, mert nem akart olyan pártnak a tagja lenni, amely írókat csukat le.[54] A már idézett 1957-es intézeti párttitkári jelentés szerint Czine lépését *„a fiatalok között tapasztalható válsággal"* magyarázták, és remélték, hogy előbb-utóbb kérni fogja felvételét a pártba, *„mert kimagaslóan egyik legtehetségesebb fiatal kutató, szegényparaszt származású, komoly, megfontolt ember, akire sokan hallgatnak".*[55] Ez nem történt meg, Bodnár György kollégájával együtt (aki korábban szintén tagja volt az MDP-nek) „örökös pártonkívüliek" maradtak.[56] A népi írók mellett élete végéig elkötelezett Czine másokkal ellentétben bátran kiállt véleménye mellett, nem csoda, hogy az 1958-as nyári „vitán" is szembeszállt a hivatalos álláspontal. Részben az ő felszólalása miatt kellett egy újabb összejövetelt

48 = = Salamon, 2002: 254.
49 = = Szőnyei, 2012: 461.
50 = = Uo. 457.
51 = = Görömbei, 1999: 15.
52 = = Péter (főszerk.), 2000: 360–361.
53 = = Görömbei, 1999: 23. és 26.
54 = = Végh, 2002: 32.
55 = = Simon, 2011: 125.
56 = = Uo. 101.

rendezni a párt állásfoglalásáról, nehogy helyrehozhatatlanná váljon az Intézet és az állampárt kapcsolata.[57]

Az újabb „vitát" igyekeztek jobban előkészíteni. Eleve nem kérték felszólalásra az „ideológiailag megbízhatatlan" irodalomtörténészeket (Oltványi Ambrust, Németh G. Bélát, Komlós Aladárt, Bodnár Györgyöt). Sőtér István a kutatóintézet tíz-tizenkét vezető tagjával egyeztetett felszólalásukról, s megkérte Fekete Sándort, hogy ha Czine ismét kifejtené nézeteit, szálljon vele vitába.[58] „Sziklai Barna" jelentése szerint az 1958. szeptember 8–9-én rendezett vita alapvetően sikeres volt, *„s hiányosságai ellenére állásfoglalásra bírta az Intézet dolgozóit, a tagság politikai kérdésekben is nyilatkozott. Nagyszámú értékes hozzászólás kiszélesítette és elmélyítette a párt határozatát.* [...] *belső, egyéni tisztulási folyamatot indított be."*[59] (Az intézmény néhány évvel későbbi munkabeszámolója hasonlóan ír a vitáról, mely *„tisztítóan hatott az Intézet életére.")*[60] „Sziklai Barna" bíráló megjegyzéseit sem hallgatta el: szerinte a vitát előkészítés nélküli gyorsasággal rendezték meg, állítólag a történészeket akarták megelőzni[61] (az MTA Történettudományi Intézete néhány nappal később, szeptember 12-én rendezte meg vitáját a népi írókról).[62] „Sziklai" jelentése szerint 1956-ról alig ejtettek szót, a *„revizionizmus és a népi írók ideológiájának kapcsolata szükségszerű és véletlen együttműködése pedig fel sem vetődött. Az érdembeli hozzászólásokra is jellemző volt, hogy inkább értéken alul mérték fel a népiesek felszabadulás előtti tevékenységét s 1956-ot alig említették."*[63] A „szektás hibák" is háttérbe szorultak, a felszólalók egy része jól összerakott mondatok mögé rejtette véleményét, anélkül hogy egyértelműen kiállt volna az állásfoglalás mellett. A hozzászólások nagy részét nem a meggyőződés és a meggyőzés, hanem inkább a kényszer („leckefölmondás") jellemezte (kivéve Szauder József, Fekete Sándor és Tóth Dezső hozzászólásait).[64]

„Sziklai Barna" néhány hozzászólásra részletesen is kitért: Varjas Béla szerinte *„arisztokratikus cinizmussal valósággal gúnyt űzött a határozatból (nagyon ügyesen) amikor a népi írók irodalomszemléletéről beszélt".*[65] Varjas kifejtette, hogy Féja Géza

57 = = Szőnyei, 2012: 457.

58 = = Uo. 458. és 460.

59 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 98. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies" vitáról, 1958. szeptember 22.

60 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 86.

61 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 98. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies" vitáról, 1958. szeptember 22.

62 = = Történészvita, 1958: 732–757.

63 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies" vitáról, 1958. szeptember 22.

64 = = Uo. Vö. Szőnyei, 2012: 459.

65 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies" vitáról, 1958. szeptember 22.

Irodalomtörténetének[66] középkorral foglalkozó részei *„banálisak s már a népi írók sem becsülték”,* ráadásul „nem jellemző felfogása a népi írókra. Mégis őt boncolgatta” Varjas, s végeredményben *„kitért a feladat megválaszolása elől”.*[67] Az ELTE-ről meghívott vendég, Koczkás Sándor, aki „Krasznai József” fedőnéven maga is jelentett a politikai rendőrségnek a vitáról,[68] *„irodalomtörténeti problémákat és motívumokat feszegetett, de állást lényegében nem foglalt”.*[69]

Nem úgy Czine Mihály, aki fenntartotta júliusban kifejtett nézeteit. Míg a legtöbb hozzászóló kiállt a pártállásfoglalás mellett (igaz, többen elkerülték a vita tárgyát, és más irodalomtörténeti problémák taglalásába kezdtek, mint fentebb is olvasható), addig Czine – egyedüliként a megjelentek között – újfent szembeszállt azzal,[70] s kijelentette, hogy ő a népi írók mozgalmát ma is egy, sok harmadikutas s nacionalista nézettel telített, *„de lényegében a paraszti demokratizmust kifejező mozgalomnak látja”.*[71] „Sziklai” kénytelen volt elismerni, hogy Czine a téma *„egyik legalaposabb ismerője”,* de *„belülről, s nem elég kritikusan”* szemléli a népi írók helyzetét, irodalmi teljesítményüket túlbecsüli, és *„könnyűszerrel talál menlevelet számukra”.* Igaz, azt is elismerte, hogy Czine *„számos megszívlelendő mozzanatot említett”.*[72] Czine több kérdésben egyetértett az állásfoglalással, azonban *„ha nem is hetvenkedő kuruckodásból, de a tájékozott ember fölényével”* ellent is mondott neki, amire a Tolnai Gábor felületes felszólalásában előforduló hibák kínáltak számára lehetőséget. Tolnai nemcsak hibásan, de a „keményvonalas” kommunistákra jellemző szigorral szólt hozzá a „vitához”, a népieket a legkeményebben elítélő véleményekhez hasonlóan: úgy vélte, hogy a népi írók tevékenysége *„attól a pillanattól kezdve – 1949-től kezdve – válik ellentmondásossá, sok esetben máris reakcióssá, amikor kezdünk áttérni a szocialista formákra. Ezeknek a vonásoknak reakciós volta az ellenforradalom előkészítése idején válik nyilvánvalóvá.* [...] *a népiesek nacionalizmusa* [...] *provinciális, elavult, retrográd nacionalizmus, és egész működésük ezáltal provinciális jelenség, néhány, a legjobb periódusokban létrejött nagy alkotásukat leszámítva.”*[73]

A kétnapos ülésszak zárásaként az intézet munkatervet adott ki, melyben rögzítették, hogy folytatják a népi mozgalommal kapcsolatos kutatásaikat. „Sziklai Barna” azonban számos kivetnivalót talált ebben: *„A kiadott munkaprogram több szempont-*

66 = = Az ügynök minden bizonnyal Féja *Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1772-ig* című, 1937-ben megjelent könyvére utalt.

67 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies” vitáról, 1958. szeptember 22.

68 = = Szőnyei, 2012: 458.

69 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies” vitáról, 1958. szeptember 22.

70 = = Végh, 2002: 63.

71 = = Sz. M., 1958: 438.

72 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies” vitáról, 1958. szeptember 22. Vö. Szőnyei, 2012: 459.

73 = = Salamon, 2002: 255.

ból hiányos, torz, s nem eléggé átgondolt. 1. indokolatlanul nagy terhet rak a XX. szd. osztályra, 2. túl nagy nimbuszt csinál a népi íróknak, 3. eredményei hosszú idő után gyümölcsöznek, 4. van egy bizonyos kampány íze s ezen az sem változtat, hogy túlságosan hosszúra nyúlik. Éppen ezért jobban kapcsolatba kellene hozni egyéb irodalomtörténeti problémák megoldásával."[74] Sebestyén Sándor rendőr őrnagy elégedett volt az ügynök jelentésével: *„elfogadhatjuk* – írta – *az ügynök véleményét, mely szerint a felszólalók nem elég elvileg szóltak az állásfoglalás kérdéseihez és különösen igyekeztek kerülni saját viszonyukat a népiesek és a revizionizmus kérdéseihez.* [...] *A vita egészében igen hasznos volt, mert állásfoglalásra kényszerített sok egyébként mélyen hallgató személyt, és ismételten ráirányította a szakemberek figyelmét a népiesek kérdésének kritikai vizsgálatára."*[75]

Czine felszólalását kivéve a „vita" nem okozott különösebb feszültséget (bár Czine érveivel többen szembeszálltak, pl. Fekete Sándor is az előre egyeztetett forgatókönyv szerint),[76] *„idősebb s fiatalabb kutatók egyaránt meggyőzően fejtették ki, hogy az állásfoglalás értékelését tartják helyesnek".*[77] A pártszervek azonban nem voltak maradéktalanul megelégedve, nem felejtették el, hogy néhány irodalomtörténésznél *„érezhető volt* [...] *egy bizonyos kötelességszerű vállalása a feladatnak, a problémáknak nem mély felvetésével".*[78] Ugyanakkor elismerték, hogy az intézet ülésszaka az irodalmi élet, továbbá az irodalmi kutatás fejlődése szempontjából jelentős hatású volt.[79] Intézeti szinten nem lett negatív következménye a vitának, de az egyéni sorsokat illetően már igen. Czine felszólalása során egy életre megsértette a jelen lévő Aczél Györgyöt, aki a szocialista rendszer bukásáig ahol tudta, megkeserítette Czine életét.[80] Az intézet legtehetségesebb fiatal tudósának tartott Czine számos olyan tanulmányt és könyvet írt, amik nem jelenhettek meg, emellett korlátozták vidéki előadókörútjait, bizonyos megyékből kitiltották, késleltették egyetemi tanári kinevezését, megakadályozták akadémiai taggá választását.[81] Hogy mégsem sikerült teljesen ellehetetleníteni, az valószínűleg a Király Istvánhoz fűződő barátságának volt köszönhető. Viszonyuk nem volt mindig felhőtlen. „Sziklai Barna" 1960. május 4-i

74 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 99. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézetben lezajlott „népies" vitáról, 1958. szeptember 22.

75 = = Uo. 100.

76 = = Szőnyei, 2012: 458.

77 = = Sz. M., 1958: 438.

78 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 86. A politikai rendőrség szerint a viták *„csak erősítették a népieseket abban, hogy támogatóik vannak, akik nem a párt állásfoglalással, hanem velük értenek egyet"*. ÁBTL 3.1.5. O–11803/2. „Ellenállók." 40. Jelentés. A népi írók között lévő helyzet a párt állásfoglalása után, 1958. december 11.

79 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az az Agit-Prop. Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról (1961. november 20.). 4.

80 = = Végh, 2002: 63.

81 = = Görömbei, 1999: 18.

jelentésében beszámolt arról, hogy Király 1957 végén, 1958 elején elmesélte neki, hogy 1955–1956-ban Czinét „jobboldali elhajlónak", ingadozó alaknak tartotta, de 1956 októberének végén közölte vele, hogy az „ellenforradalom" radikalizálódása miatti általános „jobbratolódásban" már nem tekinti Czinét ellenségnek, mert lényegében egy táborba tartoznak.[82]

= = = Gerelyes Endre megfigyelése

Az MTA Irodalomtörténeti Intézetének érdekes figurája volt a fiatalon meghalt író, újságíró, Gerelyes Endre, aki az 1950-es évek végén, még írói bemutatkozása előtt dolgozott a kutatóhelyen. Gerelyes Endre 1935-ben született Hatvanban, egy vasúti pénztárnok fiaként. 1951-től a Salgótarjáni Vasas ökölvívója, illetve atlétája volt. 1953-ban érettségizett Salgótarjánban. Elvégezte az ELTE magyar–történelem szakát, 1957-ben tanári oklevelet szerzett. 1957-től 1958 végéig az MTA ITI Bibliográfiai Osztályán foglalkoztatták, utána a budapesti Márvány utcai középiskola tanáraként kereste kenyerét. 1960-ban megjelent *Kilenc perc* című novellája az *Élet és Irodalom*ban, ezzel országos feltűnést keltett. Még ugyanebben az évben film készült az írásból Wiedermann Károly rendezésében, melyben maga Gerelyes játszotta az ökölvívó főhőst. 1961-ben – generációjából az elsők között – már önálló novelláskötete jelent meg *(Kövek között).* Bejárta a Mátra falvait, ahol riportokat készített. Szociográfiai érdeklődése miatt egy ideig a badacsonytomaji bazaltbányában is munkát vállalt. 1963 és 1965 között a szegedi tanárképző főiskola adjunktusa volt, közben 1964-ben megkapta a Gábor Andor-díjat. 1966-ban az *Új Írás,* 1967-ben az *Esti Hírlap,* majd egy üzemi lap munkatársa lett. Novelláiban sokszor „kellemetlen" témákkal (boncolással, vakokkal stb.) foglalkozott. Az irodalomtörténet a magyar realista hagyomány folytatójának tartja. 1973-ban hunyt el, utcai baleset következtében.[83]

„Sziklai Barna" még írói sikerei előtt jelentett róla. Az állambiztonságot ugyanis igencsak érdekelte Gerelyes Endre személye. Az Irodalomtörténeti Intézet gyakornoka Nógrád megyében nőtt fel, több ismerőse részt vett az 1956-os szabadságharcban. Az ún. „Zsélyi és társai" fedőnevű ügyben is szerepelt, mint fővárosi kapcsolat.[84] A kommunisták által „ellenforradalminak" bélyegzett eseményekben ugyan nem játszott tevőleges szerepet, mindez a politikai rendőrséget nem izgatta különösebben: Gerelyest Szekeres Lászlóval figyeltették. 1957–1958-ban mindketten a Jókai Mór műveinek kritikai kiadásán dolgozó munkacsoport által gyűjtött cédulaanyagot ellenőrizték, így Szekeresnek volt alkalma közelebbről is megismerkednie salgótarjáni kollégájával. Azt írta 1958. október 13-án, hogy Gerelyes műveltsége, *„politikai szemlélete, érdeklődése az átlagos egyetemi hallgató színvonalán mozog.* [...] *A marxizmust*

82 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 252. Jelentés. Czine Mihályról és Bodnár Györgyről. 1960. május 4.

83 = = Markó (főszerk.), 2001: 976.; Péter (főszerk.), 2000: 730.

84 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 161. Jelentés Jókai-kritikai kiadásról, 1959. február 12.; Szőnyei, 2012: 991.

lényegében nem ismeri, nem nagyon ambicionálja, hogy megismerje. Az egészet csak nagyon »muszáj« kérdés-ként kezeli. Általában hitelt ad a meglehetősen gyenge színvonalú, kispolgári pletykáknak, melyek zömmel reakciós beállítottságúak." Majd hozzátette: *„Különösebb meggyőződés nélküli, »színtelen-szagtalan« ember, akinél sem tudományos ambíciói, sem politikai hovatartozása nem indokolja, hogy kutató legyen."* Gerelyes *„szeretné, ha minél jobb véleménnyel lennének róla.* [...] *Gyakran forgolódik Kemény G. Gábor, a bibliográfiai osztály vezetője körül. A mennyasszonya egyetemi hallgató, kis karrierista. A hozzám való viszonya közvetlen, szívélyes, gyakran dicsér, s gyakran ösztönöz arra, hogy csináljunk olyan munkát ami »pénzt hoz a házhoz.«"*[85]

A jelentésben említett mennyasszony, a szintén salgótarjáni Schlattner Edit akkor harmadéves magyar–francia szakos, diákszállóban lakó egyetemista volt. Mivel Szekeres utasítást kapott, hogy ismerkedjen meg vele, beszédbe elegyedett az ifjú hölggyel, aki szerinte *„általános műveltség terén lényegesen felette áll vőlegényének.* [...] *Ami a politikai beállítottságát illeti, nem nagyon érdeklődik, amolyan kispolgári formális demokratizmusban szenved. Nem érdeklik az elvi politikai problémák. Túlságosan el van foglalva saját magával, egyéni problémáival, öltözködésével stb. Egyébként nagyon jó társalgó, ügyes, eleven gondolkozású, viszonylag közlékeny s szellemes hallgató benyomását kelti."*[86]

Az állambiztonság a végére akart járni annak, hogy Gerelyesnek volt-e tényleges köze a nógrádi „ellenforradalmi eseményekhez". Utasították „Sziklai Barnát", hogy tegyen említést (fiktív) barátjáról, aki Miskolcon él, és akit *„ideje volna meglátogatni"*, hátha felveti Gerelyes a közös utazás ötletét. Az ifjú bibliográfus azonban *„nem mutatott érdeklődést a téma iránt, s nem tett említést arról, hogy érdekli őt Miskolc, vagy Észak-Magyarország"*. A tartótiszt mindenesetre utasította ügynökét, hogy mélyítse el a barátságot Gerelyessel és továbbra is próbálja meg kideríteni kapcsolatait. Közben kiderült, hogy Gerelyest előző, XIII. kerületi otthonában 1958 nyarán rendőrök keresték, ami hozzájárult ahhoz, hogy az egykori bokszoló lakást cseréljen. Erről természetesen mélyen hallgatott, és a rossz fűtési viszonyokkal magyarázta váratlan költözködése okát.[87] A jelentés írásakor mennyasszonyának nagybátyjánál lakott.[88]

„Sziklai Barna" nem sokkal később újabb információkat jutatott el a Belügyminisztériumba Schlattner Editről. Kiderült, hogy a salgótarjáni leánynak nehéz gyerekkora volt: 1955-ben elhunyt apja bányatisztviselő volt, de sokszor elitta egész havi fizetését. Edit 1952-ben ismerkedett meg Gerelyes Endrével, s bár a lány szülei eredetileg hevesen ellenezték viszonyukat, 1959 nyarára tervezték esküvőjüket, legfőbb gondjuk – az ország sok pályakezdő fiataljához hasonlóan – a lakáskérdés volt. Semmiképpen sem akartak rokonokhoz bútorozni, ezért azt tervezték, hogy ideig-

85 = = Uo. 112. Jelentés Gerelyes Endre ügyében, 1958. október 13.

86 = = Uo. 119. Jelentés Gerelyes Endréről, 1958. november 11.

87 = = Uo. 122. Jelentés Gerelyes Endréről, 1958. november 11.

88 = = Uo. 152. Jelentés Gerelyes Endréről, 1958. november 26.

lenesen vesznek egy lakást, ha Schlattnernek sikerül pénzzé tennie eladó telkét. Hosszú távon az Üllői út környékére akartak költözni, mert ott volt Edit nevén egy öröklakás, ahol azonban egy idős, hozzátartozók nélküli hölgy élt, akinek csak a halála után lehetett átvenni az otthonát. A politikai rendőrség értékesnek ítélte a jelentést, foglalkozni kezdtek Schlattnerrel, mert feltételezték, hogy talán ő is tud valamit az 1956-os nógrádi „felkelőkről".[89]

1958 decemberében Nagy Miklós, a Jókai kritikai kiadás szerkesztője közölte Gerelyessel, hogy az Irodalomtörténeti Intézet politikai okokból kénytelen tőle megválni. A leendő író felháborodott, és december 10-én közölte Szekeres Lászlóval, hogy nem csinált semmi gyanúsat, és hogy utána fog járni, hogy kinek „köszönheti" kirúgását.[90] Bár Sőtér István szakmai teljesítményével sem volt megelégedve, minden jel arra mutat, hogy valóban politikai okokból távolították el a Nógrád megyei fiatalt a Ménesi útról.[91] Az nem bizonyítható, hogy Szekeres jelentéseivel elősegítette-e Gerelyes eltávolítását, de abban szerepe lehetett, hogy az MTA megvizsgálta intézeteinek külső kutatóit. Szekeres ugyanis beszámolt ugyanebben a jelentésében arról is, hogy a Jókai kritikai kiadásba olyanok is bekapcsolódtak, *„akiknek politikai magatartásuk joggal kifogásolható".* Például Orosz László, aki nyolc és fél hónapot ült 1956-os tevékenysége miatt, vagy Kulcsár Péter, akit maga Sőtér ajánlott, s aki több könyvkiadónál is megpróbált állást találni, de „Sziklai Barna" tudott egy Vass Zsuzsa nevű hölgyről is, aki 700 Ft-ot kapott munkájáért, de még maga Nagy Miklós sem látta soha. A tartótiszt levonta a következtetést: *„A Jókai kiadás elkészítésében résztvevő személyek összetétele rávilágít arra, hogy a tudományos intézetek igen sok olyan személyt foglalkoztatnak, státuson kívül, külső munkatárs, vagy egyéb módon, akik politikailag megbízhatatlanok."* Ezért a politikai rendőrség javasolta az MTA-nak, hogy nézze meg, kik vesznek részt státuson kívüli munkában.[92] Jelentésével tehát Szekeres László hozzájárult ahhoz, hogy a rendszer számára gyanúsnak nyilvánított embereket meghurcoljanak: a következő év elején az Irodalomtörténeti Intézet megvált Orosztól és Kulcsártól is, mert *„politikai bajok"* voltak velük, *„bár senki sem tud különösebb kifogást ellenük".*[93] Orosz eltávolítása után az Ady Endre-bibliográfia összeállításán munkálkodó csoport külső munkatársa lett az ELTE-n,[94] Kulcsár pedig egyetemi könyvtárosként helyezkedett el Szegeden.

89 = = Uo. 128. Jelentés Schlattner Editről, 1958. november 18.

90 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 148. A Jókai „munkaközösség" és Gerelyes Endre megnyilvánulása, 1958. december 19.

91 = = Uo. 122. Jelentés Gerelyes Endréről, 1958. november 11.; uo. 148. A Jókai „munkaközösség" és Gerelyes Endre megnyilvánulása, 1958. december 19.; uo. 161. Jelentés a Jókai-kritikai kiadásról, 1959. február 12.

92 = = Uo. 149. A Jókai „munkaközösség" és Gerelyes Endre megnyilvánulása. 1958. december 19.

93 = = Uo. 160. Jelentés Jókai-kritikai kiadásról. 1959. február 12.

94 = = Kelevéz, 2007: 187.; ÁBTL 3.1.2. M–41884. 148. A Jókai „munkaközösség" és Gerelyes Endre megnyilvánulása. 1958. december 19.

Mint már szó volt róla, az Intézettől való elbocsátása után Gerelyes középiskolai tanár lett Budapesten. 1959. február elején közölte „Sziklai Barnával", hogy hiába igyekszik utánajárni kirúgásának, senki sem mond semmit. Arra gyanakodott, hogy talán salgótarjáni baráti köréből jelenthette fel valaki, ugyanis 1956. november 4. után szórakozás közben kifejtette társasága előtt korántsem pozitív véleményét a szovjet intervencióról, amit valaki elfecseghetett. *„Csak ez kísérheti a múltjából, mert sem azelőtt, sem azóta soha senkivel nem beszélt ilyen természetű politikai kérdésekről"* – mondta az ügynöknek.[95] Szekeres László feladatul kapta tartótisztjétől, hogy keresse fel Gerelyest a lakásán, s ott beszélgessen el vele „meghitten" 1956-os cselekedeteiről és nógrádi barátairól.[96] „Sziklai Barna" dossziéjában azonban nincs nyoma annak, hogy Gerelyes meghívta volna az ügynököt.

Sok „ellenforradalmi cselekedetről" egyébként sem tudott volna beszámolni. Ugyan október 23-án barátnőjével együtt ő is részt vett az egyetemisták felvonulásán, szemtanúja volt a Rádió ostromának, a fegyveres harcoknak, de ő maga nem csatlakozott egyik felkelő csoporthoz sem. Október végén hazautazott Edittel Salgótarjánba, ahol felszólalt a pedagógusok gyűlésén. Beszéde nem volt gyújtó hangú, a szemtanú hitelességével akart tájékoztatást adni hallgatóságának. Beszélt a többpártrendszer szükségességéről, külön hangsúlyozva, hogy abban a kommunista pártnak is meglenne a maga szerepe, és a demokrácia helyreállításának igényéről. Óvta közönségét az elhamarkodott ítéletalkotástól és meggondolatlanságoktól. November 1-jén a *Nógrád Népe* című lapban megjelent cikkében viszont már hatni is kívánt földijeire. A „nép élet-halál harcáról", „ezrek heroizmusáról" írt, és a testvérgyilkosság szörnyű vétkéről, melyért százakat fog majd megjelölni a „káini bélyeg".[97] Gerelyes minden bizonnyal azért is volt gyanús a politikai rendőrség számára, mert ismerte Lénárt Andort, aki 1956-ban a Nógrád megyei nemzeti bizottság elnökségének titkára volt. (Lénártot 1957. október 14-én, Sartórisz Kálmán és társai perében 12 évre és teljes vagyonelkobzásra ítélte a Nógrád Megyei Bíróság.)[98]

Gerelyes Endréről néhány hónappal később, 1959 áprilisában jelentett „Sziklai Barna". Időközben Budapest II. kerületében *„KISZ csúcsvezető tanár"* lett, és tréfásan közölte Nagy Miklóssal (meg az ügynökkel), hogy *„majd ha pártfunkcionárius lesz, utánanéz annak, hogy kik tették ki az intézetből. Megemlítette Szekeresnek azt is, hogy olyan hír jutott hozzá, mely szerint ő a rendőrség megfigyelése alatt állt volna. Ez – véleménye szerint – nem igaz, mert csak arról lehetett szó, hogy összetévesztették Pomogátsal* [sic!], *aki tényleg rendőri megfigyelés alatt állott. Ezt csak azért nem mond-*

95 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 168. Jelentés Gerelyes Endréről és Németh Gézáról, 1959. február 27.; Szőnyei, 2012: 991.

96 = = Uo. 171. Jelentés. Gerelyes Endréről és Németh Gézáról, 1959. február 27.

97 = = Bozó, 1991: 198–201.

98 = = Á. Varga (szerk.), 1996: 55.

ta el senkinek, mert nem akarta, hogy Pomogáts bajba kerüljön." (Pomogáts Béla irodalomtörténész így is bajba került, de Gerelyestől függetlenül.) A jelentésből kiderült az is, hogy Nagy Miklós igyekezett segíteni egykori salgótarjáni kollégáját, pénzért egy-két, a Jókai kritikai kiadásokhoz szükséges bibliográfiai munkával bízta meg Gerelyest. Sebestyén Sándor tartótiszt úgy vélte, hogy ha Gerelyes Endre valóban KISZ-vezető, akkor javasolni kell a leváltását. Az őrnagy elégedett lehetett, ugyanis Szekeres végre elérte, hogy Gerelyes és menyasszonya meghívják őt egy salgótarjáni kirándulásra. A tartótiszt oda is írta a jelentés végére, hogy „Sziklai Barnát" *„leutaztatjuk Salgótarjánba azzal a feladattal, hogy ismerkedjem és barátkozzon meg Zsályi Gyulával",*[99] a feltételezett nógrádi „ellenforradalmár csoport" tagjával. Nem tudjuk, mi lett az utazás eredménye, mert több jelentés nem található a dossziéban Gerelyes Endréről, aki a következő évben, 1960-ban váratlanul berobbant a magyar irodalmi életbe.

„Sziklai Barna" nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a politikai rendőrség felfigyeljen a karrieristának beállított Schlattner Editre, aki aztán összeházasodott Gerelyessel, majd lányuk született. A magyar–francia szakot végzett asszony nyelvtudását csakhamar kamatoztathatta: beszervezték, később kinevezték hírszerző tisztnek. Az 1980-as években a párizsi Magyar Intézetben is feltűnt (1990 végén hívták haza). Felesége belügyes szerepéről férje is tudott.[100] Gerelyest ugyan nem korlátozták a pártszervek, de legalábbis némi gyanakvással figyelték tevékenységét. A kultúrpolitika irányítóinak az volt a problémája vele és nemzedékével, hogy *„nem kötődnek sehová, írásaikban szinte semmit sem mutatnak világnézeti hovatartozásukból; hiteles, jó emberi típusokat, munkáskörnyezeteket mutatnak be, a hangsúlyt azonban lehetőleg a politikamentes emberi érzésekre helyezik".*[101] A váratlan siker után kibontakozó Gerelyes néhány év alatt egyre frusztráltabb lett, írói elismertségéért sokat kellett harcolnia, voltak, akik gyökértelen, példakép nélküli szerzőnek bélyegezték, nem tekintették „igazi" alkotónak, „hunyó csillagot" láttak csak benne. Mások elismerték, a magyar próza megújítójának tartották, de az egykori bokszoló lelki nyugalmát hamar kikezdték a támadások. Az 1960-as évek végére komoly válságba került.[102] Inni kezdett, és nejének szigorúan titkos ügyeiről is fecsegett, az állambiztonsági figyelmeztetés ellenére. Váratlan halála így joggal adhat okot találgatásra: 1973-ban, egy vonatútról hazatérve (a hivatalos magyarázat szerint váratlanul) összeesett, és beverte a fejét a peron szélébe. Hazament, fejfájásra panaszkodott, de nem hívtak or-

99 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 176–178. Jelentés, 1959. április 14.

100 = = Nagy, 2004: 268–269.

101 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/2. ő. e. Irodalompolitikánk új vonásai a művelődéspolitikai irányelvek megjelenése óta (1962). 45.

102 = = Bozó, 1991: 202–205. Az író kiábrándulását tükrözi utolsó műve, az 1973-ban megjelent *Isten veled, Lancelot!* című kisregény is. Péter (főszerk.), 2000: 730.

vost, másnap meghalt.[103] Szándékosan alakították így a körülményeket, vagy pusztán szerencsétlen baleset vezetett a tragédiához?[104]

= = = Meghurcolások, elbocsátások

Mint már szó volt róla, a pártvezetőség korántsem volt megelégedve az Irodalomtörténeti Intézettel, illetve az MTA egyéb szerveivel. Az MSZMP PB 1958. július 22-i ülésén foglalkozott az Akadémia politikai helyzetével, és az összes testületre kiterjedő ellenőrzést helyezett kilátásba: *„Aki mint reakciós, politikai tevékenységet fejt ki, megfelelő idő után felelősségre kell vonni.* [...] *A Politikai Bizottság célszerűnek tartja az apparátus személyi állományának felülvizsgálatát és további megerősítését."*[105] Marosán György szokásához híven kemény hangot ütött meg: *„A párt nem tudja, nem ismeri a képet, hogy is állunk az Akadémián. Nem akarom vádolni a Tudományos és Kulturális Osztályt, de lehet egy kicsit politikusabban is csinálni a dolgokat. 1949-ben megmondtuk, kitől kell megszabadulni, hogy az Akadémia élete, fejlődése elé gát ne kerüljön, és nem tudok megszabadulni attól, hogy 1956-ban milyen szerepet töltött be az Akadémia.* [...] *Én szükségesnek tartom most is megmondani, hogy az előterjesztéssel kapcsolatban kritikai megjegyzéseket tegyünk."*[106] Kádár János akadémiai tagok kizárására, az apparátus megtisztítására tett javaslatot: *„Nem állíthatjuk, hogy csupa proletárforradalmár legyen az Akadémia tagja. Azt viszont állíthatjuk, hogy reakciós nézetet hirdetni, reakciót támogatni a világ legnagyobb tudósának sincs joga. Akármilyen nagy tudós és ilyet csinál, eltávolítjuk az Akadémiáról.* [...] *Harcolni kell a bizonyos autonomista nézetek ellen, hogy a tudományos intézmények tudósainak nincs a politikához semmi közük?!* [...] *Az Akadémián erősnek kell lennie az antiimperialista vonásnak. Az Akadémia ne legyen a pártpolitika fő fóruma, de legyen a dialektikus materializmus módszerének fóruma, a népi demokratikus rendszer mellett..."*[107] Ekkor az MTA-hoz 30 tudományos intézet tartozott, de voltak olyanok, ahol nem volt önálló pártszervezet.[108] Bár az Irodalomtörténeti Intézet nem tartozott ezek közé, több munkatársa nehéz helyzetbe került. Mint már utaltam rá, „Sziklai Barna" jelentései is erősítették a Ménesi úti intézménnyel szembeni gyanakvást.

1958 őszén tehát küszöbön állt több irodalomtörténész ellenőrzése és elbocsátása, de erről mit sem tudtak a tudósok, akik szabadidejükben igyekeztek baráti asztaltársaságot szervezni, ez volt az ún. „Kruzsok". A szakkör vagy baráti kör meg-

103 = = Nagy, 2004: 268.

104 = = Állambiztonsági forrásból tudjuk azt is, hogy az 1976-ban Szigligeten nyaraló írók úgy vélekedtek, számos tehetséges kortársuk (Soós Imre, Sarkadi Imre, Domján Edit, Gerelyes Endre, Latinovits Zoltán) korai halálában szerepet játszott maga a rendszer is, melyben meghaltak. Szőnyei, 2012: 991.

105 = = Közli: Simon, 2011: 397.

106 = = Uo. 398.

107 = = Uo. 400.

108 = = Uo. 402.

nevezésére használt orosz kifejezést a nyelvészek terjesztették el hazánkban: az 1870-es években Budenz József, az 1950-es években pedig Pais Dezső igyekezett kollégáit összegyűjteni kedd esti beszélgetésekre. Ezt akarták átvenni az irodalomtörténészek is.[109] „Sziklai Barna" szerint már 1957-ben megjelent erre az igény, Nagy Miklós javaslata szerint a hetente összeülő csoport gerincét az ELTE BTK oktatói, Németh G. Béla szerint viszont az Eötvös Collegium egykori hallgatói alkották volna. A tervek azonban nem váltak valóra, mígnem 1958 őszén a szervezést átvette Jenei Ferenc, aki ugyan azt hangsúlyozta Gerelyes Endrének és Szekeres Lászlónak, hogy a kört a fiataloknak kell létrehozniuk, de a háttérben ő volt a fő szervező, miközben folyamatosan a tömörülés „spontán jellegét" hangoztatta.[110]

A Kruzsok 1958. október 8-án alakult meg a Belvárosi Kávéházban. A megbeszélésen részt vett Szekeres László kívül Somogyi Sándor, Pomogáts Béla, Jenei Ferenc, Szabó György, a délszláv irodalmat kutató Vujicsics D. Sztoján, valamint Gerelyes Endre. Jenei Ferenc több alkalommal is felvetette, hogy „közutálatnak örvendő" személyeket fölösleges meghívni, mert úgysem éreznék jól magukat, és amúgy sem jönnének el. Ilyen embernek tartotta Pándi Pált, a népi írók elleni MSZMP-állásfoglalás egyik megfogalmazóját, Waldapfel Józsefet, az ELTE munkásmozgalmi múlttal rendelkező tanszékvezetőjét-intézetigazgatóját, valamint Wéber Antal egyetemi adjunktust. „Sziklai Barna" azt írta róluk, hogy az említettek mind párttagok, *„s van benne valami, hogy utálják őket"*. Hozzátette, hogy mellettük még sokan nem szerepelnek a meghívottak, illetve meghívandók listáján. Az első összejövetelen a legtöbb időt a viccelődés és az egyetemi élmények felelevenítése vitte el. Vujicsics Sztoján mondott egy „reakciós" viccet, mire Jenei közbeszólt, hogy azt még fejezze be, de a jövőben tartózkodjon a társaság a politikai humortól. *„Úgy látszik attól tart* – írta Szekeres –, *hogy ha ez kisvárog, »vörös posztó« lehet valaki szemében."* Sebestyén Sándor rendőr őrnagy szerint igen érdekes az a tevékenység, amit Jenei Ferenc kifejtett a Kruzsok felállítása kapcsán, igaz, nem ő, hanem ifjú kollégái kezdeményezték a baráti kompánia megalakítását. Jelentését kiegészítendő, Szekeres elmondta tartótisztjének, az Irodalomtörténeti Intézet pártszervezete nem tud az összejövetelről, annak ellenére, hogy párttagok (Somogyi Sándor, Szabó György) is akadnak a társaságban. Nyirő József párttitkár, Szabolcsi Miklós osztályvezető és Barla Szabó Ödönné K. Nagy Magda viszont a nem meghívandó személyek között szerepeltek.[111]

Néhány nappal később Klaniczay Tibor és a Régi Magyar Osztály élén álló Gerézdi Rabán közölte Jenei Ferenccel, hogy egyelőre/átmenetileg fel kellene oszlatni a frissen alapított Kruzsokot, mert a párt és a szakszervezet tudta nélkül létre-

109 = = Szőnyei, 2012: 134.

110 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 105–106. Jelentés az irodalomtörténeti „Kruzsokról", 1958. október 13.

111 = = Uo. M–41884. 106–107. Jelentés az irodalomtörténeti „Kruzsokról", 1958. október 13. Vö. Szőnyei, 2012: 134.

hozott „gyanús" csoportosulásnak tűnhet, 1956. október 23. második évfordulójához közeledve pedig különösen veszélyes lehet minden ehhez hasonló csoportosulás. Sebestyén őrnagy feltételezte, hogy Klaniczayék *„a mostanában folyó letartóztatásoktól"* ijedtek meg, és oszlatták fel ideiglenesen a Kruzsokot. A belügyes valószínűleg sajnálta, hogy ilyen gyorsan felszámolták a kávéházi beszélgetéseket, mert az azokon részt vevő Szekeresen keresztül információkat szerezhetett volna több irodalomtörténész véleményéről, politikai nézeteiről is.[112]

A gyorsan megalakuló és még gyorsabban feloszló Kruzsok miatt csalódott Jenei Ferencről érdekes jellemzést adott Szekeres László. Leírta, hogy az egykori győri levéltáros kiskora óta *„sánta, félszeg, tele kisebbségi érzéssel. Szomorúan panaszkodott gyermekkori mellőzöttségéről, megaláztatásáról. Nagyon szerencsétlennek érezte magát mindig. Ezzel magyarázza, hogy szakmájában sem tudott dolgozni (irodalomtörténettel)."* Ebből a jelentésből Klaniczay Tibor tudományszervező tevékenységéről is olvashatott a politikai rendőrség tisztje: „Sziklai Barna" szerint Jenei a középkori irodalmat kutató osztályra *„kizárólag Klaniczay Tibor személyes közbelépésével került. Klaniczay volt Garamvölgyi József előtt a II. osztály titkára az Akadémián s ebben a minőségben kezdte el az Intézet megszervezését még 1954 táján. Az ő osztályába kizárólag saját maga válogatta össze az embereit. Garamvölgyi több ízben panaszkodott, hogy akit el akar helyezni, Klaniczay keresztülviszi. Lehetetlen, hogy Jeney-nek az Intézethez kerülésében ne lenne jelentős aktív szerepe."* Ennél is fontosabb, hogy Jenei Ferenc politikai alapállásáról is adatokat szerezhetett az állambiztonság: *„Jeney* [...] *határozott ellenszenvvel figyeli a párt tevékenységének lényegét. Nem fenntartással figyeli a Magyarországon történteket, hanem kifejezetten elítéli mindazt, ami itt történik. A jelenlegi kultúrpolitikát »botrányos«-nak tartja, elszántan gúnyolódik. Nem gyógyult ki az ÁVÓ szidásból sem. A politikai rendőrség az ő szemében most is »állatbanda.« A kruzsok megszüntetésének okát azzal magyarázta, hogy »hátha ezek az állatok még ebbe is beleütik az orrukat.«"* A jelentéshez írt megjegyzésében a tartótiszt megemlítette, hogy Jeneit 1945 előtti tevékenysége miatt internálták, levéltárvezetőként kapcsolatot tartott klerikális személyekkel (mivel a győri püspökség iratait őrizte, ha akarta sem tudta volna megkerülni az egyházi szerveket), ráadásul más ügyből kifolyólag ismert volt szembenállása az állambiztonsági szervekkel. (Egy későbbi jelentés szerint egyébként Jeneit egykor ügynökként foglalkoztatták.)[113]

Az MSZMP PB 1958. július 22-i ülésén elhatározottaknak megfelelően 1958 végén megkezdődött az MTA kutatóhelyein tevékenykedők státuszának felülvizsgálata. Ez igen érzékenyen érintette az Irodalomtörténeti Intézetet: 1958 végén, 1959 elején politikai okból eltávolították a határozott idejű szerződéssel dolgozó Lukácsy Sándort, Németh G. Bélát és Oltványi Ambrust, de megvált a Ménesi úti intézmény

112 = = Szőnyei, 2012: 134.

113 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 126–127. Jelentés Jeney Ferencről, 1958. november 14. Vö. Szőnyei, 2012: 134.

Gerelyes Endrétől, Pomogáts Bélától és Kozocsa Sándortól is.[114] „Sziklai Barna" igyekezett részletesen tudósítani a kirúgások utáni intézeti hangulatról. 1958. november 17-én azt vetette papírra, hogy Szauder József saját bevallása szerint érti, miért bocsátották el Oltványit és Németh G. Bélát, de még így sem tudja elfogadni a döntést. A Jókai-munkacsoportból több munkatársat is elvesztő Nagy Miklós pedig azon kesergett, hogy mindig a legjobb embereket viszik el.[115] December 5-én írt jelentésében Szekeres beszámolt arról, hogy Oltványi Ambrus véleménye szerint *„közismert politikai magatartása miatt került el az Intézetből",* emellett úgy vélte, hogy Sőtér és Klaniczay azért küldött el embereket, hogy az ELTE-n dolgozó irodalomtörténészek (közelebbről Waldapfel József és köre) balos támadásaitól megvédjék az Intézetet.[116] Sőtér és Klaniczay joggal tartott Waldapfeltől: a nagy hatalmú tanszékvezető, akadémikus kíméletlenül ki akarta irtani az 1956-os, „revizionista" jelenségeket a tudományos életből. Waldapfel tagja volt a rövid életű, a Kádár-kormányt szélsőbalról kritizáló Táncsics-kör vezetőségének,[117] és a magyar irodalomtörténetírás vezetőjének címére áhítozott, gyűlölte minden vélt vagy valós vetélytársát.[118] (Waldapfel és Klaniczay között az ellentét egyébként régebbi keletű: 1951-ben, amikor már tervezték az irodalomtörténetet kutató intézet felállítását, Waldapfelt szánták igazgatónak, de Klaniczay 1955. július 1-i feljegyzésében úgy vélte, hogy mások mellett a tanszékvezető alkalmatlan lenne egy intézeti kollektíva létrehozására és szilárd vezetésére. Waldapfel József végül az Intézet Tudományos Tanácsának lett a tagja.)[119] Befolyását sikeresen meg tudta őrizni az 1956 utáni ELTÉ-n is, így jogosan tartottak tőle. Hopp Lajos szerint a kutatóhely felülvizsgálatakor mindig ő kritizálta legerősebben az „ideológiai munka" hiányát.[120]

Lukácsy Sándor nehéz helyzetbe került elbocsátásával, mert a céltámogatást nem december végén, hanem már november közepén megvonták tőle. Eltávolítása után újságcikkek írásából tartotta fenn magát. Szekeres jelentése szerint Németh G. Béla neheztelt amiatt, hogy a polgári származású Oltványinak az Irodalomtörténeti Intézet vezetősége megpróbált státuszt szerezni a Magyar Országos Levéltárban (hivatkozva mozgássérült voltára, és hogy világtalan apjának ő az egyetlen eltartója), neki, a paraszt származású tudósnak meg nem. (Oltványi egyébként nem vállalta el az állást, de a levéltár is tiltakozott alkalmazása ellen.)[121] Az igazsághoz hozzátartozik,

114 = = Szőnyei, 2012: 133–135.

115 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 140. Hangulatjelentés és Szauder József megnyilvánulása, 1958. december 4.

116 = = Uo. 144. Hangulat-megnyilvánulások az Irodalomtörténeti Intézetből eltávolítottak részéről, 1958. december 9.

117 = = Standeisky, 1996: 236.

118 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 161.

119 = = Simon, 2011: 40, 44–45, 105.

120 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 263. Jelentés Kiss Ferenc irodalmáról, 1960. május 16.

121 = = Uo. 144–145. Hangulat-megnyilvánulások az Irodalomtörténeti Intézetből eltávolítottak részéről, 1958. december 9. Vö. Szőnyei, 2012: 133.

hogy nemcsak Oltványinak próbált segíteni Sőtér és Klaniczay, a többi elbocsátott munkatársat is igyekeztek lehetőség szerint támogatni. Kozocsa, Pomogáts és Gerelyes egy hónapig célhiteles támogatásban részesült, közben próbáltak újabb állás után nézni. Az Intézet az összes gyakornokától megszabadult, kivéve Vujicsics D. Sztojánt, kinek maradását a kirúgottak sem értették. Sebestyén őrnagy szerint nem volt eléggé átgondolt a tisztogatás, *„mivel a volt gyakornokok úgy értesültek, hogy munkájukkal meg vannak elégedve, így feltételezésük szerint politikai okokból távolítják el őket”.*[122]

Hamarosan Vujicsicsnak is mennie kellett, de előtte jelentést írattak róla „Sziklaival”, mert a politikai rendőrség bejelentést kapott arról, hogy a szerb irodalomtörténész 1956-ban Pécsett *„az egyetemi és a délszláv ifjúság körében ellenforradalmi agitációt és tevékenységet fejtett ki”.*[123] 1959. január 2-án Szekeres azt írta, hogy Vujicsicsot kitűnő képességű kutatónak, a gyakornokok között az egyik legnagyobb ígéretnek tartják, aki politikai hovatartozásáról nem nagyon nyilatkozik, óvatos, bár az ügynök szerint cinikus, és *„a formális demokratizmus tógájában tetszeleg”.*[124] A Politikai Nyomozó Főosztály azért érdeklődött ennyire iránta, mert hálózati személynek akarták beszervezni. Elképzelhető, hogy Vujicsics 1956-ban valóban „ellenforradalmi tevékenységet” folytatott (vagy legalábbis találtak valamit, amivel zsarolni lehetett), mert 1960-ban sikeresen beszervezték. A „Váci” fedőnevet kapta, és 1963-ig jelentett, elsősorban a budapesti jugoszláv nagykövetség munkatársairól, és délvidéki utazásairól informálta az illetékes szerveket. Idővel az összes elbocsátott gyakornoknak sikerült munkát találnia (kivéve Oltványi Ambrust, de ő nem is volt hajlandó állást vállalni, szabadúszó lett), majd a többség néhány évvel később visszakerült az Intézethez.[125] 1958 és 1959 fordulóján viszont – elsősorban az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya, valamint az Akadémia felől érkező nyomás miatt – további 15 munkatárstól kellett megválnia Sőtér Istvánnak és Klaniczay Tibornak. Ezután az lett az intézmény fő feladata, hogy az irodalmi életben elősegítse a konszolidációt.[126]

A 15 személy között volt Fekete Sándor, aki a Rákosi-korban még a rendszer kegyeltje volt, apja vasesztergályosként dolgozott a két háború között, majd részt vett az ellenállásban, a kommunista hatalomátvétel után pedig a Pest Megyei Tanács elnöke lett. Elsőként tüntették ki a Vörös Zászló Érdemrenddel.[127] Fia 1951-től a *Szabad Nép* munkatársa, majd rovatvezetője, 1952-től a szerkesztőbizottság tagja, 1953-

122 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 147. Jelentés, d. n. Vö. Szőnyei, 2012: 135.

123 = = Szőnyei, 2012: 135.

124 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 156. Jelentés Vujicsics Sztojánról, 1959. február 3.

125 = = Szőnyei, 2012: 135.

126 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Agit-Prop. Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról (1961. november 20.). 3.; uo. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról. 71.

127 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 96.

tól pedig Nagy Imre követője lett.[128] 1956-ban támogatta a forradalom kitörését, a szovjet beavatkozás után *Hungaricus* álnéven cikksorozatot írt a „magyar nemzeti demokratikus felkelésről", melyben nem fogadta el a Kádár-kormány hivatalos 1956-értelmezését. Az írást illegálisan terjesztették.[129] Az Irodalomtörténeti Intézetben állást kapó Fekete kezdetben mindössze két emberrel közölte, hogy őt fedi a Hungaricus név: Litván György történésszel és egy bizonyos Hoffmann Gerti nevű hölggyel, akik a röpiratot is sokszorosították.[130] Litván juttatta el az anyagot Kosáry Domokosnak, egykori egyetemi tanárának, akit 1957. november 14-én nyugati diplomatákkal fenntartott kapcsolatai miatt tartóztatott le a politikai rendőrség. A hatóság lefoglalta a szabadságharccal kapcsolatos iratokat, így szereztek tudomást a *Hungaricus*ról. Első kihallgatásakor Kosáry bevallotta, hogy a dokumentumot Litván adta át neki, és a szerzője Fekete Sándor lehet.[131] November végén megkezdődött a nyomozás az illegális röpirat szerzője és terjesztői ellen, 1958. február 15-én elrendelték Fekete külső figyelését.[132] Fekete elmondta ismerősének, Mérei Ferenc pszichológusnak, hogy ő írta a cikksorozatot.[133] A gyermeklélektannal foglalkozó Mérei a magyarországi kommunista diktatúra kezdeteitől folyamatosan szerepelt a mindenkori politikai rendőrség nyilvántartásában, személyét 1958 nyarán kapcsolták Fekete és Litván ügyéhez, őt tették meg a „szervezkedő csoport" vezetőjének.[134] A belügyi szervek szorgosan gyűjtötték a „terhelő bizonyítékokat", aminek köszönhetően 1958. október 14-én a legfelsőbb politikai vezetés hozzájárult Méreiék letartóztatásához. Fekete Sándort 1958. október 18-án vették őrizetbe, decemberben bevallotta, hogy ő a keresett *Hungaricus*.[135]

Fekete letartóztatása általános megdöbbenést keltett az Irodalomtörténeti Intézetben. Kellemetlen találgatásokra adott okot, hogy egy másik munkatárs, a szintén Petőfi Sándor életét kutató Dienes András is váratlanul megbetegedett (a két dolog között nem volt összefüggés). Bár nem mondta, láthatóan Szauder József is megrémült. H. Törő Györgyi, Erdélyi Ilona és Kiss József nem tudták mire vélni Fekete letartóztatását, Bodnár György és Vargha Kálmán pedig nem foglalkozott az esettel. Az általános vélemény az volt, hogy valamilyen súlyos ügybe keveredhetett a *Szabad Nép* egykori rovatvezetője, amely visszanyúlhatott az 1956-os eseményekhez is. A jelentés kapcsán Sebestyén őrnagy megemlítette, hogy „Sziklai" ügynöknek nincs lehetősége alaposabb felderítésre, mert ritkán jár a Ménesi úton, a fentieket néhány szavas beszélgetés alapján vetette papírra. Hozzátette, hogy a Mérei és Fekete

128 = = Szőnyei, 2012: 160.; Péter (főszerk.), 2000: 622–623.

129 = = Szőnyei, 2012: 63–64.

130 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 105.

131 = = Gál, 2009: 12.

132 = = Uo. 13, 16.

133 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 105.

134 = = Uo. 105–106.; Gál, 2009: 24.

135 = = Gál, 2009: 9, 18–19, 29.

elleni hatósági fellépést elítélő megnyilvánulást *„eddig sem hálózati úton, sem a hivatalos kapcsolatok útján”* nem tapasztalt.[136] Ez a későbbiekben sem változott, legalábbis „Sziklai Barna” jelentései erre utalnak. Nem beszéltek az ügyről, mert féltek a következményektől. Fekete Sándort a Mérei Ferenc és társai elleni koncepciós perben 1959. április 1-jén ítélte el a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa, ugyanabban a teremben, ahol 1958. június 15-én kimondták Nagy Imrére és társaira a halálos ítéletet (még a bíró is ugyanaz volt: Vida Ferenc).[137] Fekete ügyében egyetlen mentő tanút hallgattak meg: Sőtér Istvánt, a vádlott egykori főnökét, aki a lehetőségekhez képest igyekezett Fekete védelmében fellépni. Érveit azonban Vida nem vette figyelembe, mondván, hogy azokkal úgysem enyhíthet az irodalomtörténész bűnösségén. Feketét végül kilenc évre ítélték.[138]

Nyolc nappal a tárgyalás befejezése után „Sziklai Barna” jelentette, hogy a perről alig lehet hallani, *„általában csodálkoznak azon, hogy* [Fekete] *ilyen őrültséget csinált, s az a véleményük »magára vessen az, aki belemászott ebbe a hülyeségbe«”.* Jenei Ferenc nem is gondolta soha *„nagyszájú”,* fiatal kollégájáról, hogy ilyen *„őrültségre”* képes. Pándi Pál szerint *„ilyet csak hülye csinál”,* és azt hitte, Fekete okosabb annál, mint hogy ilyen ügybe keveredjen.[139] Kemény szavai ellenére Pándi igencsak szívén viselte Fekete sorsát, akivel az Irodalomtörténeti Intézetben együtt dolgozott az általa vezetett Petőfi-munkacsoportban. Pándi 1961-ben megjelent könyvében *(Petőfi: a költő útja 1844 végéig)* egyetértően idézte az akkor még börtönben ülő Feketét, annak ellenére, hogy korábban több irodalomtörténeti problémáról ellentétesen gondolkodtak. A gesztus nagyon jól esett a *Hungaricus* szerzőjének, ahogyan az is, hogy a keményvonalas irodalomtörténész pénzzel segítette Fekete feleségét, majd Fekete szabadulása után igyekezett elérni, hogy egykori munkatársát visszavegye az Akadémia. Ez fél évvel később, 1963-ban sikerült is, amiben szerepet játszhatott Pándi Aczél Györgyhöz fűződő barátsága is.[140]

Fekete Sándor eljárásával egy időben egy másik irodalomtörténészt is meghurcolt a hatalom. Említettük, hogy Pomogáts Bélát is elbocsátották az Intézetből 1958 végén, annak ellenére, hogy maga Király István is a legtehetségesebb gyakornoknak tartotta a fiatal tudóst.[141] 1959 elején egy ideig még „fű alatt” foglalkoztatta az Intézet, majd egy általános iskolában sikerült állást találnia. Májusban váratlanul őrizetbe vették, s „Acél Gábor” fedőnéven, „politikailag terhelő adatok alapján” beszervezték.[142] Pomogátsot már régóta figyelte az állambiztonság. A huszonéves

136 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 143. Jelentés a Fekete Sándor letartóztatásával kapcsolatos hangulatról, 1958. december 4.

137 = = Gál, 2009: 10, 58.

138 = = Uo. 60–61.

139 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 176. Jelentés, 1959. április 14.

140 = = Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 106–112.

141 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 190. Jelentés Fehér Erzsébetről. 1959. március 6.

142 = = Szőnyei, 2012: 614.

bölcsész 1956-ban eljárt a Petőfi Kör üléseire, részt vett az október 23-i egyetemista felvonulás előkészítésében, a forradalom napjaiban az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságban tevékenykedett, november 4. után a MEFESZ országos vezetőségébe választották.[143] Az Írószövetség december 29-i közgyűléséről ő vitte át a MEFESZ-be sokszorosításra a *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. 1957 februárjában rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették. Az MTA Irodalomtörténeti Intézetének Bibliográfiai Osztályára került gyakornoknak, ahol „Sziklai Barnával" figyeltette a titkosszolgálat. 1958. októberi jelentésében jellegzetes pesti kispolgárként írta le Pomogátsot, akit nemigen foglalkoztat a marxizmus, és nehezen beszél az ország aktuális problémáiról.[144]

A politikai rendőrség szerint Pomogáts olyan baráti társaságba keveredett, amelyben *„keresztény szocialista és burzsoá ideológia alapján"* képzelték el a szovjetellenes erők összehangolását. A valóságban Pomogáts „mindössze" olyan, vele egykorú fiatalokkal tartotta a kapcsolatot, akik gyakran aktuális politikai témákat is megvitattak, de Méreiékhez hasonlóan ők sem jutottak el az „illegális szervezkedésig". Ugyanakkor a fiatal kutató Andorka Rudolf szociológussal gyűjtést szervezett a börtönbe zárt Göncz Árpád családjának támogatására. Mindezeket elmondta az 1959 késő tavaszán őrizetbe vett Pomogáts, de emellett beszélnie kellett Nyugatra emigrált ismerőseiről, a Kruzsok-összejövetelekről és Illyés Gyula híveiről is, akik között ott volt két egykori kollégája, Bodnár György és a Pomogáts által fő hangadóként minősített Czine Mihály.[145] A lefogott tudóssal vallomást írattak, melyben többek között szerepelt Vujicsics Sztoján és Gerelyes Endre neve is.[146] Pomogáts ábrába foglalta az egyes „ellenforradalmi csoportokat", ezen az Irodalomtörténeti Intézet is szerepelt Czinével és Bodnárral. Az ábra alapján az irodalomtörténész úgy vélte, hogy az ITI-ben kb. nyolcan lehetnek olyanok, akik szemben állnak a Kádár-rezsimmel.[147] A saját kezű vallomásban ez a szakasz az *„Ellenforradalmi ifjúsági egységfront"* cím alatt szerepel. 1959. június elején Pomogáts ügynökként írt jelentésében visszavonta önvallomásának ezt a részét, azt állítva, hogy édesanyját is érintő fenyegetések hatására írta ezt a börtönben, és a valóságban nem gondolja, hogy az általa említett személyek szervezett mozgalmat alkotnának. Pomogáts nem sokáig segítette a hatóságokat, beszervezése után nem sokkal szándékosan lebuktatta magát. Néhány hónapi megfigyelés után, 1959 novemberében ismét őrizetbe vették.[148] A Gyorskocsi utcai börtönbe zárták, ahol két hónapig tartották fogva, de ekkor már nem volt hajlandó rá, hogy továbbra is a politikai rendőrséget segítse. 1960 januárjában Tökölre internálták, és kizárták a hálózatból. Néhány hónappal később, az am-

143 = = Pomogáts, 1991: 229–230.

144 = = Szőnyei, 2012: 615.

145 = = Uo. 617–619.

146 = = ÁBTL 3.1.5. O–10847. 66, 70. Pomogáts Béla vallomása, 1959. május 8.

147 = = Uo. 70. Pomogáts Béla vallomása, 1959. május 8. Vö. Szőnyei, 2012: 620.

148 = = Szőnyei, 2012: 614–615, 620–623.

nesztia során kiszabadult, de még egy évig rendőrhatósági felügyelet alatt állt, és éveken át nem kerülhetett vissza aktívan a tudományos életbe. Ideiglenes állások sorát kellett vállalnia, többnyire Budapest külvárosaiban tanított.[149]

1961 márciusában „Sziklai Barna" összefutott Pomogátscsal a Széchényi Könyvtárban. Az irodalomtörténész mit sem sejtve közölte az ügynökkel, hogy öt hónapig volt a politikai rendőrség foglya, mert mint egykori MEFESZ-titkár „elmulasztott szólni" arról, hogy tudott az egyetemisták illegális röplapterjesztéséről. Továbbá elmondta, *„hogy letartóztatása nem jelenti ugyan azt, hogy büntetett előéletű, de lényegében ugyanúgy nem kap állást, mintha 5–10 évi börtönbüntetés után szabadult volna. Jelenleg Újpesten helyettesítő tanár. Ha megérkezik az a tanárnő, aki szülési szabadságon van, s akit helyettesít – nem tudja mit fog csinálni. Egyébként apró cikkeket ír a Könyvbarát c. folyóiratba."*[150]

= = = = Levéltári források = = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.2. Munka dossziék
M–41884. „Sziklai Barna"

3.1.5. Objektum és Rendkívüli esemény dossziék
O–10847. „Árulók"
O–11803/2. „Ellenállók"

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
288. f. MSZMP Központi Szervei
33. cs. Tudományos és Kulturális Osztály

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Á. Varga (szerk.), 1996
1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. (A forradalom eseményei és aktív szereplői a megyében). Szerkesztette: Á. Varga László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.

149 = = Uo. 615.; Pomogáts, 1991: 231.

150 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 287. Hangulati jelentés, 1961. március 9.

Bodnár, 2000
Bodnár György: *Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Bozó, 1991
Bozó Gyula: Epizódok Gerelyes Endre életéből. *Palócföld,* 2. sz. 193–205.

Csáki–Kovács (szerk.), 1990
Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette: Csáki Judit, Kovács Dezső. Szépirodalmi–Szemtanú, Budapest.

Gál, 2009
Gál Éva: Mérei Ferenc és társai „ellenforradalmi szervezkedése" 1957–1959. In *Kádárizmus – mélyfúrások. Évkönyv XVI.* 2009. Szerkesztette: Tischler János. 1956-os Intézet, Budapest. 9–74.

Görömbei, 1999
Görömbei András: Czine Mihály útja. In *In honorem Czine Mihály.* Szerkesztette: Görömbei András és Kenyeres Zoltán. Kossuth Egyetemi, Debrecen. 15–31.

Kelevéz, 2007
Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra. Sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

Keresztury, 1987
Keresztury Dezső: Egy lírai filológus. Szauder Józsefről. *Új Írás,* 4. sz. 86–90.

Markó (főszerk.), 2001
Új magyar életrajzi lexikon. II. kötet. *D–Gy.* Főszerkesztő: Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest.

Markó, 2011
Markó Veronika: Hogyan lett az Eötvös József Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára? In *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a. D. MCMXI inaugurati.* Szerkesztette: Horváth László, Laczkó Krisztina, Tóth Károly és Péterffy András. Typotex, Eötvös Collegium, Budapest. 220–235.

N. Pál, 1989
N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere. In *Válasz évkönyv 1989/I.* Szerkeszti: Medvigy Endre. Veres Péter Társaság, Püski, [Budapest]. 171–198.

Nagy, 2004
Nagy Pál: *Journal in-time – él(e)tem 3.* Kortárs, Budapest.

Németh G., 1996
Németh G. Béla: *Emlékek, eszmék, emberek. Esszék.* Magyar Írószövetség – Belvárosi, Budapest.

Papp, 2011
Papp István: Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság. In *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a. d. MCMXI inaugurati.* Szerkesztette: Horváth László, Laczkó Krisztina, Tóth Károly és Péterffy András. Typotex – Eötvös Collegium, Budapest. 625–637.

Péter (főszerk.), 2000
Új magyar irodalmi lexikon. Második, javított, bővített kiadás. Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai, Budapest.

Pomogáts, 1991
Pomogáts Béla: *Noé bárkája. Tanulmányok és vallomások.* Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Révész, 1997
Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Második kiadás. Sík, Budapest.

Salamon, 2002
Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1947–1987.* Korona, Budapest.

Simon, 2011
A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig. Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből. Írta és a dokumentumokat sajtó alá rendezte Simon Zsuzsanna. Nap, [Budapest].

Standeisky, 1996
Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963.* Második, javított kiadás. 1956-os Intézet, Budapest.

Sz. M., 1958
Sz. M.: Az Irodalomtörténeti Intézet vitája a „népi” írók kérdéseiről. *Magyar Tudomány,* 10. sz. 436–438.

Szőnyei, 2012
Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990.* 1. kötet. Noran, Budapest.

Történészvita, 1958
Történészvita a „népi” írókról. *Századok,* 5–6. sz. 732–757.

Varga (szerk.), 2003
Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok. Szerkesztette: Varga László. Argumentum, Eötvös József Collegium, [Budapest].

Végh, 2002
Végh Károly: *Czine Mihály.* Pro Literatura Alapítvány, Budapest.

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = = =

értelmiség, ügynöki hálózat, tudomány

A tiszasalamoni határátkelő, 1990 Fortepan / Gábor Viktor

/ Agent Reports from the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences (1958–1964) /

The article introduces the early history of the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences based on state security documents. Literary historian László Szekeres worked in the institute in the first years of the Kádár Era. The Political Investigation Department recruited him to be an agent on 4 May 1957 by using compromising data. Szekeres joined the Institute of Literary History in 1958 and wrote reports under the alias "Barna Sziklai" about his colleagues to the political police. Persons he reported about included István Sőtér, Tibor Klaniczay, József Szauder, Sándor Fekete, Endre Gerelyes, Miklós Szabolcsi, József Béládi, Mihály Czine, György Bodnár, Ambrus Oltványi, Sztoján Vujicsics D., Béla Pomogáts, etc. The documents he wrote provide an insight into the everyday life of the institute, the debates and conversations of the scholars who were working there. As the Institute of Literary History was an important institution of the intellectuals of Budapest and one of the most significant research centres of Hungarian literary historians, a detailed analysis of Sziklai's reports can contribute to having a better knowledge of the history of humanities intellectuals in the Kádár Era.

Nők válogatnak a kijevi háborús piacon, 1942 Fortepan / Konok Tamás id.

Betekintő 16. évf. 1. sz. 121–153. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.5

= = = = Szőnyei Tamás =

/// Vándorszövegek

Korai punkperek és a CPg-t érintő torzítások az állambiztonsági iratokban és a punk szubkultúrában

Vajon honnan eredhetett, miért, hogyan, milyen stációkon keresztül terjedhetett el és rögzülhetett a mai napig jóformán kijavíthatatlanul a közbeszéd különféle színterein az a tévképzet, hogy az egykori CPg együttes rasszista szövegű számokat játszott, sőt a neve is a Cigánypusztító Gárda rövidítése volt? E talány nyomába eredt Takács Tibor *Botrányt akarunk! Rágalmak a CPg és a magyar punkmozgalom ellen* című kötetében.[1] Az antikommunista punkot játszó CPg, illetve a fajgyűlölő skinheadeket képviselő Mos-oi együttes összemosásában Takács döntő hatásúnak tartja Szántó Gábor 1988–89-ben publikált írásait.[2] A témával 1988–89 után foglalkozó szerzők ismerhették Szántó e tekintetben félrevezető munkáit. Feltételezhető, hogy egy részük ellenőrzés nélkül átvette és így saját olvasói felé továbbíthatta a torzítást. De vajon Szántó Gábor szándékosan vagy újságírói slendriánságból bánt felelőtlenül a tényekkel? Esetleg egy tudatosan kifundált állambiztonsági játszma tevékeny szereplőjeként hintette el a dezinformációt, hogy ezáltal dehonesztálják a CPg tagjait és általában a punk zenekarokat, sőt voltaképp az irányzat egészét? Akár így is történhetett, hiszen egy időben ő maga is a hálózat tagja volt: 1977-ben, „Sas" fedőnéven, a határon túli elhárítás vonalára szervezték be a *Magyar Ifjúság* akkor 36 éves, párttag újságíróját, titkos megbízottként.[3] A hálózati személyek azonosítását lehetővé tevő törvény[4] hatályba lépése után éveink lettek volna rá, de Szántó Gábort saj-

1 = = Takács, 2021a.

2 = = Szántó, 1988a; 1988b; 1989.

3 = = ÁBTL 2.2.2. „Sas" fn. tmb. 6-os kartonja. A BM III/II-10. osztályára, a „harmadik" országban, nemzetközi együttműködés keretében dolgozó elhárításra szervezték be, hazafias alapon. A mikrofilmen lévő 6-os karton elmosódott bejegyzéseiből nem olvasható ki, meddig volt a hálózat tagja.

4 = = 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról.

nos elmulasztottuk megkérdezni minderről. S már nem is fogjuk: 2009-ben, 68 éves korában elhunyt. A kérdésre választ adó iratot pedig még nem találtuk meg.

Azonban – miként arra Takács Tibor rámutatott – a kutatást sosem lehet befejezni.[5] Ennek jegyében néztem át az alábbiakban taglalandó iratokat: az látszik belőlük, hogy a CPg és a Mos-oi, illetve az általuk előadott számok már évekkel Szántó írásai előtt összekeveredtek olyan fiatalemberek fejében, akik ismerték a zenekarokat és kedvelték őket. Illetve olyan rendőrtisztek fejében is, akiktől elvárható lett volna, hogy akkor is tartsák magukat a tényekhez, ha számukra idegen terepen, ellenszenves vagy akár ellenséges alakok dolgairól írnak jelentést. Mindez azt is megmutatja, hogy a CPg és a Mos-oi híre, zenéje, üzenete – ha olykor téves tartalommal is, de – országszerte elterjedt. Pedig lemezkiadási lehetőséghez, rádió- és tévényilvánossághoz egyáltalán nem juthattak, sajtójuk is leginkább negatív volt. Számukra saját szubkultúrájuk teremtett nyilvánosságot. A jó öreg szájhagyomány és a modern technika: az akkor már tömegesen hozzáférhető, házilag sokszorosítható magnókazetta forradalma.

= = = „Firkálni voltunk"

Érthető okból, de pontatlanul, az első CPg-pernek vagy punkpernek szoktuk nevezni a Benkő Zoltán elleni első eljárást, amely végül a CPg gitárosának felmentésével ért véget 1982. október 6-án. Közösség megsértésével vádolták, mert egy utcai igazoltatás alkalmával egy kölcsönkazettát találtak nála, rajta zeneszámok mellett egy Szabad Európa Rádióból fölvett kommentár. A bíróság elfogadta, hogy a vádlottat és mellette tanúskodó barátait csak a zene érdekelte, a lengyelországi hadiállapotról szóló hírmagyarázatot meg se hallgatták. Így nem követték el a „közösség megsértését". A rendőrség egyébként eredetileg izgatás „alapos" gyanúja miatt vette őrizetbe.[6]

Benkő Zoltán 19 éves volt 1982-ben. Közterületi igazoltatása mindennaposnak számított. Általában ez történt, ha rendőrök punkokat láttak Szegeden. Zenekara, a városban egyre nehezebben eltűrt CPg akkoriban már túl volt első budapesti fellépésén.[7] Az ügyében tanúként meghallgatott barátai között szerepelt a 16 éves Bálint György és a 17 éves Imre István is. Valójában ők ketten – továbbá a velük egykorú Walla István és Pásztor István – voltak az első punkper vádlottjai. Szakmun-

5 = = Takács, 2021b.

6 = = ÁBTL 3.1.9. V-163453. 89–96. A Szegedi Járásbíróság 1982. augusztus 25-i ítélete és a Szegedi Megyei Bíróság 1982. október 6-i végzése. A közösség megsértése (Btk. 269. §) az izgatáshoz (Btk. 148. §) volt hasonlatos, de utóbbit a „célzatosság" súlyosabb bűncselekménnyé tette.

7 = = 1982. április 12-én játszottak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. Az Albert Einstein Tánczenekaraként jelölt Bizottság mellett az ETA, valamint Nagy Atilla Kristóf lépett fel. A koncert plakátján a CPg neve nem szerepelt. Legfeljebb az „és a Pekingi Kacsa" szavakból lehetett (volna) sejteni, hogy ott lesznek, ugyanis volt egy *Pekinska Patka* című számuk egyik kedvenc zenekaruk, a jugoszláviai Pekinska

kásképzőbe vagy szakközépiskolába jártak. A Szegedi Járásbíróság, mint fiatalkorúak bírósága, 1981. október 28-án nyilvános tárgyaláson, jogerősen, közösség megsértésének bűntette miatt mind a négyüket egy-egy év próbaidőre bocsátotta.[8] Tempós menet volt: egy hét sem telt az elkövetés és az ítélet között. Október 23. tájékán mindig fokozta éberségét a belügy. Különösen így lehetett ez az „ellenforradalom" 25. évfordulójához közeledve.

1981. október 22-én este kilenc körül két szegedi járőr is „ellenséges" feliratokat észlelt portyája során a belváros házfalain és kirakatain: ANARCHIA, SS, 1956. X. 23., CSŐD, PUNK, CPG, SEX PISTOLS, ROTTEN. Még éjfél előtt helyszíni szemlét tartottak, lefotózták a fehér táblakrétával és színes zsírkrétákkal készült feliratokat,[9] az 1956-ra utalókat letörölték, mintát vettek a zsírkrétából, és az egyik tetthely közelében talált, üres zsírkrétadobozzal együtt átadták a bűnügyi technikusnak. Nem derül ki az ügyiratból, hogy miként jutottak el ennyire gyorsan az izgatás alapos gyanúja miatt ismeretlen tettes ellen indított nyomozás gyanúsítottjaihoz. Mindenesetre másnap, október 23-án délután három és öt óra között a négy fiút igazoltatták, „elszámoltatás" céljából előállították, majd őrizetbe vették és kihallgatták.

A jegyzőkönyvek szerint a város egyik fő találkozási pontjáról, a Dugonics térről indulva, italtól fűtve firkálták körbe a Kárász utca, Kölcsey utca, Lenin körút és Tolbuhin körút környékét. Állították, hogy politikai célok nem vezették őket, csak a punkmozgalmat akarták népszerűsíteni. Bálintnak és Wallának zenekara is volt, a CSŐD (Csendes Őrültek – a D betű nem bírt konkrét jelentéssel). Október 30-án a November 7. Művelődési Házban reméltek koncertet adni a CPg-vel, de ezt október 23. közelségére hivatkozással „nem engedélyezték". A Bálint György vallomásában található mondatnak nincs konkrét alanya. Nem világos, hogy a művelődési ház műsorszervezői hajtották-e el a punkokat, vagy megpróbálták engedélyeztetni az eseményt, csak a helyi tanács és/vagy a rendőrség tagadta meg a hozzájárulását. Walla a Dugonics téren futott össze a többiekkel. Merre jártak, kérdezte. *„Firkálni voltunk"*[10] – hangzott a válasz. Erre csatlakozott hozzájuk. A gyanúsítottaknál házkutatást tartottak. Beszédes a bűnjeljegyzék: használt zsírkréták, orosz nyelvkönyv, borítóján nyilaskereszttel, jelvények, fotók, feliratok (Punk, No Future, Anarchy, Sex Pistols, Clash, CPg, Hobo Blues Band, horogkereszt, Hitler). Bálint György, Imre István, Walla István és Pásztor István végül egy év próbaidővel és pártfogói felügye-

Patka nyomán. A pesti bemutatkozás lehetőségéhez Nagy Feró (Beatrice) révén jutottak. Ez a tény a CPg tagjainak bűncselekményét („csoport tagjaként, nagy nyilvánosság előtti izgatás") megnevező iratban szerepelt is az elkövetést elősegítő körülmények között: ÁBTL 3.1.9. V-164155/2. 341–350. Vádemelési javaslat, 1983. szeptember 23.

8 = = ÁBTL 3.1.9. V-163942. 116/1–2. A Szegedi Járásbíróság 1981. október 28-i végzése.

9 = = Az ügy dossziéja sajnos a képeket nem tartalmazza.

10 = = ÁBTL 3.1.9. V-163942, 38–43. Jegyzőkönyv Walla István gyanúsítotti kihallgatásáról, 1981. október 23.

lettel megúszta, de mind a négyüket alapnyilvántartásba vette a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Osztálya. Szükség lehetett még az adataikra.

Ez az első szegedi punkper voltaképp a következő két ügy előjátékának is tekinthető. Íme, a vázlatos kronológia, az áttekinthetőség kedvéért:

- 1981. október 23. Határozat Bálint György, Walla István, Imre István és Pásztor István őrizetbe vételének elrendeléséről.
- 1981. október 28. A Szegedi Járásbíróság végzése Bálint György és társai ügyében.
- 1982. június 10. Határozat nyomozás elrendeléséről Benkő Zoltán ellen.
- 1982. október 6. A Szegedi Megyei Bíróság végzése Benkő Zoltán ügyében.
- 1982. november 2. Határozat nyomozás elrendeléséről Pásztor István és Zemkó Zoltán ellen.
- 1982. november 19. Őrizetbe vételek egy köztéri garázdálkodás után.
- 1983. február 4. A Szegedi Járásbíróság ítélete Pásztor István és társai ügyében.

Tehát hetekkel Benkő Zoltán felmentése és napokkal Bálint Györgyék egyévi próbaidejének lejárta után a szegedi rendőrök újrakezdték, merthogy a fiúk – részben ugyanazok, részben mások – ismét okot adtak erre.

A szokásos szegedi igazoltatások során, 1982. október 30-án Gyulai Csabát, Zemkó Zoltánt és Pásztor Istvánt állították meg. A 16 éves Gyulai kabátujjainak fölső részére két kis NSZK-zászló volt felvarrva. Önmagában ebből nem lett volna nagy baj. A 14 éves Zemkó kabátján viszont horogkeresztes, a 16 éves Pásztor kabátján pedig horog- és vaskeresztes jelvény volt. Kettejük ellen ezért nyomozás indult közösség megsértésének alapos gyanúja miatt. Ügyüket hamarosan egyesítették a 17 éves Oláh Attila ügyével, akit társaival együtt garázdaság miatt állítottak elő. Így összesen tizenegy szegedi fiatal ellen folyt eljárás: az említetteken (Pásztor, Zemkó, Gyulai, Oláh) és az egy évvel korábbi ügyben érintetteken (Walla István, Imre István) kívül még öten (Kocsis Tibor, Varga Zoltán, Cseresnyés Pál, Bene Dániel és Fodor József) izgulhattak. Ezúttal is a punk és a kialakulófélben lévő skinhead szubkultúra szegedi képviselőivel foglalkoztak a nyomozók, két éven belül immár harmadszor. Varga a CPg-ben basszusgitározott. Előtte Kocsis kezelte a zenekarban ezt a hangszert és énekelt is (pár év múlva majd megalapítja a 88-as Csoportot), Zemkó pedig a CSŐD tagja volt (ő szintén 88-as lesz). Imre István később a Boldog Idők együttesben zenélt. Az igazoltatásuk délutánján történtekről beszámolva Pásztor megemlítette, hogy futólag találkoztak Haska Bélával (a CPg énekesével), Zemkó meg elmondta, hogy együtt söröztek Benkő Zoltánnal (a CPg gitárosával). Az ítélet szerint a társaság többi tagjai is – egyetlen kivétellel – *„a PUNK zenei irányzathoz és magatartásformához tartozónak vallják magukat”.*[11]

11 = = ÁBTL 3.1.9. V-163943, 78–87. A Szegedi Járásbíróság ítélete, 1983. február 4.

Pásztor Istvántól hat punkjelvény került elő. Rajtuk négy igazi sztár (Nina Hagen, Dead Kennedys, Exploited, Sid Vicious) és két kevéssé ismert együttes (a szegedi Gyixekta és az amszterdami Softies) neve és/vagy képe. A Softies jelvényén egy vaskereszt is volt, Sid Vicious pedig horogkereszttel dekorált pólóban látszott a jelvénytokba tett karikatúrán. A basszusgitáros képét a *The Great Rock'n'Roll Swindle*[12] című Sex Pistols-album borítójáról vágták ki. 1981 karácsonyára ezt kérte és kapta Walla István.[13] A koncertfelvételeket, élőszereplős jeleneteket és animációs betéteket vegyítő, hasonló című film zenéjét tartalmazó dupla album tasakján képregényszerű képkockák ábrázolták Sid Vicioust horogkeresztes pólóban. Az egyiket kivágta, műanyag tokba illesztette, hátsó felére gáztűzhelyen felforrósított biztosítótűt nyomott, s kész volt a jelvény. Ezt Zemkó Zoltánnak ajándékozta. Megtetszett Pásztor Istvánnak, jelvény lett a másik képből is. Az előző, 1981. októberi falfirkálós ügyben tartott házkutatás során előkerültek Walla István füzetei, amelyekbe horogkereszteket rajzolt. Azt vallotta, semmilyen célja nem volt ezzel, az *Üvegtörők*[14] című film egyes szereplőin látott fasiszta jelvényeket. Zemkó 1982-es vallomása szerint a jelvény viselése nem fasiszta megnyilvánulás, hanem *„jó hecc volt mindenkivel szemben* [...], *hogy odafigyeljenek ránk, mert az új divat csak a szélsőséges dolgokon keresztül tud érvényesülni".*[15]

Pillantsunk fel a vizsgálati iratokból. A „klasszikus" punk fénykorában, 1976–79-ben valóban előkerült a horogkereszt: a sokkhatás kedvéért, ideológiai, politikai töltet nélkül. Elsőként Malcolm McLaren és Vivienne Westwood londoni butikja kínált ilyen ruhadarabokat. Westwood divattervező, McLaren pedig a Sex Pistols menedzsere volt. Munkamódszere: a botrány. A New York Dolls menedzsereként kommunista motívumokkal (csillag, sarló, kalapács) próbálta meghökkenteni Ame-

12 = = A *The Great Rock'n'Roll Swindle*-t 1980-ban a menedzser, Malcolm McLaren intenciói nyomán rendezte az elsőfilmes Julien Temple. 2000-ben ugyanő *The Filth and the Fury* címmel készített dokumentumfilmet, immár a zenészek szemszögéből.

13 = = Privát megjegyzés azt érzékeltetendő, hogy némi hasonlóságot mutató események mennyire eltérő irányba kanyaríthatnak élettörténeteket. 1980–81-ben kötelező katonai szolgálatot teljesítettem. Szüleim társasutazásra mentek Ausztriába és Svájcba. Lemezeket kértem tőlük, köztük volt a *Never Mind The Bollocks, Here's The Sex Pistols*, a zenekar első albuma, 1977-ből. Megvették. Nagy becsben tartottam. Ha lett is volna rajta fotó, soha ki nem vágtam volna. 1981-től cikkeim jelentek meg a *Magyar Ifjúság*ban, a KISZ hetilapjában. Igyekeztem pozitív hangnemben írni a punkról és az új hullámról. A Hanglemezkiadó Vállalat könnyűzenei főszerkesztőjével, Wilpert Imrével készített interjúmban figyelemre érdemesnek neveztem az ETA-t, a Kretenst és a CPg-t. Lásd: Szőnyei, 1984. A CPg ilyetén említése a zenekar elleni nyomozást lezáró és a vádemelési javaslatban a közösség megsértését megvalósító bűntettet „elősegítő körülmény"-ként szerepelt. ÁBTL 3.1.9.V-164155/2, 341–350.

14 = = Az *Üvegtörők*et (Breaking Glass), Phil Daniels 1980-as filmjét Hazel O'Connor főszereplésével és zenéjével 1981-ben mutatták be Magyarországon. Nagy hatást gyakorolt a punk és újhullámos színtérre.

15 = = ÁBTL 3.1.9. V-163943. 17–22. Zemkó Zoltán gyanúsítotti kihallgatása, 1982. november 23. Az *Üvegtörők* divatteremtő hatásáról egy későbbi dokumentumban is olvashatunk: ÁBTL 3.1.5. O-19085. 54–56. Jegyzőkönyv Wenner Gábor kihallgatásáról, 1985. július 8.

rikát, miközben a zenekar repertoárjának köze sem volt a kommunista eszméhez. Ezután jött a horogkereszt. Művészeti főiskolán kupálódott, zsidó származású, 30 fölötti fiatalember lévén, nyilván tisztában volt a jelentésével. A náci divat legsikeresebb terjesztője az ideológiával végképp nem foglalkozó Sid Vicious volt. Az *Üvegtörők* pedig pont azt mutatta be, ahogy a náci szimbólumok valóságos gyűlöletté és erőszakká fajulva hozzájárulnak a Hazel O'Connor alakította filmbéli énekesnő idegösszeomlásához. Mindazok, akik Nyugaton magukra vették s tudatosan vagy tudatlanul terjesztették ezeket, a tabudöntéshez, a felelőtlenséghez, az exhibicionizmushoz vagy a szélsőséges politizáláshoz való jogukat gyakorolták egy demokratikus társadalomban, akár verést is kockáztatva.[16] Nálunk, túl a sokkhatáson, a horogkereszt az egész rendszer tagadásának, támadásának számított. A legradikálisabb antikommunista szimbólumnak. Használata tűrhetetlen és megtorlandó volt. Nem véletlen, hogy a három, házilag fabrikált jelvény és a szétvagdosott lemeztasak a bűnjeljegyzéken végezte 1982-ben Szegeden.

De ez csak a történet egyik oldala. November 17-én az esti órákban a belvárosban „incidens" történt punkok és arab fiatalok között. Bunyó éppenséggel nem lett, a magyarok kevesebben voltak, elfutottak. De bosszút forraltak. Két nappal később körülbelül harminc főt számláló csapatuk elindult a Tisza szálló felé, ahol a líbiai diákok laktak. Fémláncokkal és egyéb „ütlegekkel" támadtak az első kettőre. Azok elmenekültek, segítséget kértek. A rendőrség kiérkezése akadályozta meg a tömegverekedést a Gambrinus étterem előtt. A verekedők között voltak a horogkeresztes jelvényekkel lebukott fiúk is. Az emiatt egyesített ügyek harmadik tárgyalási napján társtettesként elkövetett garázdaság és súlyos testi sértés büntette, illetve közösség megsértésének vétsége miatt négyen hat-hat hónapi, letöltendő szabadságvesztést kaptak, egy vádlott pedig négy hónapi szabadságvesztést, egy év próbaidőre felfüggesztve. Hat vádlottat egy évre próbaidőre bocsátott a bíróság. Az ítélet szerint akadt köztük, aki azt kiabálta: *„Büdös niggerek, takarodjatok haza!"*[17] A náci szimbólumokat viselő, arabverésre gyülekező punkok esete alapot adhatott arra, hogy fasiszta és rasszista bélyeg ragadjon az eljárásokban közvetlenül és közvetve egyaránt érintett CPg-re. Aligha véletlen, hogy már nem jutottak fellépési lehető-

16 = = *„A punkok azt sem tudták, mit jelképez a szvasztika"* – mondta John Lydon német felesége, Nora, aki szülőhazájából ismerte a horogkereszt súlyát. Szerinte a korai angol punkok ártatlanul használták: lázadni akartak. Számukra a horogkereszt a tabukat és az antiszociális dolgokat jelképezte, Sidnek pedig elég volt az, hogy így valami komiszságot művelhet. Lásd: Lydon, 2008. Vivienne Westwood szerint McLaren Amerikából hozta a horogkereszt ötletét: a New York Dolls énekese, David Johansen iskoláskora óta firkálgatta a náci szimbólumot megbotránkoztatás céljából. McLaren Angliában sokkolni akart: *„Nemcsak a korábbi generációk értékrendjét vetettük el, hanem a tabuikat is"* – mondta a divattervezőnő. Lásd: Westwood–Kelly, 2017.

17 = = ÁBTL 3.1.9. V-163943. 78–87. A Szegedi Járásbíróság ítélete, 1983. február 4.

séghez Szegeden.[18] A zenekar három tagja 1982 szeptemberében Budapestre költözött. Itt eleinte szabadabb légkör, végül azonban börtön várt rájuk.

Mindeközben Budapesten is célkeresztbe kerültek a punkok és a skinheadek. A rendőrség szemmel tartotta a forgalmasabb csomópontokon felbukkanó punkcsoportokat, ellenséges falfirkálások elkövetőinek keresésekor általában rájuk is gondoltak. A CPg tagjai ellen „Tiszavirág" fedőnéven zajlott bizalmas nyomozás. A Mos-oi tagjait „Gyűlölködők" fedőnéven vonták előzetes ellenőrzés alá. A két elnevezés érzékletesen illusztrálja az állambiztonsági stílust. A CPg szegedi eredetére is utaló „Tiszavirág" fekete zsaruhumora jelzi: oly röpke életidőt szánnának a zenekarnak, mint amennyi a tiszavirágnak adatik. A festői nevű rovarok májusi násza gyönyörű látványosság a Tisza vízfelszínén, de petéik lerakása után elpusztulnak. A „Tiszavirág" és a „Gyűlölködők" fedőnevű dossziék sajnos nincsenek az ÁBTL őrizetében. Létezésükről más iratokból tudhatunk. A fel nem lelhető dossziék fontosabb részei beépülhettek a két együttes elleni nyílt eljárást dokumentáló vizsgálati anyagokba. Íme, a Mos-oi és a CPg ügyének rövid kronológiája:

- 1983. január 28. Engedély híján elmarad a Kozák téri Művelődési Házba többek között a CPg és a BTK fellépésével hirdetett koncert.
- 1983. február 19. A Meggyfa utcai Mozaik Klubban lép fel a Mos-oi és a CPg (először és utoljára közös műsorban), valamint a Kretens, az Elhárítás, a T-34 és több más együttes.
- 1983. március 5. A Kozák téri művelődési házban szerepel a CPg (ez az utolsó fellépésük, a tyúkáldozat jegyében).
- 1983. május 16. Határozat nyomozás elrendeléséről Erdős József, Szappanos György és Pokorny Zoltán (a Mos-oi tagjai) ellen.
- 1983. július 21. Határozat nyomozás elrendeléséről Benkő Zoltán, Haska Béla és Nagy Zoltán (a CPg tagjai) ellen.
- 1983. augusztus 10. A Fővárosi Főügyészség vádirata Erdős József és társai ügyében.
- 1983. szeptember 29. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Erdős József és társai ügyében.
- 1983. október 18. A Fővárosi Főügyészség vádirata Benkő Zoltán és társai ügyében.
- 1983. november 17. Az első tárgyalási nap Benkő Zoltán és társai ügyében.
- 1983. december 13. A Fővárosi Bíróság mint másodfokú bíróság jogerős végzése Erdős József és társai ügyében.
- 1984. február 7. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Benkő Zoltán és társai ügyében.
- 1984. május 23. A Fővárosi Bíróság mint másodfokú bíróság jogerős végzése Benkő Zoltán és társai ügyében.

18 = = ÁBTL 3.1.9. V-164155/1. 20–22. Összefoglaló a „CPG" együttes tevékenységéről, 1983. augusztus 10.

Érvényt szereztek a törvénynek. A hatósági szigor a megtorlást és az elrettentést szolgálta. *„A CPg, ill. a Mosoly együttes letartóztatása óta mindenki fél az esetleges rendőri intézkedésektől (idézés, tanúkihallgatás stb.), ennek a hatására a punk fiatalok kerülik egymás társaságát"* – írta Imre Gábor hadnagynak a „Hunyadi" fedőnevű hálózati személy.[19] A BRFK III/III-A alosztály hadnagya 1983. augusztus 30-án, a CPg elleni nyílt nyomozás idején, a Mos-oi elleni vádirat összeállítása után, nyilvános helyen találkozott titkos megbízottjával. „Hunyadi" 1982 nyara óta segített a politikai rendőrségnek eligazodni budapesti punkkörökben. Polgári és beceneveket adott meg, fényképről azonosított arcokat, elárulta, ki kinek a barátja, ki kivel jár, melyik zenekarban játszik. Jelentéseiben számos együttes előkerült: ETA, Invázió '84, Agresszor, Rats, Modells, Kretens, Mos-oi, CPg, Kokain Rohamosztag, Tizedes meg a Többiek, Trottel. Feladatának megfelelően beszámolt a CPg és az áldozati baromfi számára egyaránt végzetesnek bizonyult Kozák téri koncertről. Itt magnófelvételt is készített.[20] Ugyanitt fotózott a BRFK III/III-B alosztály titkos megbízottja, „Rolf Jenő", azaz Antal László Aladár.[21] Erről a punkkörökben is mozgó „Teleki" fn. tmb. jelentése alapján Takács Tibor számolt be új kötetét kiegészítő írásában.[22]„Hunyadit", azaz Horváth Attilát 1982 júniusában szervezte be Hollósi György, a BRFK III/III-A alosztály főhadnagya.[23] Kollégája, Frank József alhadnagy 1982 januárjában és márciusában kapott információt a 19 éves vasútgépészeti szakközépiskolásról: az 1981-ben, szintén 19 éves korában beszervezett „Ibolya" fedőnevű titkos megbízott jelentette, hogy Attila „menedzseli" a Rottenst. „Lord" is 1982 márciusában informálta Frank Józsefet Horváth Attiláról. A „Lord" fedőnevű titkos megbízott a Nyomorultak együttest menedzselte, Horváth Attila pedig azt mesélte neki, hogy ő és a Rottens *„nagy bajban vannak, mert a rendőrség megfenyegette őket, ha még egyszer fellépnek, lecsukják mindannyiukat".*[24]

A Rottens alapítója és énekese Bachmann Béla volt. Őt 1979 végén ismerte meg „Ibolya", Bachmann akkor szabadult a börtönből. Mindenki becenévről ismerte: ő volt a Francia. *„Patkány, patkány, miért vagy patkány? Mert annak születtem"* – énekelte, s ezért tartották pont „Patkány" fedőnéven ellenőrzés alatt. *„Fanatikus punk rajongó"* volt, a színpadon pedig *„erőszakos, durva".* Akárcsak az életben.

19 = = ÁBTL 3.1.2. M-41574. 33–35. Jelentés, 1983. augusztus 30.

20 = = ÁBTL 3.1.2. M-41574. 19. Imre Gábor hadnagy jelentése a március 13-i találkozóról, 1983. március 23.

21 = = ÁBTL 2.2.2. „Rolf Jenő" 6-os kartonja. Az 1977 januárjában beszervezett Antal László Aladár fotólaboráns, illetve az MTI fotóriportere volt. 1989-ben több demonstráción fényképezett titkos megbízásból: ÁBTL 1.12.2. – IX/1 – 391/II/50/II/2/ 1989.03.02. ÁBTL 1.12.2. – IX/1 – 391/II/50/V/6/ 1989.05.29. ÁBTL 1.12.2. – IX/1 – 391/II/50/VI/4/2/ 1989.06.16. ÁBTL 1.12.2. – IX/1 – 391/II/50/VII/3/ 1989.07.10.

22 = = Takács 2021b.

23 = = ÁBTL 2.2.2. „Hunyadi" 6-os kartonja.

24 = = ÁBTL 3.1.2. M-41955. 19–20. Jelentés, 1982. március 11.

„Anarchista, fasiszta eszméket terjesztett."[25] Ennek akart véget vetni a politikai rendőrség: *„bűnügyi fedéssel"* (koncerteken történt garázdaságra és rongálásra hivatkozva) elővették őket. A *„preventív beszélgetés"* eredményeként egyikük kilépett, megfosztva így felszerelésétől a zenekart.[26] Az állambiztonsági tanulmány, amelyből a jellegzetes intézkedés (csoport bomlasztása operatív eszközzel) leírását idéztük, nem nevesítette a szereplőket, de tudható: a fejbe kólintó elbeszélgetés után a 16 éves basszusgitáros, Rupaszov Tamás lépett ki az együttesből. Majd megalapította ma is aktív zenekarát, a Trottelt. Bachmann, akit, nagykorú lévén, pár hónapra leültettek, máig dühös rá, mert átvitte az ő néhány számát a Trottelbe.[27]

1983 szeptemberében „Hunyadi" tájékoztatta a rendőrséget arról, hogy egy 17 éves francia lány Budapesten dokumentumfilmet akar forgatni magyar punkokról, persze, engedély nélkül.[28] „Hunyadi" segített horogkeresztek, karikába foglalt A-betűk (anarchia) falra fújásával gyanúsítható személyek felderítésében is. A sors fintora, hogy beszervezése előtt róla is éppen ilyen információt kapott a politikai rendőrség: a Rottenst hirdető R betű mellett *„Horváth Attila és a barátai firkálták össze a XVII. kerületet horogkereszttel".*[29] A titkos együttműködést feltételezhetően azért vállalta, hogy ezt az ügyet megússza. Fontos megjegyezni, hogy a „Hunyadi" fedőnév mögött rejlő, 1963-ban született Horváth Attila nem azonos a Kretens együttes énekesével, az 1965-ben született Horváth Attilával, csak névrokonok. Utóbbi a Mos-oi ügyében rendőrhatósági figyelmeztetésben részesült. Ugyanis a Mos-oi mellett a Kretens is fellépett a Mozaik Klubban. *Lenin él* című számuk közben, az *„Előre, vörösök"* szavak elhangzása után valaki – Horváth nem tudta (vagy nem akarta elárulni), hogy ki – a közönségből a színpadra lépve, a mikrofonba kiáltotta: *„Büdös fasiszták."*[30] A négy szót *(„Előre vörösök: büdös fasiszták")* egymás mellé

25 = = ÁBTL 3.1.2. M-40972. 62–67. Jelentés a Rottens punk együttes rendezvényeiről, 1982. január 5. A dosszié 109. lapján olvasható határozat szerint „Ibolyát", azaz Németh Miklóst 1985 szeptemberében zárták ki a hálózatból, mert *„operatív lehetősége megszűnt"*.

26 = = ÁBTL 4.1. A-4635. 29.

27= = Pozsonyi, 2001: 87–90. Bachmann és Rupaszov is megszólalt Laki Gergely dokumentumfilmjében: *Szennyhullám #2 – Magyar punkmozaik 1978–84*. Partizán, 2020. https://www.youtube.com/watch?v=H2hpgqgW8-U (utolsó letöltés: 2022. március 15.). Francia, azaz Bachmann Béla monológját lásd: Kőbányai, 1986: 251–260. Kőbányai János fotóit a Rottens énekeséről és a zenekar koncertjéről a Műcsarnokban rendezett kiállításán lehetett látni: Beat ünnep, 2020. november 5. – 2021. január 3.

28 = = ÁBTL 3.1.2. M-41574. 36–39. Jelentés, 1983. szeptember 5. A film: Lucille Chauffour: *T-34 – Le Râle Des Genêts* (T-34 – Sikoly a múltból), benne Mos-oi, QSS, Kretens, továbbá csak hangban ETA, Kontroll Csoport.

29 = = ÁBTL 3.1.2. M-40972. 74–76/a. Jelentés, 1982. március 3.

30 = = ÁBTL 3.1.9. V-164258. 151–153. Jegyzőkönyv Horváth Attila ki- és meghallgatásáról, 1983. május 23. Uo. 192–194. Határozat rendőrhatósági figyelmeztetésről, 1983. június 24. A vizsgálat során megrovásban részesült a fiatalkorú Tóth Miklós, a Kretens dobosa, aki ezen az egy alkalmon dobosként működött közre a Mos-oi műsorában, a dalszövegek előzetes ismerete nélkül. Uo. 100–112.

helyezve, József Attila-allúziót keltve *(„Dünnyögj egy új mesét, fasiszta kommunizmusét")* idézi Erdős Péter röpirata, és így olvasható a dolgozat publikálásáról tudósító napi operatív információs jelentésben is. Itt az állambiztonsági szerv hivatalos kapcsolataként jelölik – neve nélkül, de a szövegösszefüggésből egyértelműen azonosíthatóan – a Hanglemezkiadó Vállalat befolyásos vezetőjét.[31]

= = = Szegedi gond(olat)ok

1984. augusztus 26-ról 27-re virradóan Szeged belvárosában feliratok tűntek fel házfalakon, pozdorjakerítéseken: *„Gyilkold a cigányokat", „Magy.o. tépd szét láncodat!", „Rettegjetek arabok".* Megjelent hat horogkereszt és egy áthúzott sarló is, mindegyiket kályhaezüst sprayvel fújták fel. A Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztálya „Pingáló" fedőnéven rendkívüli esemény dossziét nyitott és bizalmas nyomozást indított az ismeretlen tettesek felderítésére. Portyaszolgálatot szerveztek, sokakat igazoltattak. Szemtanúkat kerestek az érintett környékeken lakók, az éjszakában dolgozók, a kályhaezüst festéket árusítók és felhasználók körében. Mozgósították az ifjúgárdistákat és a rendőrség ifjúságvédelmi vonalának öt hálózati személyét. Elszámoltatták a korábbi falfirkálások ügyében látókörbe került fiatalokat, hogy mit csináltak, merre jártak az adott időben. Így válaszolhatott ismét célzott kérdésekre Bálint György, Imre István, Pásztor István és Walla István is. A politikai nyomozók felkeresték a bajai laktanyában a szegedi Vígh Zoltánt, akit épp a falfirkák megjelenése tájékán búcsúztattak barátai a bevonulása előtt: róla olyan információt kaptak, hogy köze lehet egy újfasiszta csoporthoz. Kiderült, hogy baráti körében bőven akadnak a rendőrség számára ismerős szegedi punkok (Gyulai Csaba, Zemkó Zoltán, Imre István, Pásztor István, Kocsis Tibor, Kránicz Tamás, Cseresnyés Pál, a CPg-ből Varga Zoltán és Benkő Zoltán), sőt budapestiek is. Az újonc honvéd vállalta, hogy tetszik neki a polgárpukkasztó punk irányzat, de tagadta, hogy fasiszta szerveződéshez lenne köze, az alakulat elhárító tisztjének pedig panaszt tett a kihallgatók *„fenyegető"* fellépése miatt. Mivel 1984. július végén „BÖME Miskolc" és „EDDA Miskolc" feliratok is megjelentek Szegeden, a nyomozás az országszerte népszerűvé vált Edda együttes szülővárosára, Miskolcra is kiterjedt. Kiderítették, hogy a BÖME a Boci Örs Miskolc Egyetemváros rövidítése. Amerre ez a baráti társaság megfordult, nyomot hagyott a falakon. Így tettek Debrecenben és Szegeden is. A politikai feliratokban viszont nem volt benne a kezük. A fél éven át tartó nyomozás egyetlen konkrét eredménye a BÖME-szál tisztázása volt. Az izgatásnak számító falfirkák tetteseit nem kerítették kézre. 1985. február 28-án megszüntették a nyomozást, és irattározták a dossziét.[32]

Újabb fél év elteltével kezdhették elölről, hasonló ügyben. 1985. július 6-án röpcédulákat találtak a szegedi Rózsa Ferenc sugárút egyik lakóházának postaládáiban.

31 = = Erdős, 1983; ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III – 115/3 – 130/8 / 1983. július 1.

32 = = ÁBTL 3.1.5. O-18852.

Kézzel írott, nagybetűs szövegek, horogkeresztekkel díszítve. *„Fasizmust akarunk!”, „Éljen Adolf Hitler!”, „Rohadt szocializmus!”, „Éljen az USA!”, „1956. X. 30.”, „Keressétek a magyar újfasiszta párttal a kapcsolatot!”, „Szovjetunió = halál”, „A kommunizmus nem más, mint a halál”, „A kommunizmusnak nincs jövője!”.* A rendőrség lakossági bejelentés nyomán lépett akcióba. Három röpcédulán sikerült azonosításra alkalmas ujjnyomot rögzíteni. Az ismeretlen tettes ellen, izgatás alapos gyanúja miatt indított nyomozást megkönnyítő tényről a belügyminiszternek felterjesztett napi operatív információs jelentésben is beszámoltak.[33] A rendkívüli esemény iratainak gyűjtésére nyitott dosszié a „Kézbesítő” címet kapta.[34]

Már „csak” az(oka)t a keze(ke)t kellett megtalálni, amely(ek)hez a nyomokat hagyó ujjak tartoztak. Barna Sándor ezredes, megyei főkapitány augusztus 1-én levélben tájékoztatta Szabó Sándort, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága első titkárát a fejleményekről. Az elkövető(ke)t *„a fasizmussal szimpatizáló fiatalok”* körében kezdték keresni. Körülbelül hetven, 16–20 év közötti fiatalt számoltattak el, akik ellen korábban *„garázdaság, munkakerülés, horogkereszt rajzolás, zászlótépés, stb.”* miatt rendőri intézkedés történt. Kirajzolódott egy magát újfasisztának valló, 8–10 fős csoport képe. Zömmel szakmunkásképzőbe jártak vagy onnan maradtak ki. Nem rokonszenveztek a szocialista rendszerrel, amelyben éltek, annál inkább a német fasizmussal. Ellenszenvet éreztek a cigányok, a románok és az itt tanuló arabok ellen. *„Adataink szerint a fiataloknak ez az újfasisztákat követő csoportja az újhullámhoz tartozó »punk« zenei irányzat követőiből alakult ki, akik magukat* [a] *skinez* [sic!, valójában: skinhead] *zenei irányzat képviselőinek, a felszámolt szegedi CPG zenekar hagyományai folytatóinak vallják. Bizonyos mértékig elhatárolják magukat a »punk«-októl, ezt kifejezésre juttatják hajviseletükben, öltözködésükben is. Hajukat többnyire rövidre vagy kopaszra vágatják, nem viselnek kakastaréjt. Ruházatukban döntő szerepe van a surranónak,[35] a fekete nadrágnak, a fekete színű, szegecsekkel kivert bőr (műbőr) dzsekinek. Mind külső megjelenésükben, mind ideológiailag a nyugati országokban létező, hasonló skinezeket* [sic!], *az ún. bőrnyakúakat* [értsd: bőrfejűeket] *tartják példaképüknek.”*[36]

A csongrádi főkapitány sorai komplex képet tükröznek: rámutatnak a zenei és személyes kapcsolódási pontokra, másrészt a punk és a skinhead szubkultúra szétválásának folyamatára. Méltánylandó, hogy a rendőri vezetés e tekintetben árnyaltan igyekezett informálni a politikai vezetést. A CPg külön balszerencséje, hogy ugyanakkor ebben az 1985-ös levélben náci és rasszista gondolatokra fogékony – s ilyen szellemben zenélő – fiatalok példaképeként jelenik meg, holott műsorukat nem ez

33 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ Csongrád – 45/2 – 134/7 / 1985. július 9. és 10. Október 30-át valószínűleg tévedésből írtak a röplapokra 23. helyett.

34 = = ÁBTL 3.1.5. O-19085.

35 = = Surranó: katonai bakancs.

36 = = ÁBTL 3.1.5. O-19085, 91–94. Barna Sándor ezredes levele Szabó Sándor első titkárnak, 1985. augusztus 1.

a nézetrendszer jellemezte. A megyei pártvezetésnek küldött tájékoztatóban felsorolt nyolc fiatalember közül négyen zenéltek: Kránicz Tamás a Keleti Front, Görög Gábor a Mi Harcunk, Kocsis Tibor és Zemkó Zoltán pedig a 88-as Csoport tagja volt. A Keleti Front elnevezést a világháború menetét megfordító csatában, a Don-kanyarnál elesett magyar katonák emlékezete ihlette,[37] a Mi Harcunkról nehéz nem a *Mein Kampf*ra asszociálni, a 88 pedig a közfelfogás szerint a Heil Hitler köszöntés kezdőbetűire utal, lévén a H az ábécé 8. betűje. Az augusztus 17-én kelt, hétoldalas összefoglaló jelentés harmincnál több nevet sorol fel a városban feldolgozott, három, *„társadalomra veszélyes, laza csoportosulás"* tagjaként. Közöttük további zenészek: Nagy Zoltán és Varga Zoltán (CPg), Krisztin Róbert és Szlávik Oszkár (Mi Harcunk), Himer István és Imre István (Boldog Idők). Ugyanitt – az alig több mint két héttel korábbi levél árnyaltabb megfogalmazásától eltérve – már *„a CPG együttes fasisztoid megnyilvánulásai"*-ról is írnak, konkrétum nélkül.[38]

A „Kézbesítő" dossziéban érintőlegesen előjön a magyar punktörténet nagy eseménye, az 1985. július 20-án, Pakson megrendezett Total '85 fesztivál is, amelyen Szegedet a 88 és a Boldog Idők képviselte. Ez utóbbiban játszott Görög Tibor. Őt ismerte a „Csilla" fedőnevű ügynökjelölt, akitől arról értesültek a nyomozók, hogy a fiúk Pakson *„jó kapcsolatokat tudtak kiépíteni az ország különböző területéről* [sic!] *összejött, hasonló felfogású"* zenekarokkal, a fesztiválon magnó- és videófelvétel készült, de ezek *„nem jól sikerültek".*[39]

A röpcédulázók utáni nyomozás során képbe került néhány balassagyarmati fiatal is, noha ők három héttel az esemény után látogattak a városba, a Szegedi Ifjúsági Napokra. Azonban elkövették azt a hibát, hogy 1985. július 26-án a József Attila Tudományegyetem előtti téren, a szökőkútnál csoportot alkotva zenéltek, énekeltek. Hozzájuk csapódott egy fiú – a neve nem derül ki a dossziéból –, aki előbb Cseh Tamás egyik dalát, majd a *Szabadíts meg a gonosztól* című Menyhárt Jenő-szerzeményt gitározta, az URH 1980–81-es repertoárjából. Az egyik tanú az Európa Kiadó számaként ismerte ezt, hozzátéve, hogy szövege megjelent az 1981-es *Rockévkönyv*ben.[40] Igen ám, de a szökőkútnál átköltötték a refrént – pontosabban megtoldották egy sorral. Íme, az eredeti: *„Szabadíts meg a gonosztól / Szabadíts meg a gonosztól."* A jegyzőkönyv szerint viszont így énekelték: *„Szabadíts meg a gonosztól / De legfőbbként az orosztól."* Egy járókelőnek ez nem tetszett, szólt a rendőrnek. Iga-

37 = = ÁBTL 3.1.9. V-165163. 49–55. Jegyzőkönyv Kránicz Tamás kihallgatásáról, 1985. augusztus 17.

38 = = ÁBTL 3.1.5. O-19085, 147–153. Összefoglaló jelentés, 1985. augusztus 17.

39 = = A paksi Ifjúsági és Úttörőház egész napos fesztiváljának fő szervezője Csuprik Tamás volt. A 30 forintos belépődíj ellenében tucatnál több zenekart lehetett hallani: Pál Utcai Fiúk, Tizedes meg a Többiek, Marina Revue, Auróra, Fegyelem, Egri Bikavér, 88, Oi-kor, Sziréna, Fehérje, Új Élet, Bizony, Protézis, Protekció, Romlás Virágai, Boldog Idők. A Kretens is szerepelt a szórólapon, de végül nem lépett fel.

40 = = Bozóki, 1982. Menyhárt Jenő valóban átvitte szerzeményét az URH-ból az Európa Kiadóba, sőt a zenekar legutóbbi albumára is felvette: *Love – 2020* (XLNT, 2021).

zoltatás, bekísérés, meghallgatás, jegyzőkönyv. A lekapcsolt balassagyarmati fiúk között volt az akkor 16 éves Csach Gábor is, aki hamarosan a Kinopuskin együttes vezetőjeként, gitárosaként vált ismertté. Lemezeik a *„kisvárosi életérzés"* öniróniaját szólaltatták meg. *„Kitoloncoltak Szegedről"* – írta az esetre visszaemlékezve.[41]

A nyomozásnak 1985 őszén új lendületet adott, hogy szeptemberben ismét „ellenséges" falfirkák jelentek meg („56", „USA", „KGST", „FUCK YOUR ROCKETS"), néhány békemozgalmi feliratot pedig X alakban, sötét festékkel átfújtak. Hálózati információk, operatív technika alkalmazásával nyert adatok és az addigi meghallgatások anyagának értékelése nyomán őrizetbe vették a 22 éves Kispál Lászlót és a 21 éves Kiss Sándort. Mindketten a szalámigyárban dolgoztak. Beismerték, hogy szimpatizálnak az újfasiszta mozgalommal. Az írásszakértői vizsgálat és az ujjlenyomatok elemzése bebizonyította, hogy ők a röpcédulázás tettesei. A bíróság 1986. február 14-én Kispált 1 év 2 hónap, Kisst 1 év szabadságvesztésre ítélte, három év próbaidőre felfüggesztve.[42]

A szalámigyáriak mellett geodéták is szerepeltek a röpcédulás nyomozásban célba vett „újfasiszták" körében. Közéjük tartozott a 16 éves Kránicz Tamás és a 17 éves Krisztin Róbert is.[43] A házkutatás során, Kránicztól lefoglaltak egy nemzeti színű és egy piros selyemszalagot (utóbbi hátoldalán *„November 7-e emlékérem"* felirat szerepelt) meg egy füzetet a dalszövegeivel (lapjait horogkereszt és SS-jel díszítette). Kihallgatásakor elmondatták vele, miért írta a dr. Mengelét, illetve az 1956-os harcosokat éltető és a Szovjetuniót szidalmazó szövegeit, miért robbantaná fel a rendőrséget és a bíróságot.[44] Elmagyarázta: Mengelével a munkatársait akarta szórakoztatni, az 1956-os harcosokat azért énekelte meg, mert a függetlenségért fogtak fegyvert, és neki sem tetszett, hogy szovjet csapatok állomásoznak nálunk, rendőrségre és bíróságra pedig szerinte azért nincs szükség, mert ő nem kedveli az emberek fölött ítélkező hatalmakat. Elmondta azt is, hogy 1984 októberében alakított zenekara (benne Hámori Géza, Haáz András és Kovács Antal), a Keleti Front háromnégy próba után feloszlott, nyilvánosan, közönség előtt soha nem játszottak. Egyik

41 = = Csach Gábor művészettörténészként végzett. 2006–2019 között Balassagyarmat alpolgármestere volt, azóta a város polgármestere. *„Utólag persze büszke vagyok rendőrállami kiebrudalásunkra (két tüneményes debreceni csajjal utaztunk el Agárdra), de akkor, 16 évesen azért elég ijesztő volt ez a fajta korlátoltság, meg az ötórás kihallgatási hercehurca."* Csach, 2007, 18–19. Ennek az öt órának jegyzőkönyvi sűrítménye egyetlen oldalt tesz ki: ÁBTL 3.1.5. O-19085. 64. A dossziéban felbukkan Czutor Zoltán neve is, aki az 1990-es években a szegedi Nyers együttes élén lett ismert.

42 = = ÁBTL 3.1.5. O-19085. 171–174. A Szegedi Városi Bíróság ítélete, 1986. február 14.

43 = = ÁBTL 3.1.9. V-165163.

44 = = Részletek: *„Izzadt testek, éljen doktor Mengele / Felcsillan egy halvány fény / doktor Mengele jön felém / Kiszedte a beleimet / kezembe nyomta a kemence jegyet." „1956. október 26. / senki sem tudja, nagy nap virradt / vörös zászlók égnek a pártház előtt / nem kell csak piros-fehér-zöld…" „A magyar zászló vörös lesz / ez a szín mindent beszennyez / halálom napján azt kell látnom / vörös minden Magyarországon…" „Robbanjon a rendőrség, robbanjon a bíróság…"*

próbájukon, néhány haver között jelen volt Krisztin Róbert is. Kihallgatásakor neki is beszélnie kellett együtteséről, az 1985-ben alapított Mi Harcunkról (benne Görög Gábor, Sipos László, Gyuró László és Szlávik Oszkár). Állítása szerint mindössze három számuk volt, ezek egyikét, az *Áremelkedés*t ő maga írta, de kihallgatása idején együttesük már nem működött, feloszlottak. Azonban nem a röpcédulák vagy a zenekarosdi miatt gyanúsították őket izgatás bűntettével, hanem mert az 1984. november 7-ét követő napok egyikén levizelték a Rákóczi téri Lenin-szoborhoz elhelyezett koszorúkat, s az egyikről letépték a szalagot. Ügyük 1985. szeptember 27-én zárult. Az ügyész mellőzte a vádemelést. Úgy ítélte meg, hogy a legenyhébb büntetés is túl szigorú lenne, s a fiatalkorú tettesek esetében az addigi eljárás is elrettentő erővel bírhat a jövőre nézve.[45]

1986. augusztus 4-én a szegedi Dugonics-temető szovjet hősi emlékművének öt márványtábláját ismeretlen tettesek megrongálták, az emlékoszlopra pedig – feltehetőleg bodzabogyót használva – felírták: *„PFUJ".*[46] A tettesek kézre kerítésére indított nyomozás során elszámoltatták a *„punk irányzatot követő, újfasiszta beállítottságú, deviáns magatartású"* fiatalokat, az augusztus 26-i jelentés szerint negyvenkét főt. Megjegyzendő: a három kategória – punk, újfasiszta, deviáns – ilyetén egymás mellé rendelése azt sugallja, hogy a punk irányzat követője egyben deviáns, sőt újfasiszta is. A legtöbb általánosításhoz hasonlóan egyáltalán nem biztos, hogy ez mindenkire igaz volt, viszont mindenkit megbélyegzett. A korábbi ügyekben fölmerült személyek közül előszedték Walla Istvánt, Krisztin Róbertet, Görög Gábort, Zemkó Zoltánt, Benkő Zoltánt és Imre Istvánt. Bekerült a sorba Lőrincz Sándor is, aki nevesebb zenekarok gitárosaként, Lőrke becenéven lesz majd ismert (Marina Revue, Trottel, QSS és főként: A. M. D.). *„A punk irányzat követőjének vallja magát, de elmondása szerint nem újfasiszta"* – így a meghallgatásáról szóló jelentés. Lőrincz elmondta, hogy ismeri Benkő Zoltánt, a feloszlott CPg tagját, és hogy barátjánál, Zemkó Zoltánnál lakik éppen. A jelentéshez fűzött megjegyzés szerint Zemkót, *„a fasisztoid beállítottságú"* 88-as csoport tagját az „Amatőr" fedőnevű bizalmas nyomozás keretében tartották ellenőrzés alatt. Közveszélyes munkakerülés miatt épp őrizetben volt. Elmondta, hogy Lőrke *(„egy budapesti csöves")* náluk lakik, s azt is, hogy társaságuk mikor, hol szokott találkozni. Az akciócsoport így könnyen begyűjthette őket. A nyomozást 1986. szeptember 25-én zárták le. Nem a reflexszerűen elővett fiatalok között, de megtalálták a tetteseket: egy 11 és egy 12 éves fiút. Törvényes képviselőik jelenlétében beismerő vallomást tettek. Büntethetőségüket kizáró életkoruk miatt csak *„nevelő-figyelmeztető jellegű beszélgetést"* folytattak velük és szüleikkel.[47]

45 = = ÁBTL 3.1.9. V-165163. 85–86. A Csongrád megyei Főügyészség határozata, 1985. szeptember 27.

46 = = ÁBTL 3.1.5. O-19139.

47 = = ÁBTL 3.1.5. O-19139. 72–73. Összefoglaló jelentés, 1986. szeptember 25. Lőrincz Sándor 2019-ben hunyt el, 52 éves volt.

= = = Mindeközben Egerben és Zalaegerszegen

A katonai elhárítás (BM III/IV. Csoportfőnökség) és a belsőreakció-elhárítás (BM III/III. Csoportfőnökség) Heves megyei szervei 1985 őszén közösen láttak hozzá Eger punkoktól való megtisztításához. Az iratok szerint a punk-jelenséggel együtt kezelték azt is, hogy a város fiatalságának egy része vonzalmat mutatott az újfasiszta eszme iránt. A legfontosabb adatokat napi operatív információs jelentésekben rögzítették. Forrásaik: az állambiztonság hivatalos és társadalmi kapcsolatai és hivatásos tisztjei. „Kígyó" fedőnéven előzetes ellenőrzést indítottak *„egy fiatalokból álló »punk« csoport ügyében, melynek tagjai fasisztoid eszmékkel szimpatizálnak, ilyen dalokat gyűjtenek. A városban 43 fiatal tartozik a fenti, illetve a fentihez hasonló csoportokhoz, köztük három katonai középiskolás kollégista* [...], *de a megyei pártbizottság egyes alkalmazottainak gyerekei is aktív tagjai a csoportnak."* A belügyminiszternek felterjesztett összefoglaló alapját képező jelentés árnyaltabb és részletesebb: eszerint a 43 fiatal kisebb *„punk"* és *„szkiner"* (értsd: skinhead, bőrfejű) csoportokat alkot. Többségük szakközépiskolás, négy felnőtt, három munkanélküli és három katonai középiskolai kollégista van közöttük. Idézet az *Egri punk csoport* cím alatt gyűjtött napi jelentések egyikéből:

„A csoportok magvát az Egri Bikavér elnevezésű punk zenekar alkotja. Életszemléletüket a CPg, ETA, Kretens stb. fővárosi együttesek által megfogalmazott szerzemények szövegei alakították ki. Ezeket Budapestről hozott magnetofon kazetták másolata útján terjesztik egymás között. A dalok társadalom és közösség ellenesek, faji nemzetiségi csoportok elleni fellépésre hívnak fel. Pl.

Lángszóró az egyetlen fegyver, mivel nyerhetek
Elpusztítunk minden cigányt, felnőttet és gyereket
De ezeket kiirtani csak egyetértésben lehet... (CPg)
A szomszédos országok ellen gyűlöletet szítanak."[48]

A jelentés továbbolvasása előtt álljunk meg egy percre. A dalszövegrészlet mögé biggyesztett zárójel azt sugallja, hogy a gyilkos gondolat a CPg-től ered, holott a Mos-oi együttestől való. A három pont után következne a hírhedt szám címét is tartalmazó sor: *„Ha elvégezzük, kiírhatjuk, cigánymentes övezet."* Ez olvasható a Mos-oi elleni nyomozati anyagban és a bírósági ítéletben is.[49] Nyilván nem életszerű, hogy a fővárosban keletkezett iratanyagot egy napi jelentés összeállításakor Egerben kézbe vegye valaki. Pedig a jelentésnek pontosnak, a tényeket tiszteletben tartónak kellene lennie. Akkor is, ha egy rendőrtiszt (ez esetben Gelencsér Géza százados) számára mellékes apróságnak tűnhetett, hogy a számot melyik zenekar adta elő. Talán nem oktalan azt feltételezni, hogy valamely lefoglalt anyag (kazetta, füzet) vagy

48 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/IV – 196/1 1985. október 28. Uo. Heves – 30/1 – 217/11 / 1985. október 31., november 5.

49 = = ÁBTL 3.1.9. V-164258. Erdős József és társai. 126., 272. A Mos-oi dalszövegei, ill. a Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete, 1983. szeptember 29.

a meghallgatott fiatalok némelyikének szavai alapján fogadhatta el tényként a tévedést. Az 1985. október 31-i jelentés így folytatódik:

„Az Egri Bikavér együttes vezetője Juhász Mihály [...] *rádió-tv műszerész, egri lakost szoros szálak fűzik budapesti punkokhoz, tőlük szerzi be és hozza az egrieknek a legújabb zeneszámokat tartalmazó kazettákat, melyek az említett együttesektől származnak. Az 1985. július 10-i* [valójában: 20-i] *paksi punk-koncert – melyen Juhászék is felléptek – mintájára találkozót tervez a közeljövőben, Egerben. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a punk-féle életszemlélet az általános iskolások körébe*[n] *is tapasztalható."*

Juhász Mihály nemcsak az egri, hanem az egész magyar punk-színtér fontos alakja. 1985-ben az Egri Bikavér énekeseként és a *Total '85* fesztivál egyik szervezőjeként lépett a paksi Ifjúsági és Úttörőház színpadára a Marx téren. Utána fényképes beszámolót írt az eseményről a *POLIfon* című zenei lapban. Tudatta, hogy nem volt botrány, a kivezényelt katonáknak és rendőröknek nem akadt különösebb dolga, a zenei színvonal *„nem volt totál jó, de totál rossz sem",* és reményét fejezte ki, hogy rendszeressé válnak a paksihoz hasonló rendezvények.[50] Ilyen előzmények után léptek akcióba a Heves megyei szervek 1985 őszén. Juhász Mihály visszaemlékezése szerint többeket az iskolából vittek be, őt a munkahelyéről. Figyelmeztették: meg ne próbáljon még egy ilyen koncertet szervezni. Házkutatásokat tartottak. Ezt megúszta, mert meghallgatásán megígérte, hogy hazamegy, és beviszi az audiókazetta-gyűjteményéből azt, amelyen a CPg és a Mos-oi volt, valamint a paksi fesztivál videóját. Így is történt. *„Külön rá voltak állva a CPg és Mos-oi kazettákra."*[51] A két zenekar számait letörölték, a videót – nyilván átmásolás után – visszakapta. Meghallgatásáról nem vettek fel jegyzőkönyvet.[52]Az egri rendőrök nagyvonalúságnak köszönheti a világ, hogy a paksi KISZ-esek által készített videófelvétel (legalább is egy része) immár a YouTube-on is elérhető.[53]

De vissza az 1985-ös iratokhoz. Az október 31-i napi operatív összefoglaló jelentés szerint az egri punkcsoport ügyében elhatározott intézkedések közül egyet addigra már végrehajtottak, a másik hármat viszont az Európai Kulturális Fórum befejezése utánra halasztották. A katonai kollégistákról még a fórum vége előtt tájékoztatták az ottani elhárító tisztet. A többi intézkedést azonban nem lehetett és fölösleges is lett volna titokban tartani. Már csak azért sem, mert a csoport felbomlasztása volt a cél, éppen azáltal, hogy az intézkedéseknek híre megy, ami eltántorít a kifogásolt cselekmények megismétlésétől. Tervbe vették az MSZMP Heves

50 = = Juhász, 1985. (Ide tartozik, hogy a cikket én helyeztem el a mindössze öt számot megélt lapban.) Juhász Mihály 1982-től a QQRIQ, 1984-től az Egri Csillagok együttesben próbálkozott, 1985-ben ez alakult át Egri Bikavérré. Egyetlen koncertjüket Pakson adták. Utána a Biztonsági Tanácsban zenélt.

51 = = Pozsonyi, 2001: 134–149.

52 = = Juhász Mihály személyes közlése, 2022. március 11.

53 = = Például: 88-as Csoport, Fehérje, Lila Akácok, Marina Revue, Oi-Kor, Tizedes meg a Többiek.

megyei első titkárának tájékoztatását, hiszen pártbizottsági alkalmazottak gyerekei is tartoztak a csoporthoz. Szignalizáció útján készültek felhívni az érintett oktatási intézmények vezetőinek figyelmét, hogy foglalkozzanak a problémával és a problémás tanulókkal.[54] Magukkal a fiatalokkal szemben pedig *„nevelő jellegű beszélgetés"* lefolytatását határozták el. De csakis a kiemelt jelentőségű diplomáciai esemény után, nehogy nemzetközi ügy lehessen belőle. Így került nagypolitikai kontextusba néhány egri punk és skinhead kesztyűbe dudáltatása.

Az 1975-ben, Helsinkiben rendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet követő, 1983-as madridi tanácskozáson Magyarország kapta az Európai Kulturális Fórum rendezésének jogát. 1985. október 15. és november 25. között több mint nyolcszáz vendég érkezett Budapestre az európai országokból, valamint a kontinenssel szoros kapcsolatban álló és az enyhülés folyamatában érdekelt Egyesült Államokból és Kanadából. A hivatalos küldötteken kívül számos független értelmiségi is beutazott, hogy jelenlétével támogassa az ún. *„másként gondolkodókat"*, akik az eszmék szabad áramlásáért, az egyéni és nemzetiségi szabadságjogok érvényesüléséért szálltak síkra. A nemzetközi médiaérdeklődés mellett zajló rendezvény idején az állambiztonsági szolgálatnak komoly kihívást jelentett az engedékenység és a korlátozások közötti kényes egyensúly megtartása. Nyilvánulhassanak meg ellenvélemények, de csak módjával. A lényeg: zajos botrány nélkül abszolválni ezt a hat hetet.[55]

Juhász Mihály mellett még öt név szerepel az egri napi jelentésekben: Borhy András és Szabó László szakmunkástanulóké, illetve Szajlai Csaba, Kirschner Miklós és Hajnal Gábor katonai középiskolásoké. Borhy az Egri Bikavérben zenélt, Kígyónak becézték, innen az előzetes ellenőrzés címe: „Kígyó". Szabóról azt írták, hogy *„újfasiszta klubot akar alapítani"* barátaival, céljuk cigányok és zsidók bántalmazása *„az irántuk érzett faji gyűlölet miatt"*. A Spido becenéven emlegetett Szabó 1988-ban bukkan majd fel ismét, amikor vezetésével bőrfejűek támadtak arab turistákra Eger belvárosában. A katonai középiskolásokkal a Magyar Néphadsereg Lenkey János Honvéd Kollégiumának igazgatója *„nevelő jellegű beszélgetést hajtott végre"*. Erre az intézmény operatív főtisztje, Bucsánszky János őrnagy tett javaslatot, mert a növendékek *„az Egerben működött »punk« úgynevezett neonáci csoporttal kerültek kapcsolatba"*. Tanév végi jelentésében a legfontosabb állambiztonsági jellegű eseményként számolt be erről. Hozzátette: *„hírforráson keresztül"* ellenőrizte a

54 = = A szignalizáció a megelőzés és a bűntetőeljáráson kívüli differenciált felelősségre vonás módszere volt. Az ún. társadalomellenes tevékenységről, annak elkövetőiről, az ezzel járó veszélyről, az esetleges következményekről szóban vagy írásban jelzést adtak az illetékes párt-, állami, társadalmi és gazdasági szerv(ezet) vagy az érintett intézmény vezetőinek. ÁBTL 4.1. A-3036, 177.

55 = = A Kulturális Fórumhoz kapcsolódó iratanyagból készült bőséges válogatást lásd: Müller (szerk.), 2005. A kötetben találhatókon kívül is számos napi operatív információs jelentés ad képet a hivatalos rendezvénnyel párhuzamos eseményekről, illetve az ezeket övező állambiztonsági intézkedésekről: 2.7.1. NOIJ: Európai Kulturális Fórum.

nevelő jellegű beszélgetés hatásosságát, s megállapította, hogy *„a csoport bomlasztása és a növendékek leválasztása célját elérte”.*[56]

Figyelemre méltó, ahogy az operatív tiszt mondatfűzésében összeforr a punk és a neonáci fogalma. A Heves megyei rendőr-főkapitány állambiztonsági helyettese, Csivincsik János ezredes az 1985. évi munkát értékelő és a következő évi feladatokat megjelölő beszámolójában, 1986 februárjában némileg árnyaltabban fogalmazott. Az *„ellenséges törekvések egyik kiemelt célpontjaként”* számon tartott ifjúság körében azt tapasztalták, hogy *„egyes kategóriákban”* növekedett az *„antiszociális életmódot folytatók, kábítószerpótló anyagokat fogyasztók”* aránya, akárcsak azoké, akikre hatást gyakoroltak *„a nyugati propaganda szervek által népszerűsített ellenséges ideológiai áramlatok”.* Főleg a 14–20 éves korosztály körében érzékelték ezt. *„Közülük igen sokan a különböző újhullámos zenekarok rajongóiként »punk« és »szkinhead«* [sic!] i*rányzatokat követnek. Szemben állnak a társadalmi kötöttségekkel, idealizálják az erőszakot. Kifejezik gyűlöletüket a cigányok*[kal] *és más nemzetiségiekkel szemben.”* Megfigyelhetőek szovjetellenes és nacionalista megnyilvánulások is. Az ifjúságvédelmi vonalon folytatott állambiztonsági munka tapasztalatairól és a további feladatokról szóló, 1986. márciusi jelentésben annyit tett hozzá ehhez a megyei III/III-as osztályt vezető Nagy Károly őrnagy, hogy a *„punk és skinhead irányzatokat”* követő csoport *„vezető egyéniségei”* kapcsolatban állnak budapesti fiatalokkal. Ezek közvetítésével tesznek szert újabb ismeretekre a Nyugaton *„divatos nézetekről, magatartási formákról”.*[57]

Ahogyan az 1985-ös Heves megyei, úgy az 1986-os Vas és Zala megyei állambiztonsági iratokban is az olvasható, hogy a CPg száma a *Cigánymentes övezet,* sőt a *Románia* is, pedig valójában a Mos-oi repertoárjába tartoztak. Előbbiből már idéztünk, íme, néhány jellemző sor ez utóbbiból:

„Lepralakta nyomortanya, düledező kártyavár,
Szőröstalpú lusta népség, akikre a halál vár! [...]
Ajándékba kapták Erdélyt a lakossággal együtt,
Kifosszák [sic!] *a magyarokat, nincs tisztesség bennük!* [...]
Kártékonyak, irtsuk őket, férfiakat és nőket,
Összedől majd Románia, Ceausescu kártyavára.”

Az idézet nem tökéletesen pontos: a Mos-oi tagjainak vizsgálati dossziéjában a *„nyomortanya”* jelzője nem *„lepralakta”,* hanem *„fegyveradta”* – tekintsük ezt autentikus szövegváltozatnak. De egyetlen szó mit sem változtat a lényegen. Ennyi eltérés bőven belefér, főleg, ha egy nem kifejezetten hifi kazettát hallgatva veti papírra valaki. Jelen esetben Dolgos Péter, aki 1986 februárjában a kaposvári Móricz

56 = = ÁBTL 3.1.5. O-20113. 54–56. Értékelő jelentés, 1986. június 11.

57 = = ÁBTL 1.12.4. Heves megye I. Állambiztonsági értekezlet emlékeztetők 1986–1987. Beszámoló, 1986. február 25. Uo. Jelentés, 1986. március 11.

Zsigmond Mezőgazdasági Szakközépiskolába járt, de a Mos-oi dalszövegeit még az előző novemberben vagy decemberben írta egyik osztálytársa füzetébe a kőszegi Hámán Kató Mezőgazdasági Szakközépiskolában. Megtalálták néhány saját versét is. Ügyének vizsgálati dossziéja szerint ezek szovjet- és kommunistaellenesek voltak: az egyik egyenlőségjelet tett a Wehrmacht, a Gestapo és a Vörös Hadsereg közé, s így végződött: *„Szívemből utálok minden kommunistát / Elsorvasztanak téged, szegény Magyarország".* Az osztálytárs állandó lakása Szombathelyen volt, ezért a Vas Megyei Rendőr-főkapitányság indított eljárást a közösség megsértésének a Btk. 269. paragrafusába ütköző alapos gyanújával. Dolgost a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányságon hallgatták ki, mert Kaposváron lakott. Mivel a 19 éves fiatalembert állandó lakása Zalaegerszeghez kötötte, három megye hatóságának adott munkát. Az eljárás azután indult el, hogy egy harmadik osztálytársuk is elolvasta a verseit. Megkérdezte, lemásolhatja-e őket, majd bejelentette a rendőrségen. Ifjúgárdista volt, kötelességének érezte.[58]

Kihallgatásakor Dolgos Péter elmondta: verseit a zenekarnak szánta, amelyben játszott. A zenekar neve nem szerepel az iratban. Csak próbáltak, közönség elé még nem léptek. A *Cigánymentes övezet*ről és a *Romániá*ról azt mondta jegyzőkönyvbe: *„egy budapesti CPG elnevezésű rock zenekar"* számai. Hallotta, hogy *„vad, ellenséges politikai dalaik miatt a CPG együttes működési engedélyét megvonták, és közülük többen szabadságvesztés büntetésüket töltik".* Beismerte, hogy Kőszegen időnként karlendítéssel és Heil Hitler!-rel üdvözölte osztálytársait. Megnevezte azt, akitől a CPg-számokat tartalmazó kazettát kapta (helyesbítsünk: a kazettát, amelyről úgy tudta, hogy CPg-számok vannak rajta). Nyilatkoznia kellett nyilas- és horogkeresztet ábrázoló rajzairól is, amelyeket a házkutatáskor találtak a holmijában. Közölte, hogy Zalaegerszegen, édesapja lakásán is lehetnek „ellenséges" tartalmú versei. Ezeket édesapja átadta a nyomozóknak. A Szombathelyi Városi Bíróság 1986. május 6-án közösség megsértésének folytatólagosan elkövetett vétsége miatt két év próbára bocsátotta Dolgos Pétert, és elrendelte pártfogó felügyeletét. A végzés indoklása – a vádlott vallomása nyomán – a CPg-nek tulajdonította a *Cigánymentes övezet*et és a *Romániá*t.[59]

Dolgos Péter aligha vette komolyan a próbaidőt, mert pár hónappal később ismét eljárás alá vonták. 1986. július 29-én este a zalaegerszegi Skála presszóban szórakozott társaságával. Diszkó volt, hangzavar, kiabálás, üveg is tört, rendőrt hívtak. A vallomások részletei között akadnak eltérések, de több jegyzőkönyv szerint is ilyesmit ordítoztak: *„Vlagyimir Iljics Lenin, kurva anyád."* Kihallgatásakor Dolgos elismerte, hogy italozás közben énekelni szoktak, ilyenkor sorra kerül a *Cigánymentes övezet* is. Lenin gyalázásakor valószínűleg a CPg hírhedt számát fogalmazták át: *„Erdős Péter, kurva anyád!"* A kórus vezérszólama Dolgosé volt. Több tanú szerint is azt kiabálta, hogy neki horogkeresztje van, és ha géppisztolya is lenne, mindenkit

58 = = ÁBTL 3.1.9. V-165157.

59 = = ÁBTL 3.1.9. V-165157. 39–40/a. A Szombathelyi Város Bíróság végzése, 1986. május 6.

– a vádirat szerint: minden kommunistát – kinyírna. Paragrafusokra fordítva, ezzel megvalósította a közösség megsértésének nagy nyilvánosság előtt, folytatólagosan elkövetett vétségét, amiért a Zalaegerszegi Városi Bíróság 1987. február 12-én nyolc hónapi szabadságvesztésre és 3000 forint pénzbüntetésre ítélte. A szabadságvesztést három év próbaidőre felfüggesztve kapta.[60]

A dossziét olvasva arra következtethetünk, hogy a közkézen forgó kazettákon és így hallgatóik fejében is egymás mellé került és összemosódott a két zenekar egymástól tartalmilag eltérő programja. A jegyzőkönyv szerint Dolgos Péter azt mondta: *„A Mosoi és a CPG tulajdonképpen ugyanaz, csak amikor a CPG-t bevágják a sittre, akkor a Mosoi nyomja ugyanazokat a szövegeket. Pl.: »Cigánymentes övezet«, »Fehérnek születtem, árja vagyok«, »Románia«, »Erdős Péter«."*[61] A zalaegerszegi gyanúsított a tényeket és a lényeget illetően egyaránt tévedett. Valójában az első három szám a Mos-oi, a negyedik a CPg műsorából való. Tartalmilag pedig alapvetően különbözött a repertoárjuk, ahogyan Takács Tibor össze is foglalta: a Mos-oi nem vette célba a rendszer tabuit, a hatalmi intézmények közül is csak a rendőrséget. Gyűlöletüket *más*okra zúdították: cigányokra, arabokra, románokra. Ezzel szemben a CPg *„a kommunistákat és a szovjeteket, a hazai közállapotokat, a többség viselkedésmódját, megalkuvását, a társadalom erkölcsi és esztétikai színvonalát támadta".*[62]

Egy évvel később, 1988 tavaszán, a következő zalaegerszegi eljárásban szerepelt egy konkrét CPg-kazetta is.[63] Talán ugyanaz, mint amelyről eddig szó volt, mert Dolgos Péter is előkerült az ügyben Herczeg Ottó, Horváth István, Kovács Róbert és Cseh László mellett. Az viszont biztos, hogy a bűnjeljegyzék másik tétele egy nyilaskeresztes karszalag volt. A vizsgálati dosszié nem tartalmazza a kazettán lévő számok címét és dalszövegeik leiratát. A kihallgatottak egyike jegyzőkönyvben ismerte el: *„a CPG-kazettáról is énekeltük a Cigánymentes övezet című dalt".* Egy másik gyanúsított, szintén a nótázás kapcsán, amikor „az egész presszó énekelt", ezt mondta: *„A CPG-kazettáról emlékszem arra a számra, hogy »egyenruhám tiszta, nincsen rajta folt«, a Romániáról szóló dalt, aztán »fehérnek születtem«, ami tulajdonképpen arabellenes dal."* Ugyanő egy másik kihallgatásán, a záróra utáni éneklést tovább részletezve, több számot is felidézett, olykor eltalálva, melyiket ki játszotta, olykor nem. A *Cigánymentes övezet*et és a *Romániá*t a Mos-oi számának mondta (helyesen), a *Hosszúhajú gyerekek*et a CPg számának (szintén helyesen), a *Dolgozó népet szolgálom* esetén

60 = = ÁBTL 3.1.9. V-165838. A büntetőeljárás szempontjából mellékes, de a hivatalos forgalomba nem kerülő zenék cirkulálásának szempontjából mégsem érdektelen, hogy a vádlottnak a CPg és a Mos-oi mellett olyan együttesektől is voltak kazettái, mint a Tizedes meg a Többiek, a Kretens és a Marina Revue, hangulatba kerülve pedig URH- és Európa Kiadó-számokat is szoktak énekelni.

61 = = ÁBTL 3.1.9. V-165838. 10–11. Jegyzőkönyv, 1986. augusztus 13.

62 = = Takács 2021: 209.

63 = = ÁBTL 3.1.9. V-166487.

ben viszont a CPg-t jelölte meg a Mos-oi helyett, az *Anarchiá*t pedig szintén a CPg-nek adta, holott az idézett sorokból kiderül: ez valójában az ETA együttesé.[64]

Egy 60 vagy 90 perces kazettára több együttes számait is fölvehették. A kézről kézre vándorló, átjátszásról átjátszásra romló hangminőségű kazetták hallgatói nem feltétlenül tudták pontosan, hogy mit hallanak. Nem biztos, hogy precíz címlista is tartozott hozzájuk, ha egyáltalán. Félrevihet az emlékezet is. Kihallgatás során is keletkezhetnek pontatlanul jegyzőkönyvezett mondatok. Mindez arra figyelmeztet, hogy nem érdemes csak állambiztonsági manipulációra gyanakodni, ha valaki a CPg-nek tulajdonít Mos-oi által létrehozott tartalmakat. Téves információ terjedésében tudatos dezinformálás mellett szándékolatlan félrehallásnak is lehet szerepe. A félrehallás *„az információelméletben az a jelenség, amikor a közléstartalom az információs lánc végén, a többszöri továbbítás után megváltozik"* – írja az *Állambiztonsági értelmező kéziszótár.*[65]

Itt azonban nem szerzői jogi kérdésben indult eljárás, hanem a Btk. 269. paragrafusába ütköző, nagy nyilvánosság előtt, csoport tagjaként elkövetett közösség megsértése miatt. Ezért másodlagos, hogy a dalokat mely zenekar műsoráról szedték, amikor 1987 november–decemberében, olykor horogkeresztes karszalagot viselve, karlendítéssel köszönve, a zalaegerszegi Fenyő presszó hétvégi diszkóin német jelszavakat kiabáltak *(Heil Hitler, Sieg Heil, Deutschland, Deutschland über alles),* és – a végzés szerint – *„a CPG együttes cigányellenes és románellenes, nacionalista dalait énekelték".* Tehát a félrehallás következtében a bíróság is átvette a közbeszédben elterjedt, elterjesztett pontatlanságot. Ettől függetlenül jogerős végzés született: a Zalaegerszegi Városi Bíróság, mint fiatalkorúak bírósága, 1989. február 7-én Herczeg Ottót, Kovács Róbertet és Horváth Andrást egy-egy év próbára bocsátotta. Ezt megelőzően, a Kaposvári Katonai Ügyészség 1988. augusztus 1-én bizonyítottság hiányában megszüntette a nyomozást Dolgos Péter ellen, aki akkor éppen kötelező katonai szolgálatát töltötte Celldömölkön. A Kaposvári Katonai Bíróság pedig augusztus 17-én megszüntette a büntetőeljárást a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán tanuló Cseh László tizedes ellen (csak névrokona az úszóbajnoknak): elégségesnek találták a parancsnoki jogkörben kiszabott fenyítést. Az ügy öt további érintettje rendőrhatósági figyelmeztetésben részesült.[66]

A Zala Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szervét vezető Kovács László alezredes 1986 októberében jelentésben összegezte, hogyan alakult az ifjúság állambiztonsági védelmének helyzete a megyében az előző öt évben. A problémák

64 = = *„Oroszország, Amerika, egy nagy picsa anarchia"* – így énekelte az ETA, és így olvasható a V-166487 dosszié 56. oldalán is. Egyébként a CPg-nek is volt *Anarchia* című száma.

65 = = ÁBTL 4.1. A-3036. 61.

66 = = ÁBTL 3.1.9. V-166487. 259–276. Összefoglaló jelentés, 1988. július 13. Uo. Bírósági végzés, 1988. augusztus 1. Uo. Katonai bírósági végzés, 1988. augusztus 17. Uo. Katonai ügyészségi határozat, 1989. február 7.

taglalásánál kitért az *„antiszociális magatartású”* fiatalokra is. Négy csoportba sorolta őket: csövesek, digók, punkok és galeriszerűen szervezkedők. Nyolc esetben közösség megsértése, hat esetben izgatás miatt kezdeményeztek ügyfeldolgozást. Ennek során hálózati személyeiket *„felderítésre, bomlasztásra, pozitív irányú befolyásolásra, leválasztásra”* használták fel. Egy büntető feljelentést tettek, rendőrhatósági figyelmeztetésben négy főt részesítettek, nevelő jellegű beszélgetést tíz fővel folytattak.[67] Az összefoglalóban nem nevesített „antiszociális” viselkedésű fiatalok közül kettőről, Dolgos Péterről és a nála négy évvel ifjabb Ambrus Zoltán középiskolai tanulóról 1986. szeptember 17-én jelentés futott be. Egy hálózati személy azt hallotta tőlük, hogy október 6-án barátaik érkeznek Szombathelyről, s másnap együtt indulnak Budapestre, egy 1500 fővel szerveződő tüntetésre. Nem akármilyen barátokról volt szó: *„sátánistáknak”* nevezték őket. A zalaegerszegi állambiztonságiak értesítették szombathelyi kollégáikat és a fővárosi központot, s a helyi közbiztonsági csoporttal együtt fölkészültek arra, hogy *„operatív és nyílt intézkedésekkel”* megakadályozzák az állítólagos *„sátánisták”* Budapestre utazását. A jelzett napon Zalaegerszegen többször is razziáztak *„az antiszociális magatartású fiatalok ismert gyülekezési helyein”.*[68]

Vaklármának bizonyult a hír, de mégsem volt egészen légből kapott. Akkoriban többfelé tapasztalták a sátánizmus jeleit. 1985 júliusában a metró Árpád hídi megállójában észleltek falfirkákat: *„666”, „SÁTÁN”.* 1986 augusztusában lakossági bejelentés érkezett egy budapesti sátánista csoportról, amelynek csöves fiatalokból álló tagjai állítólag vérszerződéssel pecsételték meg összetartozásukat, s rituális szertartásaik során állatáldozatot mutattak be egy rózsadombi pincében. A Budapesti Rendőr-főkapitányság 1986 őszére tette s a *Panoráma* című tévéműsor sátánizmust bemutató adásának tulajdonította a kultusz látványos elterjedését. A házfalakon fordított keresztek és a sátán jelének tartott 666-os számok tűntek fel. Egyes zenekarok a sátán kultuszát terjesztették zömmel szakmunkás ipari tanuló rajongóik körében a művelődési házak színpadairól – legalábbis a jelentés szerint. 1987-ben punk és sátánista fiatalok négy esetben zavartak meg misét a terézvárosi plébániatemplomban. A pap felszólítására, hogy távozzanak, csak *„még nagyobb lármát csaptak”,* végül *„a hívek kituszkolták őket”.*[69] 1988-ban a Heves Megyei Rendőr-főkapi-

67 = = ÁBTL 1.12.4. Zala megye III. 289–302. Jelentés az ifjúság állambiztonsági védelmének helyzetéről, 1986. október 28. Az 1960-as években a könnyen kapható lányok miatt hazánkba utazó olasz férfiakat emlegették digóknak. Az 1980-as években a digóknak gúnyolt magyar fiatalok „csinosan” öltöztek, frizurájukat fodrásznál csináltatták – szemben a „szakadt” ruházatú, ápolatlan hajzatú csövesekkel.

68 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ Zala – 10 – 183/15 / 1986. szeptember 17.

69 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK – 97/3 / 1985. július 29. BRFK – 100/3 / 1986. augusztus 11. BRFK – 122/1 / 1987. augusztus 31. Ez utóbbi jelentés öt zenekart nevez meg: Black Metal, Revue, Satanas, Detonátor, Tormentor. No de hol a *„konkrétum”,* mi lenne az *„ellens*[éges]*. tevékenység?”* – tette fel a kérdést egy széljegyzet aláíratlan szerzője a jelentés mellett. BRFK – 17 – 20/16 / 1988. január 29.

tányság fölmérte a megyében az *„új típusú ifjúkori csoportosulásokat”*. Négy kategóriába osztották őket megjelenésük, zenei ízlésük és eszmei vonzalmaik alapján: punkok, skinheadek, rockerek, sátánisták. Utóbbiak létszámát Egerben és Gyöngyösön körülbelül 150 főre tették. Társadalomra veszélyesek, *„minél több gonoszság elkövetésével kívánják kivívni vezérük elismerését”* – írta róluk Jónás Pál alezredes, főkapitány-helyettes az ORFK kérésére készített jelentésben 1988. július 13-án.[70]

Az egri jelentés a sátánisták kedvenc zenéit nem adta meg, csak azt, hogy a rocker irányzatból nőttek ki. Egerben és Gyöngyösön nagyjából kétszáz rocker lehetett; zenéjük a heavy metal. Deviánsnak írták őket, noha zömük rendesen tanult és dolgozott, szegecses bőrkabátjukat koncertek alkalmával öltötték magukra. A felnyírt frizurás vagy kakastaréjos punkok helyi zenekarai: Légió, Egri Bikavér, Márciusi Ifjak, Márciusi Hóesés. *„Közterületen jelmondatokat festenek, fajgyűlölő irányzattal egyetértenek.”* Kb. ötvenen lehettek Egerben és Gyöngyösön, akárcsak a bőrfejűek, akik horogkereszteket, fasiszta feliratokat festettek a falakra. *„Szimpatizálnak a fasiszta ideológiával. Tagadják a szocializmust, támadják a nemzetiségi csoportokat. Agresszívek, rendezvényeken verekedést kezdeményeznek, rongálásokat követnek el.”*

1988. március 25–28. között az egri 6. számú általános iskola falán és a Csebokszári lakótelepen falfirkák jelentek meg: beszédes jelek (horogkereszt, SS-jelvény, fordított kereszt, karikába foglalt A), zenekarnevek (Def Leppard, Slayer, Toy Dolls, Exploited, Sex Pistols, CPG, Edda) és üzenetek *(„PUNK'S NOT DEAD”, „BÜDÖS KOMMUNISTÁK”, „LONG LIVE U.S.A.”, „NO USSR GORBACHOV”, „FUJJ CCCP”, „GYERE U.S.”).* Közösség megsértésének alapos gyanúja miatt „Mázoló” fedőnéven bizalmas és ezzel párhuzamosan nyílt nyomozást indítottak. A spray-feliratok és jelek jellegéből kiindulva feltételezték, hogy a tettes(ek) *„a neofasiszta megnyilvánulásaikról közismert »punk«, »skinhead«, valamint a »rocker« irányzatokat követő fiatalokból álló laza csoportosulásnak”* lehet(nek) a tagja(i). Fölmérték a problémás diákok és a „Kígyó” fedőnéven bevezetett előzetes ellenőrzés során fölmerült fiatalok körét. Többeket tanúként kihallgattak, írásmintákat vettek, de nem sikerült felfedni az elkövető(k) kilétét. Miután a további eljárástól már nem vártak eredményt, Szabó László hadnagy, operatív beosztott 1988. október 17-én javasolta a „Mázoló” fedőnevű rendkívüli esemény dosszié és így az egész ügy lezárását.[71] Miközben bottal ütötték a falra firkáló(k) nyomát, 1988. július 19-én, 20-án és 22-én este nyolc és éjfél között gépkocsis és gyalogos akciócsoportok razziáztak a bel- és külvárosi szórakozóhelyeken, italboltokban, parkokban, tereken. A közbiztonsági akció részleteiről nem lelhető fel irat a Heves Megyei Levéltárban. A neofasisztaként leírt csoporto-

70 = = A Heves megyei jelentést Cseh Zita főlevéltáros tette közzé, jelzete: MNL HML XXIV.31.d 0299/1988. https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/punkok_szkinhedek_rockerek_satanistak_heves_megyeben_a_80_as_evek_vegen (utolsó letöltés: 2022. március 10.).

71 = = ÁBTL 3.1.5. O-19716.

sulások 26 tagjával figyelmeztető beszélgetést folytattak, négy büntetőeljárást kezdeményeztek.[72]

1988. augusztus 19-én este egri bőrfejűek algériai turistákat bántalmaztak. Csoportos garázdaság miatt hármuk ellen indult eljárás. A megyei napilap szerint a támadók vezetője, Szabó László elismerte: az arabokkal szembeni faji előítéletből cselekedtek.[73] Az asztalosként dolgozó, 20 éves fiatalembert (csak névrokona az egri Szabó László hadnagynak) egy év börtönre ítélték. Két társa tíz, illetve nyolc hónap felfüggesztettet kapott. Szántó Gábor bírósági tudósítása szerint nem csak hárman támadtak az arabokra. A többieket tanúként hallgatták ki: rájuk nem volt terhelő adat. A szerző nehezményezte, hogy a bíró a verekedés részleteire koncentrált a tettesek indítékai helyett.[74] Az egri punk és skin szubkultúrában Szpidó – az állambiztonsági iratokban Spidó – becenéven ismert Szabó László azok közé tartozott, akiktől 1985-ben, a „Mázoló" nyomozásban írásmintát vettek. Megállapították, hogy nem az akkor 17 éves szakmunkástanuló volt az elkövető. Történetéhez tartozik, hogy a börtön után élete gyökeres fordulatot vett. Juhász Mihály, a paksi *Total '85* fesztivál egyik szervezője, az Egri Bikavér együttes vezetője, a *Vitamin* című fanzine készítője, a rendszerváltás után pedig az alternatív kultúra eseményeinek otthont adó Más klub alapítója elmondta, hogy amilyen „zűrös csávó" volt egykor, annyira rendes emberré vált felnőttkorára. Hátrányos helyzetű embereket, mozgássérülteket istápol.[75]

= = = Régi mániák

Majdnem szinkronban az egri falfirkákkal, 1988. március 15-én Szegeden állampolgári bejelentés tudatta a rendőrséggel, hogy a Rókus városrész több helyén horogkereszteket fújtak a házfalakra. Találtak Dávid-csillagot és szovjetellenes szövegeket is. Horogkereszt rondította el az 1849-es szőregi csata emlékművének talapzatát is. A „Punk" fedőnéven indított bizalmas nyomozás dokumentumait rendkívüli esemény dossziéba gyűjtötték. A cím egyértelműen mutatja, milyen közegben remélték megtalálni az elkövető(ke)t. A kiterjedt adatgyűjtés során kézbe vehették a fényképalbumot és a regiszteres füzeteket is, amelyekben a *„deviáns magatartású"* fiatalok adatait tartották nyilván. Ezekben majdnem mindenki megtalálható, akikről a korábbi ügyek kapcsán szó esett. Az egyik spirálos füzetben piros tinta jelzi, kik *„a magukat fasisztának valló személyek".*[76] Eltelt fél év, de sem a punkok, sem a bőrfejűek,

72 = = Lásd a 70. lábjegyzetet.

73 = = Bőrfejűeket vettek őrizetbe Egerben. *Népújság*, 1988. augusztus 23.

74 = = Szántó, 1988: 203–207.

75 = = Juhász Mihály személyes közlése, 2022. március 11. A *Vitamin* című *„fénymásolással sokszorosított füzet"* készítőjének kilétét nem ismerték, de azt tudták, hogy kapcsolatban állt a Fidesz egri csoportjának egyik vezetőjével. ÁBTL 2.7.1. NOIJ Heves – 5 / 1989. február 6.

76 = = ÁBTL 1.12.4. Csongrád megye V. (1983–1990). Deviáns magatartású fiatalok fényképes nyilvántartása és két névmutató-füzet.

sem az autófényező és festő szakmát tanuló – és így szórófestékhez hozzáférő – fiatalok körében nem találták meg a tettes(eke)t. A bizalmas nyomozást és a dossziét ezért a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztályát vezető Balog Viktor százados javaslatára, 1988. szeptember 16-án lezárták.[77] Pontosan ugyanolyan eredménnyel jártak, mint 1982-ben, 1984-ben és 1985-ben Budapesten és 1985-ben Nyíregyházán.

1982. október 19-re virradóra a főváros több pontján 1956-ot és a Szolidaritás lengyel szakszervezetet éltető feliratok jelentek meg. Az egyik helyszín a Gellért-hegyi vízesés oldala volt, a rendkívüli esemény dosszié ezért a „Vízesés" címet kapta. 1956-os falfirkák miatt 1981 októberében, Szegeden már látókörbe kerültek a CPg azóta Budapestre költözött tagjai, ezért ezúttal is gyanúba keveredtek, mivel a Vörösmarty téri szobor talapzatánál a helyszínelők lábnyomot rögzítettek és szagmintát konzerváltak. Az egyébként is bizalmas nyomozás alatt álló Benkő Zoltánról, Haska Béláról és Nagy Zoltánról 1983. március 9-én szagmintát vettek. Megállapították: nem ők az elkövetők. A „Vízesést" augusztusban lezárták, a tettes nem került rendőrkézre.[78]

1984. január 30-án a budapesti Tanítóképző Főiskola igazgatója horogkeresztet, Nagy- (és benne a Csonka-) Magyarország rajzát, Horthyt és a nacionalizmust éltető, a vörösöket gyalázó, golyóstollal készült falfirkákat vett észre a főiskola vécéjében. A gyanú Bajtai Zoltánra (becenevén Barangóra, a QSS együttes énekesére) esett, de az írásszakértői vizsgálat kizárta az elkövetők köréből. Mindazonáltal gyenge tanulmányi eredménye és *„főiskolai hallgatókhoz méltatlan magatartása miatt később eltanácsolták"* az intézményből. A „Piktor" fedőnevű nyomozást március végén eredménytelenül zárták le.[79]

Nyíregyházán, a Jósaváros lakótelepen 1985. augusztus 13-ra virradóra tűntek fel horogkeresztek, bekarikázott A betűk és *„PUNK"* feliratok. A gyanúsítottak körét a helyi punk szubkultúrában, a Szajna Parti Séták és a Szekta együttesek tagjai között keresték, azonban a feliratok készítését senkire sem tudták rábizonyítani. A „Figuráns" fedőnevű bizalmas nyomozást eredménytelenül zárták le.[80]

1985. március 30-án a Budapesti Harisnyagyár hosszú kerítését használta valaki üzenőfalként. Kilétét nem sikerült kideríteniük a nyomozóknak. A „Harisnyás" fedőnévre keresztelt dossziéban látható fotók angol és magyar nyelvű feliratokat őriznek, egy részüket hibás helyesírással, részben cirill betűkkel fújták a kerítésre. Szó szerint így: „I HATE KOMUNUCT", „1956", „SZOLIDARITÁS", „ERDÉLY – MAGYAR –

77 = = ÁBTL 3.1.5. O-19608.

78 = = ÁBTL 3.1.5. O-18556.

79 = = ÁBTL 3.1.5. O-18893.

80 = = ÁBTL 3.1.5. O-19071. A falra firkáló felderítésének fázisairól és arról, hogyan foglalkozott a nyíregyházi politikai rendőrség a helyi punk-színtérrel, elsődlegesen az Agydaganat együttessel és annak vezetőjével, André-Vaskó Sándorral, lásd: Takács, 2020.

– o." „CIGÁNY MENTES ÖVEZET", „VAN EGY RÉGI MÁNIÁM TANKKAL VÉGIGMENNI ROMÁNIÁN!"[81]

Ez utóbbi régi vándorszöveg. Ha létezne nagy magyar punk- és skin-daloskönyv (talán létezik, csak e sorok írója nem tud róla), abban külön részt kaphatnának az átiratok. A populáris zene már csak ilyen. Fülbe mászik, megragad. Valaki új szöveget kanyarít egy dallamra, más tartalommal, más közegbe helyezi. Focistadion, kocsmapult, koncertpódium, a régi nóta új életre kél. Aki énekli vagy ordítja, füzetbe másolja vagy falra festi a sorait, annak tán fogalma sincs az eredetiről. Vagy ha van is, mindegy. *„Guantanamera, guajira guantanamera",* a kubai parasztlányt náci indulóvá csúfították a hazai futballhuligánok: *„Indul a vonat, Auschwitzba indul a vonat."* A szerelmes nóta *(„Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék")* hongyarapító indulóvá alakult át: *„Az a szép, az a szép, miénk lesz a Felvidék."* A békebeli, kocsikázós kupléból *(„A régi mániám, végighajtani a Stefánián / Egy fess fiákeren és a gomblyukamban virág terem")* irredenta harci ének lett: *„A régi mániám, tankkal végighajtani Románián / Egy szép nagy Tigrisen és a két kezünkben gránát legyen."* A nemzedékeket összebékítő sláger *(„Nem csak a húszéveseké a világ / Az úton még poroszkál nemde néhány korosztály / A réten mindenki talál virágot / Hát gyertek, srácok, legyünk jó barátok!")* náci gúnydalt ihletett: *„Nem csak a kommunistáké a világ / Az úton még poroszkál néhány SS-hadosztály / Na, gyertek, zsidók, legyünk jó barátok / Tegyünk Hitler sírjára virágot."* A mulatós nóta *(„Nem, nem, nem, nem, nem, nem /Nem megyünk mi innen el / Míg a gazda, házigazda furkósbottal ki nem ver")* fasiszta fogadkozássá vált: *„Nem, nem, nem, nem, nem, nem / Nem megyünk mi innen el / Míg a Hitler, míg a Hitler a sírjából fel nem kel."* Az orosz népdalból *(„Áll egy ifjú nyírfa a réten / virágfürtös nyírfácska a réten / Dúli, dúli a réten / dúli, dúli a réten / Nyírfa ága, sej, kifaragva / abból lesz a jó balalajka...")* antikommunista kiáltványt faragtak: *„Áll egy ifjú élmunkás a téren / kommunista szombatról jött éppen / Dúli, dúli a réten / dúli, dúli a réten / Szobrot, képet, sematista banda / munka hőse szerepeljen rajta / Dúli, dúli a réten / dúli, dúli a réten / Rohadt, büdös kommunista banda... Innentől két verzió ismert: 1. „Munka hőse szerepeljen rajta."* 2. *„Mér' nincsenek ezek felakasztva / Dúli..."* A CPg ügyének vizsgálatakor külön kérdés volt, hogy az akasztófás sort előadták-e nyilvánosan, és ha igen, hányszor és hogyan.[82]

A rendszerváltozás utáni években, az MTK-törzsközönségét megcélozva (ausch) viccesített *Guantanamera* kivételével, az imént idézett átiratok mindegyike olvasható állambiztonsági iratokban. Akad, amelyik több helyen is. Egy 1984-es napi ope-

81 = = ÁBTL, 3.1.5. O-19080.

82 = = A *Guantanamera* José Martí kubai költő verse, eredetileg Haraszti Miklós fordította magyarra. Az *Az a szép* kezdetű nótát Dankó Pista dallamából Sally Géza írta, szövegét Pártos Jenő. *A régi mániám...* szövegét Békeffi István írta Lajtai Lajos dallamára. A *Nem csak a húszéveseké a világ* zenéjét Fényes Szabolcs szerezte, szövegét Szenes Iván írta. A *Nem, nem nem...* népies dal, szerzője nem ismert. Az *Áll egy ifjú* orosz népdal magyar szövegét Kerényi György írta, rendszerellenes átiratát a CPg jegyzi.

ratív információs jelentés szerint két budapesti hetedikest azért vettek elő, mert az iskolában terjesztették a *Nem csak a húszéveseké a világ* és a *Nem, nem, nem…* hitlerista verzióját. Aradszky László 1967-es slágere, a *Nem csak a húszéveseké a világ* előkerült a zalaegerszegi Herczeg Ottó és a szegedi Krisztin Róbert ügyében, valamint az egyik szegedi falfirkálós ügyben. Ugyanez mondható el a *Régi mániám*ról is.[83]

Az 1980-as évek Magyarországán Budapesttől Szegedig, Nyíregyházától Zalaegerszegig vándoroltak a rendbontó zenék és szövegek, érzékenységeket sértő jelek és jelképek. A minták külföldről jöttek, de termékeny talajra találtak. A provokáció ellencsapást szült. Az állambiztonsági iratokban mindez nyomon követhető. Láthatjuk, hogyan terjednek és keverednek a politikai rendszer tabuit feszegető és az emberi méltóságot fenyegető üzenetek, s miként próbál ennek gátat szabni a hatalom. A források, útvonalak és személyes kapcsolati körök feltárásával, az események dokumentálásával, az indítékok felderítésével, a tettesek kézre kerítésével, elrettentésével, megbüntetésével. Beépüléssel, bomlasztással. A további esetek megelőzésével. Érvelve és fenyegetve, propagandával és rendőri eszközökkel. Alkalmanként sikerrel, összességében eredménytelenül.

„A jelenség elleni állambiztonsági tevékenységgel tömeges méretű, pozitív változást elérni nem lehet. E fiatalok gondolkodásmódjának befolyásolása, illetve az újfasizmushoz való viszonyuk megváltoztatása társadalmi összefogást igényel. Ennek érdekében szükséges a szignalizációs tevékenységünk lényeges kibővítése, minőségi javítása, továbbá állami, társadalmi szervek bevonása a felvilágosító, megelőző munkába” – szögezte le Frank József hadnagy a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszéke számára írott pályaművében 1989 márciusában a fiatalok körében tapasztalt újfasiszta megnyilvánulások elleni fellépésről. Fiatal tisztként több hálózati személyt is mozgatott, részt vett az erőszakra hajlamos bőrfejűek megfékezését célzó munkában. Habár azt nem fogalmazta meg, hogy ez a rendszerváltozás után is feladatot ad majd, de jól tudta: nem lesz rövid menet.[84]

= = = = Levéltári források = = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.12.2. A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai

12., 14., 15. és 16. doboz. Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások

83 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK – 168/3 /1984. november 21. ÁBTL 3.1.9. V-166487. 24., 88., 116., 136., 262. ÁBTL 3.1.9. V-165163. 51., 52. ÁBTL 3.1.5. O-19085. 136.

84 = = ÁBTL 4.1. A-4635, 31–32. Frank József a következő hálózati személyekkel tartotta a kapcsolatot: „Skorpió”, „Lord”, „Krisztina” (munka dossziéik megvannak az ÁBTL-ben), „Karády Katalin” (jelentéseinek egy részét a 3.1.5. O-19799/1. és 2. dosszié őrzi). Lásd még: Szőnyei, 2005; Keresztes, 2018.

1.12.4. Megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek iratai
9. doboz. Csongrád megye V.
18. doboz. Heves megye I.
36. doboz. Zala megye III.

2.2.2. Hálózati nyilvántartások
6-os kartonok

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

3.1.2. Munka dossziék:
M-40972. „Ibolya"
M-41574. „Hunyadi"
M-41955. „Lord"

3.1.5. Objektum és Rendkívüli esemény dossziék:
O-18556. „Vízesés"
O-18852. „Pingáló"
O-18893. „Pax"
O-19071. „Figuráns"
O-19080. „Harisnyás"
O-19085. „Kézbesítő"
O-19139. „Rongáló"
O-19608. „Punk"
O-19715. „Mázoló"
O-19799/1. 2. „Borzas"
O-20113. MN 1. sz. Katonai Kollégium – Eger

3.1.9. Vizsgálati dossziék:
V-163453. Benkő Zoltán
V-163942. Fk. Bálint György és társai
V-163943. Fk. Pásztor István és társai
V-164155/1. Benkő Zoltán és társai
V-164155/2. Benkő Zoltán és társai
V-164258. Erdős József és társai
V-165157. Dolgos Péter
V-165163. Krisztin Róbert
V-165838. Dolgos Péter András
V-166487. Herczeg Ottó és társai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3036. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár.* Összeáll. Gergely Attila. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980.

A-4635. Frank József: *A szervezetlen fiatalok körében tapasztalható újfasiszta jelenség megnyilvánulási formái és az ellenük folytatott harc feladatai.* Budapest, 1989.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Bozóki, 1982

Bozóki András: A zene nem zene, a szöveg nem szöveg. Töredékek a hazai új hullámról. In: *Rock évkönyv 1981.* Szerkesztette: Sebők János. Zeneműkiadó, Budapest. 151–164.

Csach, 2007

Csach Gábor: *Tűzoltókrém 1987–2007. A Kinopuskin élcsapat zenekar első 20 éve.* Runner Média Kft., Balassagyarmat.

Erdős, 1983

Erdős Péter: Felszólalás a szennyhullám ellen. *Kritika,* július, 16–17.

Juhász, 1985

Juhász Mihály: Total '85. *POLIfon,* 4. sz.

Kőbányai, 1986

Kőbányai János: *A margón.* Szépirodalmi, Budapest.

Lydon, 2008

Lydon, John (Zimmerman, Keith – Zimmermann, Kent): *Rotten. Íreknek, feketéknek, kutyáknak tilos!* Ford. Szántai Zsolt és Barangó. Cartafilus, Budapest.

Müller (szerk.), 2005

Európai Kulturális Fórum és ellenfórum. Budapest, 1985. Szerkesztette: Müller Rolf. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Pozsonyi, 2001

Pozsonyi Ádám: *„A Lenin-szobor helyén bombatölcsér tátong". A magyar punk története (1978–1990).* Szerzői kiadás, Budapest.

Szántó, 1988a
Szántó Gábor: A sárkány bőrfeje. *Képes 7,* 27. sz. 10–13.

Szántó, 1988b
Szántó Gábor: *Bőrfejűek*. Népszava, Budapest.

Szántó, 1989
Szántó Gábor: A skinheadjelenség politikuma. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 1988.* Szerkesztette: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. R-Forma, Budapest. 396–403.

Szőnyei, 1984
Szőnyei Tamás: Start: Lássuk a Medvét. *Magyar Ifjúság,* 48. sz. 48–49.

Szőnyei, 2005
Szőnyei Tamás: Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990. *Magyar Narancs,* Tihany-Rév, Budapest.

Takács, 2020
Takács Tibor: Dünnyögtek egy új mesét. A nyíregyházi punk és az állambiztonság a nyolcvanas években. *Arc és Álarc,* 2. sz. 29–46.

Takács, 2021a
Takács Tibor: *Botrányt akarunk! Rágalmak a CPg és a magyar punkmozgalom ellen*. Jaffa, Budapest.

Takács, 2021b
Takács Tibor: Kiegészítés, avagy a punk(történelem) tényleg nem halt meg. *Betekintő,* 4. sz. 111–118.

Westwood–Kelly, 2017
Westwood, Vivienne – Kelly, Ian: *Vivienne Westwood. A divat diktátora.* Ford. Horváth M. Zsanett. Európa, Budapest.

= = = = **Sajtó** = = = =

Népújság, 1988

= = = = **Internetes hivatkozások** = = = =

Keresztes, 2018
Keresztes Csaba: Üssétek őket, rohadékok! Avagy hogyan lett egy verekedésből az utolsó politikai per a Kádár-korban. *ArchivNet,* 3. sz. https://www.archivnet.hu/ussetek-oket-rohadekok-avagy-hogyan-lett-egy-verekedesbol-az-utolso-politikai-a-kadar-korban (utolsó letöltés: 2022. március 15.).

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, 2020
Punkok, szkinhedek, rockerek, sátánisták Heves megyében a '80-as évek végén. Közzéteszi: Cseh Zita. https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/punkok_szkinhedek_rockerek_satanistak_heves_megyeben_a_80_as_evek_vegen (utolsó letöltés: 2022. március 10.).

Partizán, 2020
Szennyhullám #2 – Magyar punkmozaik 1978–84. https://www.youtube.com/watch?v=H2hpgqgW8-U (utolsó letöltés: 2022. március 15.).

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = =

pop-rock, ellenkultúra, röplapozás-falfirkálás

Izraelita temető a galíciai Brezán határában, 1917

Fortepan / Österreichische Nationalbibliothek

/ Wandering Texts /

Early Suits against Punks and False Claims about Punk Band CPg in State Security Papers

Three members of CPg were sent to jail in early 1984 because of their anti-communist lyrics. *„Botrányt akarunk!* (We Want Scandal!), the recent book by Tibor Takács tracks down how distorted notions of them being racist have spread and been stuck on the group up to now. It might have been the result of the political police manipulating the media to discredit the punk movement but there is no evidence to prove it. Tamás Szőnyei argues that even some of their fans thought plainly by mistake that an infamous racist song was written by CPg although it belonged to the skinhead group Mos-oi whose members were given suspended sentences in late 1983. The false claims concerning CPg can be found in several state security investigations against young people wearing Nazi badges on the street, singing racist songs in bars and spraying swastikas on walls. Nazi imagery among British punks in 1976–77 was simply a means to shock. In the 1980s in Hungary it meant more than that apart from the shock factor – and in some cases an admiration of Nazi Germany – it also served as the most radical signal of anti-communist feelings. The study reveals how the state security handled this problem in towns like Szeged, Eger and Zalaegerszeg. At the same time, it shows that even though none of the punk and skinhead bands was officially released, their music was distributed all over the country by home taping.

A *Waterloo* című film forgatási helyszíne.
Szerednye, 1969

Fortepan / Bojár Sándor

= Szemle =

Betekintő 16. évf. 1. sz. 157–163. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.6

/// Paréj-Farkas Katalin

=== Maszkot viselve – mindig szerepben

Petrás Éva: *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei.*

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz. Budapest–Pécs, 2019. 312 oldal

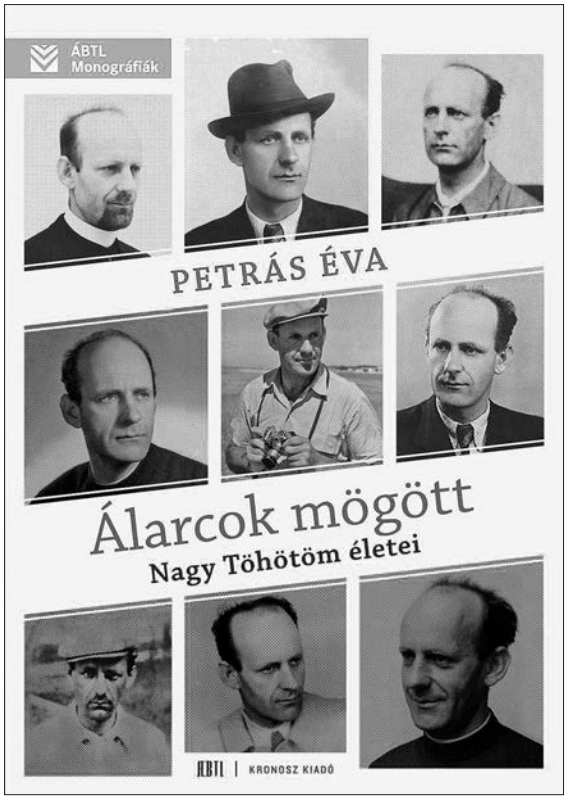

„Egy embert – cselekvése teljes oktárával és annak titkos rugóival – sohasem ismerhetünk meg. Elképzelhető, hogy tökéletesen alakoskodik, leveleiben és kijelentéseiben is [...] *mindegyikük kosztümöt, maszkot visel. Átlátunk a maszkon, túlságosan jól ismerjük az ellentmondást a felszín és az igazság között, a maszk és az arc között"* – idézi a szerző, Petrás Éva a zenetörténész Alfred Einstein gondolatait *A zenei nagyság* című művéből.[1] Az előszóban olvasható megkapó gondolat ugyanolyan emlékezetes és maradandó, mint a kötet első fejezetében idézett álom, melyet Nagy Töhötöm édesanyja látott fiával kapcsolatban. Az einsteini gondolathoz úgy igazodhatunk a történészi munka olvasása folytán, mint ahogy tudat alatt talán maga

1 = = Einstein, 1990: 90–91.

Nagy Töhötöm is igazította magát szülője álmához, hogy így bizonyítsa, valóban nagy dolgokra hivatott. Édesanyja álma szerint csak ő, Nagy Töhötöm volt képes megforgatni az udvaron álló óriási kerekeskutat, mint egykor a honfoglaló vezérek egyike. Ám a kerék egyszer csak nagyot rándult, és magával ragadta a mélybe. Bár az álom szerint meghalt, saját visszaemlékezése szerint szülei, rokonai ezután sokat vártak tőle, megkülönböztetett figyelemmel fordultak felé.

Elmondhatjuk, hogy a kötet effajta nyitása igen különleges. Egyrészt a szerzővel együtt haladunk, és próbáljuk megérteni az álarcok mögött élő személyiséget, mindezt az objektív, kifinomult történészi eszköztár segítségével. Másrészt kíváncsian futunk előre a sorokkal, vajon az anyai álom beteljesül-e. A sorok között szinte hallható az álarcok mögött élő Nagy Töhötöm és az olvasót befolyásolni egyáltalán nem szándékozó, a tiszta történészi eszközökkel dolgozó szerző, aki a tényanyag felvonultatásával az árnyalt gondolkodásra kívánja késztetni az olvasót.

Ha Nagy Töhötöm életútja megosztó, akkor a történészi munka feltétlenül példaértékű. Sőt a tisztánlátást elősegítő tények valóban távol tartják tőlünk azt, hogy felületesen, elnagyoltan gondolkodjuk a jezsuita páterről, aki bár formálisan elhagyta rendjét, szíve mélyén valójában sosem. Körültekintő kutatáson alapuló munka által ismerhetjük meg Nagy életútját. Emellett új megvilágításba kerül a 20. századi magyar egyháztörténet egy-egy fordulópontja is. Az érdekfeszítő leírásnak köszönhetően egyre nagyobb figyelemmel követhetjük a két világháború közötti magyar egyházpolitika érdekes epizódját, a KALOT történetét. A jezsuita páterek küzdelmeit az agrárszegénység műveléséért és szociális felemeléséért. Egyházon belüli csekély támogatottságukat és politikai kapcsolataikat, melyeket a világháború elmosott.

A munka Mindszenty bíborosról is értékes adalékokkal szolgál. Segít újragondolni a bíboros személyét és tevékenységét. Megtudhatjuk, hogy a köztudottan hajlíthatatlan, konzervatív főpap eltökélt kommunistaellenességének akár egy jezsuita karrierje is áldozatául eshetett. Keményvonalasságával nem röstellte elvágni Nagy előmenetelét, sőt hazájától távolra száműzte. Még csak nem is a kellemesnek tűnő, fejlett nyugati világba, hanem az elmaradott, szociális problémáktól hemzsegő Dél-Amerikába. Ámbár ez kitűnő terep lehetett volna a KALOT-modell megvalósítására, az egyházi hierarchiát tolerálni nem mindig tudó Nagy számára inkább a mélyrepülés kezdete lett a kiégés és a kiábrándulás felé vezető úton.

A szépen felsorakoztatott tények mellett a szerző érzékelteti a háború előtti magyar katolikus egyház légkörét, és gondolkodásra ösztönöz az agrárszegénység iránt szociálisan érzékeny páterekről, akik a korszak értelmiségének egy részével együtt érzékelték a változások szükségességét, az eltorzult nagybirtokrendszer anakronisztikusságát és tarthatatlanságát. A kötet ezen részén Nagy Töhötöm, a lelkes, tettre kész jezsuita fiatalos, lendületes személyisége igazán megnyerő lehet az olvasó számára. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, ha nem tör ki a háború, a KALOT ügye hova fejlődik tovább. S lehet, hogy ha éppen nem a „modus vivendi" kérdése, akkor a katolikus egyház birtokainak felosztása okán kerül összetűzésbe Mindszentyvel.

Petrás Éva alapos történészi munkája valóban elismerésre méltó. A kötet törzsanyagát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Nagy Töhötömtől fennmaradt irathagyaték és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok képezik. Mindezeken kívül tíz további levéltár – köztünk külföldiek – anyagát vonultatja fel. Nem nehezítik az olvasást és az értelmezést a hosszas idézetek, forrásrészletek. Olykor ugyan előfordul, hogy többsornyi állambiztonsági jelentést olvasunk, vagy éppen egy VI. Pál pápa nevében írt teljes enciklikatervezetet. Ezek idézése azonban indokolt, jól árnyalja az olvasóban a Nagyról kialakított képet. A szöveg olvasásakor mindvégig érzékelhető, hogy a tények felvonultatásában a szerző a legnagyobb alaposságra törekedett. Néha azonban az értelmezés során kissé magára hagyja az olvasót, feltételezve annak a korszakkal és a témával kapcsolatos felkészültségét. A történések értelmezéséhez olykor szükség lenne szerzői segítségre, hiszen még a puszta tények egységbe rendezése sem egyszerű nemcsak a laikus olvasóknak, de néha még a szakembereknek sem. Ugyanakkor a könyv kiemelendő értékének tartom, hogy nincs a főhősről prekoncepciója, amit a tények, levéltári források csoportjával előre meghatározott módon alá akarna támasztani. Egyszerűen bemutat, de a főhős indítékait kevéssé, csupán a tényeket magyarázza.

Nagy Töhötöm egy igazi csapatjátékos volt. Csak valakihez, de leginkább valakikhez képest tudta meghatározni magát. Számára a csoport, a közösség volt alapvető. Idővel saját családjával, feleségével és lányával való kapcsolata is kevésbé fontossá vált. Bár kevés adalékot kapunk erre vonatkozólag, egy-egy mondatból vagy lábjegyzetből érzékelhető, hogy a kis családban nem tud igazán kiteljesedni, csak a „többiek" között, legyenek ezek a jezsuiták, a KALOT, a szabadkőművesek, a követség, az állambiztonságiak, a szocialista állam. Nagy Töhötöm habitusa más szempontból is figyelemre méltó. Valódi kalandor, fantaszta, álmodozó, nyughatatlan: hiába próbálta a kortársak némelyike a maga módján karakterizálni, ő egy kifürkészhetetlen és kategorizálhatatlan személyiség. Ahogy olvassuk történetét, önkéntelenül is meg akarjuk magyarázni szellemiségének magával ragadó és kellemetlen oldalait is. A szerző tudatában van annak, hogy aki ezzel az emberrel ismerkedik akár közelről, akár távolról, kortársként vagy évtizedek múlva, igazából ezt a feladatot szeretné elvégezni, hogy mederbe terelve az életutat, megérthesse a miérteket.

Petrás Éva tudása és ezzel együtt történészi önfegyelme azonban tudatosan nem akar ennek az elvárásnak megfelelni. *„E kötetben nem arra teszünk kísérletet, hogy ezeket a kérdéseket megválaszoljuk, hanem arra, hogy elkalauzoljuk az olvasót azon az úton, amelyen maga válaszolhatja meg azokat."* (9.) Aki e kötetet elolvassa, azt a sorok között rejlő kérdések sokasága bizonyosan számos gondolatra fogja sarkallni, de úgy gondolom, konkrét válaszokat a többség nem fog tudni adni. Nem fog tudni, mert van, amit és akit nem igazán lehet mederbe terelni. A hömpölygő folyam – ahogy Nagy Töhötöm önmagára tekint – néha már parttalan, vagy olyan, mint egy feneketlen kút, amelybe beleesett a kötet elején felidézett anyai álomban. A választ azonban önkéntelenül is keressük. Minden bizonnyal a szerző is kereste.

Nagy Töhötöm alakjával kapcsolatos talán legtalálóbb megfogalmazást tartótisztje, Bárdos Gusztáv adja. Összetett személyiségét kitűnően jellemzi a rendőr százados, és ez a leírás nem véletlen kerül szóról szóra a kötetbe. A pszichológus végzettségű százados ily módon nemcsak feletteseinek alkot képet róla pontosan, hanem a kötet olvasóinak is. A történet pikkantériája, hogy jellemzéseivel az állambiztonsági tiszt adja a mentőövet számunkra, hogy a Nagy Töhötömnek nevezett folyam magával ne sodorjon minket, és kapaszkodókat kapjunk a partra éréshez.

E munkának Nagy Töhötöm izgalmas személyiségének sokrétű bemutatásán túl fontos értékét adják az egyháztörténeti adalékok. Új megvilágításba kerül a Vatikán által képviselt Ostpolitik és a „modus vivendi" értelmezésének kérdése. Ez utóbbi megvilágítása korrekt, tárgyilagos és tiszta. A rendszerváltozás óta eltelt évtizedek szakirodalmi értelmezésében pedig egészen új. Mind a megalkuvás nélküli kommunistaellenes egyházpolitika, mind a békés egymás mellett élés álláspontja értelmezhetővé és az objektív interpretáció révén érthetővé válik az olvasó számára. A szerző semmiképp sem a jelenből visszavetítve akar láttatni, hanem az adott korszakba helyezve érzékeltetni. Ahogy a korabeli szereplők jövőképével kapcsolatban egy interjúban fogalmazott: *„a meccs még nem tűnt lefutottnak"*.[2]

A borító és a cím már az első találkozáskor felkeltik érdeklődésünket, és a könyvet olvasva mélyebb értelmet nyernek. A fényképek, bár ugyanazt az embert, a főhőst, Nagy Töhötömöt ábrázolják, mintha nem is arcokat, hanem álarcokat örökítenének meg, amelyek más-más személyiségeket rejtenek. Az álarcok eltakarnak és megtévesztenek. Nagy Töhötöm maga készíttette el ezt az arcképcsarnokot fotóiból, és „az álarcok mögött" kifejezést is ő használta a tablóján. A német megszállás alatt Nagy Sándor gyári munkás és sofőr; a szovjetekkel tárgyalva (ugyanezen a néven) már szegedi főiskolai tanár; a háború végén Emilio Faber, a koncentrációs táborból hazafelé tartó firenzei zsidó, majd az Office of Strategic Services AE-752-es kód alatt működő informátora, a római követjárása révén Ormai Pál romániai jezsuita, későbbi civil életében Nagy Varga Sándor, ügynökként „Franz Kirchenbauer"; titkos megbízottként pedig „Kőműves Sándor". E kaméleon természetűnek tűnő ember többször is komoly identitásválságba került, új utakat keresett magának, melyek ismét kihívást jelenthettek. A biztonságot Nagy számára nem a nyugodt és kiszámítható papi vagy civil élet jelentette, hanem a folytonos mozgás, kihívás, kaland, amely által sikereit és így előmenetelét, nem utolsósorban az elismerés elnyerését remélte.

Nagy a végletek embere lehetett. Meggyőződése volt, hogy teljesen ellentétes közösségeket és eszméket tud összebékíteni egymással, legyenek ezek – írásainak címét követve – jezsuiták és szabadkőművesek vagy az egyház és a kommunizmus. A progresszív és szociálisan érzékeny Nagy mintha évszázadok problémáit, gondjait és ellentéteit akarta volna megoldani és feloldani, és teljes egészében meg volt győződve arról, hogy ez neki sikerül. A szocialista állam „alkalmazásában" is hitt a rendszer fejlődésében, javíthatóságában – bár ekkor már némi csalódottság is érzékelhető

2 = = Ablonczy, 2020.

vallomásaiban. S ha csalódott, akkor keresett egy másik közeget, közösséget, államot, rendszert, amelyet ugyanolyan hittel szolgált, mint az előzőt. Vajon ha Nagy Töhötöm még néhány évig az élők sorában marad, és megéri a szocialista rendszer bukását, az új felállásban melyik tábort erősítette volna? Természetesen erre a kérdésre nem tudunk választ adni, annyi azonban bizonyos, hogy teljes odaadással, hittel és lelkesedéssel szolgálta volna választottjai ügyét.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Einstein, 1990
Alfred Einstein: *A zenei nagyság.* Európa, Budapest.

= = = = Internetes hivatkozások = = = =

Ablonczy, 2020
Ablonczy Bálint: Mindszenty ajánlójából kommunista besúgó: egy magyar szerzetes döbbenetes életútja. Interjú Petrás Évával. https://www.valaszonline.hu/2020/02/25/nagy-tohotom-petras-eva-interju/ (utolsó letöltés: 2021. május 31.).

Kulcsszavak
= = = = = = = = = = = = = = = = =

recenzió, katolikus egyház, emigráció

Búcsú a Krímtől, 1963 Fortepan / Lencse Zoltán

= "Wearing a Mask — Always Playing a Role" =

/// A BOOKREVIEW ON

Petrás Éva: *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei.* [Behind Masks. The Lives of Töhötöm Nagy]

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz. Budapest–Pécs, 2019. 312 p.

Eva Petrás's book on the life of Töhötöm Nagy introduces one of the most interesting figures in 20th century Hungarian church history. Starting as a Jesuit priest and an important leader of the organization KALOT that brought together Catholic agrarian youth in his young years, his personality changes into a chameleon before our eyes, thanks to the meticulous and objective work of the historian. His roles in the various political systems are quite diverse: from the factory worker to the college teacher who negotiates with the Soviets, the secret agent, the Vatican ambassador or the freemason. Following the path of life of Töhötöm Nagy, who always adapted to the situations but was in fact hidden behind masks, interesting questions of church history come into new light, such as the cooperation and education of the Catholic young people living in rural Hungary, the personality of Mindszenty and his activity as head of the Hungarian Catholic Church, or the question of post-war modus vivendi. The prudent and valuable work of the author relies on several sources, using material from more than ten archives that hold the primary source material, the heritage of Töhötöm Nagy. Even if the life path of Töhötöm Nagy, who came from the Jesuit order and then became a freemason, served the socialist state authority and was a man with a family, is divisive, the exemplary and preconcept-free historical work provides a coherent and complete picture of the life of the protagonist. The presentation of the facts prevents us from thinking hastily and harshly about the ever-changing and adventurous nature of the Jesuit priest, and helps us get to know a truly special person in the light of historical facts.

Betekintő 16. évf. 1. sz. 165–173. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.7

/// Antal Róbert-István

=== „Mit kíván másfél millió magyar?”

Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944).*

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Kiadó, 2020. 336 oldal

A 20. századi romániai magyarságban létezett egy kis számú csoport, az ún. madoszosok. Az államszocialista rendszerben „hősöknek”, a rendszerváltás után jelentéktelen figuráknak számítottak. De kik is voltak ők valójában? Honnan indultak, milyen háttérrel rendelkeztek, mit gondoltak a világról? A romániai magyarság nemzetiségi és társadalmi problémáit milyen módon oldották volna meg? Ezekre a kérdésekre Főcze János történész-levéltáros 2020-ban megjelent kötetéből kielégítő választ kaphatunk.

A Magyar Dolgozók Országos Szövetségét (továbbiakban: MADOSZ) megalapító értelmiségiek, munkások és parasztok sorsa összefonódott az 1945-öt követő államszocialista rezsimmel, annak nemegyszer lokális vezetőivé, majd kegyvesztettjeivé váltak a korábbi „harcos madoszosok”. Ebből – valamint abból a tényből, hogy az általuk vallott ideológia fölött is „eljárt az idő” – egyenesen követke-

zett, hogy a diktatúra bukása után ezek a személyek kihullottak a kollektív emlékezetből, és körülbelül egy generációnyi időnek kellett eltelnie, hogy újra beszéljenek róluk. Mindez azzal magyarázható, hogy míg a rendszerváltás előtti történetírásban csak a romániai magyarság baloldali csoportjainak történetét tárták fel (nyilván ideológiai céllal), addig a rendszerváltást követően az addig tiltott vagy elhallgatott témák (polgári liberálisok, konzervatívok, kereszténydemokraták stb.) társadalmi víziói és politikai csoportosulásai kerültek a történeti kutatások célkeresztjébe. A jelenben pedig újra elkezdődött a baloldali csoportok kutatása.

Jelen kötet Főcze János első könyve, amely a MADOSZ történetéről írt és 2019-ben megvédett doktori disszertációjának kibővített változata. Éppen ezért a kötet egy klaszszikus doktori disszertáció szerkezetét mutatja: a szerző historiográfiai és módszertani bevezetővel indít, majd általános kontextualizálással folytatja, rátér a vizsgált szervezet történetére, végül egy általánosabb kitekintéssel és az összegzéssel zárja a könyvet. A szerző tíz nagy, változó terjedelmű egységre osztotta kötetét, amelyek a kutatott tárgyhoz kapcsolódva több vagy kevesebb historiográfiai nóvummal szolgálnak.

Munkája elsősorban a Román Nemzeti Levéltár Központi Történeti Levéltára (ANR ANIC), valamint a Román Nemzeti Levéltár Kolozs és Hargita megyei fiókja (SJANC, SJANH) vonatkozó iratanyagára épül, emellett hasznosította a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (ACNSAS), valamint magyarországi levéltárak (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL OL, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár – PSZL) és kézirattárakban fellelhető személyi hagyatékok iratanyagait is. Utóbbi kategóriából az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) kézirattára, a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány Könyv- és Kézirattára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára emelhető ki. Mindebből a felsorolásból is látszik, hogy a szerző forrásmerítése igen alapos volt, valószínűleg azért is, mert a MADOSZ nem hagyott hátra rendezett iratanyagot, azok különböző levéltárakban vannak szétszórva. A levéltári források mellett Főcze a romániai napi sajtót (elsősorban a Brassói Lapokat), valamint a kurrens szakirodalmat is sikerrel felhasználta.

A kötet újdonsága – a szervezettörténeti, faktológiai és kronológiai kérdések mellett (mikor, kik, hogyan hozták létre és működtették a szervezetet) – elsősorban szemléleti: Főcze a MADOSZ-t nem az 1944 őszén létrejött utód, a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) felől közelítve, hanem a két világháború közötti időszak kontextusában, az akkor keletkezett forrásokat használva vizsgálta. Éppen ezért nem esett abba a hibába, mint az MNSZ-szel foglalkozó elődei, akik a MADOSZ történetét az MNSZ históriájából visszavezetve közelítették meg. Főcze értelmezése nem feketefehér: a MADOSZ-t nem csupán a Kommunisták Romániai Pártjának (továbbiakban: KRP) fedőszerveként vagy annak helyi tömegszervezeteként láttatja – miközben talán ez az értelmezés áll legközelebb a szerző álláspontjához –, sem pedig egy kisebbségvédelmi szervezetként, hanem a különböző funkciók között lavírozó marginális csoport politikai szervezeteként mutatja be.

A bevezető fejezetben a szerző leltárt készít: ki és mit írt eddig a MADOSZ-ról. A historiográfiai áttekintés (1989 előtti és utáni történeti munkák, valamint a madoszosok személyes írásai) mellett ez a fejezet fontos emlékezetpolitikai elemzést is nyújt. Mivel a MADOSZ szereplői az 1945–1989 közötti államszocialista rendszer működtetői voltak (legalábbis annak első szakaszában), mint kompromittáltak „kiestek" a jelenkori erdélyi kollektív emlékezetből. Főcze empatikusan szemlézi Gáll Ernő (egyébként nem madoszos) filozófus idevágó írását: *„mennyiben felelősek az 1945 után jelentős közéleti szerepet vállaló romániai magyar baloldal képviselői abban, hogy a közösség nagy hagyománnyal bíró kulturális és politikai intézményeinek nagyobb részét 1989-re felszámolták"* (7.).

Ugyancsak ebben a fejezetben fekteti le a szervezet korszakolását: Főcze megkülönbözteti a nemzeti-forradalmi, a népfrontos, valamint a királyi diktatúra és a második világháború alatti illegális MADOSZ történetét. Ez a különbségtétel is historiográfiai újdonságnak számít, mivel eddigi ismereteink csak a „monolit", egységes, kommunista befolyású MADOSZ-ról szóltak. Miután a szerző tisztázta forrásait, szakirodalmát, kutatási kérdéseit, egy általános történeti áttekintéssel vezet be bennünket a korabeli Románia politikai viszonyaiba. Ahhoz, hogy megértsük a MADOSZ-jelenséget, először is az 1918-at követő erdélyi magyar politikai önszerveződést, majd pedig a MADOSZ-szal azonos ideológiai mezőben tevékenykedő politikai pártok, a Romániai Szociáldemokrata Párt és a KRP történetét is meg kell ismernünk. Fontossága ellenére ez a fejezet talán túlságosan is hosszúra sikeredett.

A MADOSZ előzményeit és létrehozását tárgyaló fejezet talán a kötet legizgalmasabb és legértékesebb része. Itt nemcsak a felülről jövő kezdeményezést (1931-ben a Komintern elrendelte, hogy az erdélyi magyarság politikai képviseletét ellátó párton, az Országos Magyar Párton [továbbiakban: OMP] belül szükséges egy baloldali, ellenzéki csoportot létrehozni), hanem magának a MADOSZ-nak a létrehozásához vezető utat, valamint annak eredményét: az OMP belül létrejött ellenzéki csoportosulást, az Országos Magyar Párt Ellenzékét (OMPE) is megismerhetjük. Üde színfoltja a kötetnek, hogy Főcze a fontosabb szereplőkről kiséletrajzot közölt, anélkül hogy ez a szöveg koherenciáját megtörte volna. A MADOSZ-t alapító értelmiségiek pályafutását eddig csak az 1945-öt követő karrierjük szempontjából vizsgálták meg, Főcze viszont a kor kontextusában, valamint földrajzi és társadalmi szocializációjuk felől tette meg ezt. Legfontosabb megállapítása, hogy a *„»madoszos értelmiségi« óvatosan általánosított képe így néz ki: multietnikus környezetből származik, vegyes nemzetiségű felmenőkkel rendelkezik, de magyar identitású fiatalként szocializálódik Nagy-Romániában; nemzedéki lázadás részeseként, a korábbi politikusi generációval elégedetlenül, ugyanakkor új utat keresve kezd szimpatizálni a baloldali gondolatokkal; erre hármas hatás – helyi mozgalmi emberek, marxista körök és külföldi tanulmányút – vezeti, amihez az 1930-as évek Romániájának miliője, valamint a kommunizmus és a fasizmus európai harcában való állásfoglalás szükségességének érzete társul."* (107.)

A negyedik fejezet, amely csupán egy év történését taglalja, a MADOSZ nemzeti-forradalmi korszakával foglalkozik. Lényegében itt az erdélyi baloldaliak kettős elnyomásának (nemzetiségi és társadalmi) tézisét ismertette, valamint azt, hogy a madoszosok ezen problémák megoldását a tömegek „forradalmasításával" kívánták megoldani. Főcze szerint a szervezet mindenkori irányvonala a személyi változások függvényében is változott: a nemzeti-forradalmi MADOSZ irányítója Mayer László volt, unokatestvére, Bányai László pedig csak később, a népfrontos MADOSZ-ban játszott szerepet. A szerző itt ismerteti a MADOSZ első sikerét, az 1934-es Gyimesvölgyi felkelés történetét is, amelyben egyébként a KRP is komoly szerepet játszott. A Gyimes-völgyi felkelők politikai programmal – azonkívül, hogy az elmaradt adók címen elkobzott személyi javaik visszaadását követelték – lényegében nem rendelkeztek. Ugyanakkor az akció mögött végig ott volt az egyik MADOSZ-küldött, Mezei Lajos, aki az akciót egy nagyobb felkeléssé próbálta kiszélesíteni. Miután erre nem volt lehetőség, álruhában elhagyta a vidéket, majd később mégis „sikeresnek" értékelte az eseményeket, mivel a gyimesi csángók politikai elszántsága továbbra is megmaradt, és az elkövetkező időszakban a gyimesi akciónál szélesebb tömegeket bevonó akció megszervezését is elképzelhetőnek tartotta. A kettős párttagság kérdése mellett a MADOSZ és a KRP összefonódására talán ez a legjobb példa. A legtöbb madoszos ugyanis egyben KRP-tag is volt, emellett a felkelést követően az egyik legismertebb kommunista ügyvéd, a később miniszter, majd államelnök, Ion Gheorghe Maurer látta el a gyimesi csángók jogi védelmét. Fontos kiemelni Főcze azon megállapítását, hogy a MADOSZ időszakos megbénulásához (tagok letartóztatása, újságok betiltása) hozzájárult a KRP-n belül uralkodó zűrzavaros helyzet, sőt a KRP-t koordináló Komintern irányváltása is (135.).

Ez utóbbihoz köthető a MADOSZ népfrontos irányba történő elmozdulása: míg 1935-ig Moszkvában a nemzetiségek forradalmasítása és az 1918 utáni imperialista államok szétdarabolása volt a jelszó, addig a Komintern VII. kongresszusán a német veszéllyel szemben felmerült a népfront gondolata. Az új irányvonalnak megfelelően a MADOSZ-nak le kellett mondania az addigi, a magyar kisebbséget forradalmi úton a „burzsoá-imperialista" Románia ellen hangoló álláspontjáról, és román politikai szövetségesek után kellett néznie. Főcze megvizsgálta a szervezet népfrontos kezdeményezéseit: szövetségkötési kísérleteit az OMP-vel, szoros kapcsolat kialakítását a Petru Groza vezette Ekésfronttal, végül pedig választási szövetség megkötését Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártjával. Ugyanakkor a szövetségkötéshez a MADOSZ-nak legalitásra volt szüksége: míg a nemzeti-forradalmi MADOSZ illegális alakulat volt, addig a népfrontos már a román politikai életbe betagozódott, a Nemzeti Választási Bizottság által elismert és választási jellel (egy hexagon) ellátott szervezet volt. A legális MADOSZ története tulajdonképpen az 1936 eleji engedélyezés és az 1938. februári betiltás közötti két évre tehető.

A legális működés és a népfrontos irányváltás kapcsán szót kell ejteni a MADOSZ történetének legvitatottabb kérdéséről: a szervezet revízióellenességéről is. Mind

a korban, mind pedig később terjedt az a „legenda", hogy a MADOSZ-t valójában a román állam pénzelte. A szerző ezt igyekezte cáfolni, és sokkal inkább a belső meggyőződésükhöz társítja a madoszosok egy részének revízióellenességét: *„a MADOSZ szerint a Trianon utáni helyzetet megoldani nem revíziós háborúval, hanem a magyarság Románián belüli jogainak szélesítésével lehetne."* (160.)

Külön egység foglalkozik a legális MADOSZ történetének utolsó évével, 1937-tel. Ekkor a brassói lakatost, Kurkó Gyárfást választották országos elnöknek – a főtitkár Bányai László maradt –, és a népfront jegyében ekkor vett részt a MADOSZ országos választásokon is, amelyen a Nemzeti Parasztpárttal szövetségben indult, ám szereplését nem övezte feltétlen siker. A Nemzeti Parasztpárt ugyanis nem érte el a kormányalakításhoz szükséges 40 százalékot, sőt a korábban kormányzó Nemzeti Liberális Párt sem, így a két nagy párt választási sikertelensége következtében kerülhetett sor a román király autokratikus fordulatára.

Két külön fejezet foglalkozik a II. Károly király nevével fémjelzett királyi diktatúra időszakával (1938–1940). Az előbbi 1939 közepéig, az utóbbi pedig a második bécsi döntésig követi az ekkor már betiltott MADOSZ működését. A királyi diktatúra bemutatása után a szerző a kommunistákkal egyre erősebben összefonódó MADOSZ-tagok túlélési stratégiáit elemezi. A MADOSZ-t megalapító értelmiségi csoportosulás továbbra is próbált alternatívát – vagyis a királyi diktatúra egypártrendszerével szemben szervezkedő baloldali vezetésű erdélyi magyar politikai csoportot – kínálni a romániai magyarság számára –, önmagukat a *„Vásárhelyi Találkozó alapján állóknak"* nevezték. A kifejezést azért honosították meg, mert úgy gondolták, hogy ők a valódi képviselői az 1937-es népfrontos eseménynek, a Vásárhelyi Találkozónak. Ekkor ugyanis az erdélyi magyar ifjúság képviselői ideológiai különbségeik ellenére találkoztak és közös határozatot hoztak, amely lényegében a román és német nacionalizmus veszélyével szemben az erdélyi magyar kisebbség egységes fellépését írta elő. Mindezzel párhuzamosan integrálódni is próbáltak a romániai magyarság érdekképviseletét a királyi diktatúra egypártrendszerén belül ellátni hivatott Magyar Népközösségbe, azért, hogy ott pozíciókat szerezve a szervezetet saját céljaikra használhassák fel. Ezt segítette, hogy nem mondtak le a revíziós eszmék elutasításáról.

Mivel a madoszosok és ellenfeleik politikai aktivitása a királyi diktatúra szorításában lecsökkent, szinte mindegyik csoport a Nemzeti Újjászületés Frontjának nevezett egypártrendszerébe integrálódott, sőt a napilapok is inkább közlemények publikálási fórumaivá alakultak, mintsem színes, ölre menő viták színterei lettek volna, ezért a szerző ezekben a fejezetekben a politikai eseménytörténet mellett eszmetörténeti elemzést is végzett. Főcze a MADOSZ és a magyarországi népi mozgalom közötti hasonlóságot, valamint a Duna menti népek egymásrautaltságának gondolatát is boncolgatta. Azt a dilemmát sem hagyta figyelmen kívül, hogy a madoszosoknak (és a velük szoros átfedésben lévő kommunistáknak) el kellett dönteniük, voltaképpen ki is a veszélyesebb ellenfél: a király és személyi diktatúrája, amellyel

szemben a szélsőjobboldallal is össze kell fogni, vagy pedig a román fasizmus sajátos, vallásos miszticizmusba öltöztetett, szélsőjobboldali csoportja, a Vasgárda? (196–197.) Főcze itt is meggyőzően mutatta be, hogy az álláspont szinte napról napra változhatott: mikor előbbi, mikor utóbbi tűnt nagyobb veszélynek. Eközben a Molotov–Ribbentrop-paktum nemcsak a román kommunistákat, de a madoszosokat is sokkolta.

A királyi diktatúra végén és a második bécsi döntés környékén azonban a madoszosok már nem irányítói – még annyira sem, mint esetleg korábban, amikor a saját sajtótermékeikkel, valamint az erdélyi magyar progresszív csoportok rokonszenvével övezve például egy-egy ügy kapcsán (például alkoholizmus és szegénység a Székelyföldön) tematizálni tudták a közbeszédet –, hanem elszenvedői az eseményeknek.

Az összegzés előtti nagy fejezetben a szerző a megosztott Erdély madoszosainak, valamint a KRP és a Kommunisták Magyarországi Pártjának (1943-tól Békepárt) bemutatását végezte el. Ez a fejezet a bevezetőhöz hasonlóan egy kissé kilóg a kötetből, ám szintén érthető a szerző szándéka: a madoszosok történetét végig kívánta követni egészen az MNSZ 1944. októberi megalapításáig. A tagok többsége kompromittálódott kommunistaként (Bányai Lászlót például 1933-ban kommunista röplapok szórásáért letartóztatták, és ezt követően az erdélyi magyar közösségen belül kommunista párttagsága nyílt titoknak számított) illegalitásba kényszerült, politikai aktivitást alig fejthettek ki. A madoszosok egy másik csoportja pedig ideológiai társutasként (Balogh Edgár vagy Demeter János esete) a magyarországi antifasiszta értelmiségi csoportokban találtak magukra.

Az összegzésben Főcze felhívja a figyelmet arra, hogy a MADOSZ-t nem önmagában, hanem a Komintern irányvonala (a népfront eszméjének meghirdetése) és a helyi társadalmi és politikai problémák (a két világháború közötti Románia társadalmi és nemzetiségi viszonyai) felől vizsgálva érdemes elemezni. Szerinte a *„MADOSZ csakis úgy értékelhető, mint az akadozva működő két világháború közötti román parlamentáris rendszer egyik erdélyi magyar törpepártja”* (292.). Bár párttagkönyvek híján nem tudott pontos adatokkal szolgálni, becslése szerint legfeljebb ötezer párttagról beszélhetünk (295.). Ugyanakkor ez a meghatározás a MADOSZ szerepét is leszűkíti: a szervezet tevékenységét forradalmi mozgalomként kezdve és illegalitásban befejezve aránytalan a román parlamentáris rendszer integrált törpepártjának titulálni, ugyanis a MADOSZ legális szakasza történetének csak kis részét képezte. Talán találóbb definíció lett volna a MADOSZ-ra a román parlamentáris rendszer félperifériáján működő, illegalitás és legalitás között lavírozó szervezetként hivatkozni. Ugyanakkor a szervezet működését illető faktológiai részek mellett például a madoszos hétköznapok leírása is különösen értékes. A MADOSZ-tagok *„Szabadság!”* megszólítással köszöntötték és *„testvérnek”* nevezték egymást. A felvonulásokon ruhájukra piros rózsát tűztek zöld levéllel, az általuk szervezett népünnepélyeken – a magyar baloldali, progresszív és függetlenségi hagyományt követve például megünnepelték 1848 március 15-ét, valamint Petőfi Sándor feltételezett segesvári sírhelyén minden évben koszorúztak (170.). Az ünnepeknek egy másik csoportját a MADOSZ-közeli társa-

dalmi csoportok összejövetele jelentette: a külvárosi magyar munkások bálokat, táncesteket, énekkórusokat, sőt kirándulásokat is rendeztek (például a MADOSZ egyik kultúrfelelőse, Balogh Edgár egy ilyen esti mulatságon ismerte meg székely, földműves származású feleségét, Máthé Rebekát).

Befejezésül néhány pontosítás: Alexandru Constantin Cuza közgazdász professzor szélsőjobboldali utcai csapatai nem „zöldingesek", hanem kékingesek voltak. Egy kissé félrevezető a kötet alcíme, ugyanis a területi megjelölés (Román Királyság) és az időintervallum (1934 és 1944 között) arra utal, hogy a szerző a második bécsi döntés utáni időszakra vonatkozóan csak a dél-erdélyi madoszosok történetét követi végig, ennek ellenére, mint láttuk, az 1940–44 közötti észak-erdélyi magyar világ kommunistáit és a madoszos értelmiségiek pályafutását is bemutatta.

Összességében Főcze munkájának nagy szerepe van a monolit Erdély-kép és a Tündérkert-hagyomány lebontásában. Ami pedig a madoszosokat illeti, utóéletük és a román államszocialista rendszer kiépítésében és működtetésében vállalt szerepük („korrumpálódásuk") még nem jelenti azt, hogy végképp ki kell írni őket az erdélyi magyar közösség történetéből.

Kulcsszavak

recenzió, Románia, határon túli magyarok

Élők és holtak. Tarasz Sevcsenko szobra Harkivban, 1965

Fortepan / Szánthó Zoltán

= "What Does a Million and a Half Hungarians Want?" =

/// A BOOKREVIEW ON

Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944).* [The MADOSZ. Hungarian Left-wing Story in the Kingdom of Romania (1934–1944)]

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Kiadó, 2020. 336 p.

The book review examines the recently published book by János Főcze on the history of the Organization of Hungarian Workers in Romania (MADOSZ). His main theses are that although many members of MADOSZ were also members of the Party of Communists in Romania (KRP), this political organization cannot be regarded as a simple cover organization for the communists – as was viewed by historiography earlier. Instead, the author defines MADOSZ as a left-leaning Hungarian organization which aimed for the resolution of the social and ethnic dilemma in Romania by adopting the ideology of socialism and converting it to the Transylvanian realities. As Főcze convincingly demonstrates, MADOSZ was a marginal political group in the interwar period, its legal activity covered only two years (1936–1938), and before and after this period it was an illegal political organization. But according to Főcze, its history could be viewed as one of the adaption mechanisms (besides the conservative or the liberal answer) to the socio-economic and political challenges which provoked the Hungarian community living in Romania.

Betekintő 16. évf. 1. sz. 175–179. o.
DOI: 10.25834/BET.2022.1.8

/// Joó Adrienn

=== Láthatatlanok

Film a mecseki hősökről

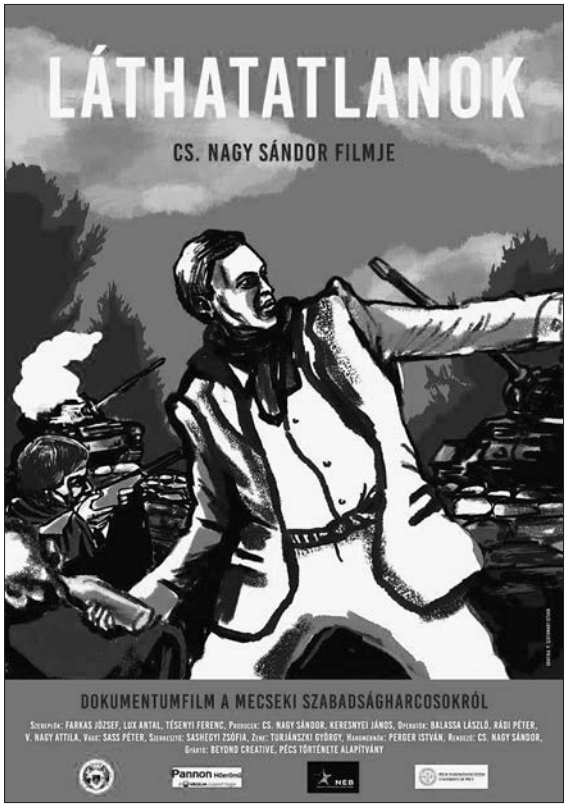

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2022. március 9-én a *Láthatatlanok* című dokumentumfilmet nézhették meg az érdeklődők. A vetítés után Cs. Nagy Sándorral, a film rendezőjével, Sashegyi Zsófia dramaturggal, valamint Bank Barbara történésszel levéltárunk munkatársa, Szekér Nóra beszélgetett.

Kik is voltak a *láthatatlanok?* Azt a diákokból, hallgatókból és civilekből álló csoportot nevezzük így, akik az 1956-os forradalom vérbe fojtása után is folytatták a harcokat a Mecsekben. Emlékük mára alaposan megkopott. A dokumentumfilm indító jelenetében a pécsi járókelőket kérdezték, hogy mit is tudnak a mecseki láthatatlanokról. Leginkább csak az idősebb korosztály emlékezetében maradtak meg a megye országos hírű hősei. Mindez azonban aligha csodálható. Bank Barbara történésztől megtudtuk, hogy a mecseki láthatatlan elnevezést tulajdonképpen a hatalom adta a 1956. december és 1957. január körül a Pécs környéki hegyekben harcoló szabadságharcosoknak. Az események kutatását megnehezíti, hogy nagyon kevés forrásanyaggal rendelkezünk. Még a létszámukat sem könnyű megállapítani, hiszen egymás nevét sem ismerték, csupán becenevükön szólították egymást. Létszámuk minden bizonnyal ezer fő

körül mozgott. Sokan kiléptek a csapatból, majd újabbak csatlakoztak hozzájuk. Tagjai nagyrészt huszonéves fiatalok voltak, de sok volt közöttük a gyerek. A forradalom után az erdőkben, a környékbeli falvakban bujkáltak, és egész életükben nem fedték fel magukat, tulajdonképpen mindvégig láthatatlanok maradtak. Sajnos a felkelőket üldöző erőszakszervezetek is láthatatlanok maradtak, sokszor a közeli családtagok sem tudták, milyen munkát végeznek. Több áldozat is beszámolt arról, hogy még az 1970-es években is utánuk nyúltak, sőt számos olyan esetről tudunk, hogy bár csak érintőlegesen keveredtek bele az eseményekbe, később mégis hátrányos megkülönböztetésben részesültek.

Az egyik mecseki ellenálló Lux Antal festő-, fotó-, film- és videóművész volt, aki számos nemzetközi elismeréssel büszkélkedhet. A Berlinben élő művész alkotásaiban feldolgozta a forradalom élményét és tragédiáját, valamint a menekülés történetét, rémálmait. Szintén a láthatatlanok közé tartozott Tésenyi Ferenc, aki a harcok után Svájcban telepedett le, jól menő fogorvosként dolgozott, majd nyugdíjas korában hazaköltözött, Győrben élt. A film elkészültét sajnos már nem élhette meg. Naplójából azonban sokat megtudhatunk a harcokról és a menekülésükről. Nemcsak a saját sorsa volt tekervényes, de a feljegyzéseié is, ugyanis a gerovói táborban találkozott Gazdag Sándor Corvin-közi forradalmárral, akinek átadta a naplót, hogy kijuttassa az országból. Gazdag Sándor levél útján felkereste Tésenyi Ferenc szüleit, így tudta meg a lakcímét, végül Hamburgból küldte el a naplót Svájcba 1958-ban. A maroknyi csapat vezetője, Kubicza János is naplót vezetett. A „Gazda"-ként emlegetett Kubicza hősiességével kiemelkedett a harcosok közül, igazi vezetőként irányította a láthatatlan ellenállókat, tartotta bennük a lelket. Farkas József – „Joe bácsi" – csupán 16 éves volt 1956-ban. Az oroszok ellen a Mecsekben harcoló hős később Új-Zélandon, majd Ausztráliában élt. A film e három mecseki láthatatlan találkozását dolgozza fel, és az ő emlékeiken keresztül elevenednek meg a szovjetek elleni ellenállás napjai. A film első kockáin még ismeretlenül állnak egymással szemben, mégis bajtársakként fogadják egymást, akik között az együtt átélt múlt végül mély és őszinte barátságot teremtett.

A vetítést követő beszélgetés során Cs. Nagy Sándor elmondta, hogy Egri Manó videoszerkesztőtől hallott először a mecseki hősök történetéről. A részletek megismerése után rögtön tudta, hogy ebből filmet kell készítenie. Küldetésének érezte, hogy az emberekkel megismertesse az 1956 utáni magyar ellenállásnak ezt a hősies, szinte feledésbe merült történetét. Cs. Nagy Sándor áldozatos munkája, kitartása nélkül aligha készülhetett volna el a négy és fél évig forgatott dokumentumfilm. A forgatás közben finanszírozási nehézségek adódtak, így a költségeket is neki kellett megelőlegeznie. Az újságíró Sashegyi Zsófiát Cs. Nagy Sándor kereste meg. Szintén egy véletlennek köszönhetően keltette fel az érdeklődését a mecseki forradalmárok szabadságharca, és ő is úgy vélte, hogy minél több emberhez el kell jutnia a történetüknek. Zsófia meghatározó szerepet játszott a film létrejöttében. Kutatásokat végzett, oral history interjúkat készített, részt vett a történelmi háttér feltárásában. A dokumentumfilm három főszereplője eleinte bizalmatlanul állt a filmforgatáshoz, hiszen többször is találkoztak

már olyanokkal, akik magukat mecseki láthatatlannak nevezték, ám a helyszínek és a részletek feleleventése során hamar kiderült, hogy valójában nem is vettek részt a harcokban.

A film fordulatosságát és a vizuális élményt fokozza a nagy igényességgel készült, szabadkézi rajzra épülő animáció, amely Rontó Lili munkáját dicséri. Az expresszív, a képregények hangulatát idéző mozgókép valóban különleges hangulatot kölcsönöz a filmnek; az 1956-os események bemutatásával párhuzamosan futó képsorok izgalmasan gazdagítják a dokumentumfilm mondandóját. A film a pécsi forradalom fontosabb helyszíneire is elkalauzol minket. Láthatjuk a Széchenyi téren elhelyezkedő Gázi Kászim pasa dzsámiját, ahol az ávósok a tömegbe lőttek. A három hős bemutatja a mecseki harcok színhelyeit is. Ez a közös utazás olyan érzést kelt, mintha a néző is részt venne a mecseki harcokban. Budapesti társaikhoz hasonlóan a harcosok itt is Molotov-koktélokkal és az utakra kiöntött olaj meggyújtásával vették fel a küzdelmet a hegyekre felkapaszkodó szovjet tankokkal.

Felmerül a kérdés, hogy a filmnek van-e társadalmi hatása. A válasz egyértelműen igen. A vetítést követő hozzászólásokban is érzékelni lehetett, hogy a film többekben előhívta az 1956-os forradalomban átélt személyes élményeket. Volt, aki jelezte, hogy szívesen mesélne édesapja 1956-os szerepéről. Az alkotókat már többen felkeresték, hogy a saját élményeikkel vagy a szüleikével tovább fűzzék a mecseki láthatatlanok történetét. Egyrészt szomorú, hogy 60 évig nem beszéltek ezekről a történésekről nyilvánosan, másrészt sikerként könyvelhetjük el, hogy a leszármazottak történetei végül tovább gazdagítják az eddigi ismereteinket.

Cs. Nagy Sándor rendező a dokumentumfilm folytatását tervezi. Kíváncsian várjuk.

Kulcsszavak

= = = = = = = = = = = = = = = = = =

1956, Doku Filmklub, történeti emlékezet

Mezőháti ruszin gyerekek, 1907

Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége

= *Invisibles* =

Documentary film about the heroes of the Mecsek Hills

The documentary film *Invisibles* was screened at the Historical Archives of the Hungarian State Security on 9 March 2022. After the screening, the director of the film, Sándor Cs. Nagy, its dramaturg Zsófia Sashegyi and historian Barbara Bank talked about the film.

The film is the fruit of the devoted work of Sándor Cs. Nagy. Without his perseverance this documentary could hardly have been completed. According to Sándor, it was the heroism of the revolutionaries of Pécs that gave the creators the strength to finish the film: if the revolutionaries had held out to the end and not surrender, they could not give up either.

The film elaborates the meeting of three so-called invisibles of the Mecsek Hills in the south of Hungary (Antal Lux, Ferenc Tésenyi and József Farkas) and shows their recollections of the days of fight against the Soviets. It is very touching to see how, after 60 years, deeply buried memories come to the surface. The film also takes us to the most important sites of the revolution in Pécs. The three protagonists also show the scenes of the fights in the Mecsek.

Barbara Bank told us that the name 'the invisibles of the Mecsek' was a nickname that the propaganda gave to the freedom-fighters hiding in the hilly areas around Pécs.

The expressive, high-quality, comic book-like animation drawn by natural free hand praises the efforts of Lili Rontó.

Sándor is planning to continue the documentary, and its significance is that again and again new highlights emerge, through which we can learn more about our past.

= = = = E számunk szerzői = = = =

Antal Róbert-István: történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Joó Adrienn: művelődésszervező, tudományos titkár, ÁBTL

Kádár Éva: doktoranda, ELTE ÁJK

Kosztyó Gyula: történész, Clio Intézet

Medgyesi Konstantin: történész, Móra Ferenc Múzeum, Szegedi Tudományegyetem

Pál Zoltán: történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Paréj-Farkas Katalin: történész, doktoranda, PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola

Szőnyei Tamás: levéltáros, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.